

Sociologisk Forskning

Årgång 49 • Nr 2 • 2012

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Klas Borell
Roine Johansson
sociologiskforskning@miun.se
Ansvarig utgivare: Patrik Aspers

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Hanna Liljendahl

Omslagsfoto: Jean-Michel Baud

Tryck: PRIMAtryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Adress

Sociologisk Forskning
c/o Institutionen för samhällsvetenskap
Mittuniversitetet
831 25 Östersund
Tel. 063-16 53 91

Redaktion

Klas Borell
Roine Johansson
Hanna Liljendahl

Redaktionsråd

Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Boel Berner, Linköpings Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Framtidsinstitutet
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Utgivning 2012

nr 1: v 12 nr 2: v 24 nr 3: v 42 nr 4: v 50

Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se samt på omslagets tredje sida. Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Abby Peterson, Göteborg, ordförande
Stefan Svallfors, Umeå, vice ordförande
Linda Soneryd, Göteborg, sekreterare
Magnus Ring, Lund, kassör
Ordinarie ledamöter: Åsa Wettergren, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping, Åke Nilsén, Halmstad, Jan-Magnus Jansson, Örebro, Sverre Wide, Falun.
Suppleanter: Anna Olofsson, Östersund, Karin Bergmark, Stockholm.

Sociologisk Forskning indexeras i följande databaser: Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Current Abstracts, DBH NSD – Norwegian register of scientific journals and publishers, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, IBZ – Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Journal of Citation Reports (web of science), Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, Social Sciences Citation Index (web of science) och Social Services Abstracts.

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Innehåll

Redaktörerna har ordet: Stafetten har gått vidare	99
Inte bara jämställdhet: Beslutet om föräldraledighet, moderskaps- och faderskapsideal och idéer om barns bästa	103
<i>Jenny Alsarve och Katarina Boye</i>	
Mode, senmodernitet, identitet	129
<i>Joakim Landahl och Feresbteh Ahmadi</i>	
Gästkrönika: Att tänka sociologi, föredrag den 16/3 2012 vid Sociologidagarna i Stockholm	145
<i>Patrik Aspers</i>	
Recensioner	161
Sociologförbundet har ordet	167

Redaktörerna har ordet

Stafetten har gått vidare

Sociologisk Forskning innehåller denna gång två refereegranskade artiklar. Den första artikeln, *Beslut om föräldraledighet, moderskaps- och faderskapsideal och idéer om barns bästa*, författad av Jenny Alsarve och Katarina Boye, söker ge en inblick i hur blivande föräldrar resonerar sig fram till beslut om föräldraledighet. Alsarve och Boye intervjuar tjugo medelklasspar, med en mer eller mindre etablerad position på arbetsmarknaden, som väntade sina första gemensamma barn. Studien blottlägger förvisso en del traditionella förhållningssätt i dessa beslutsprocesser – inte minst om moderskapets betydelse – men också betydelsen av rådande jämställdhetsideal. Alsarves och Boyes studie är en ögonblicksbild av de framtidsplaner blivande föräldrar kommit fram till. Kommer planerna att förverkligas eller kommer de, i större eller mindre utsträckning, att justeras och omförhandlas? Till de frågorna lovar författarna att återkomma.

Den andra artikeln, *Mode, senmodernitet, identitet*, författad av Joakim Landahl och Fereshteh Ahmadi, behandlar förhållandet mellan mode och identitet. Utgångspunkten är de klassiska diskussioner om mode som fördes av Veblen och Simmel där båda, men från olika infallsvinklar, betonade modets klassbundenhet. Men finns, frågar författarna, andra sätt att betrakta modets sociala roll? Författarna pekar på vad de uppfattar som modets minskade klassbundenhet och ett mera komplext mönster där individuella livsstilsval blir allt viktigare. Modet, med alla de individuella val detta idag möjliggör, blir därmed en del av senmodernitetens ökade pluralism. Kanske är det till och med så, framkastar författarna, att modets tilltagande mångfald är slutet på modet så som vi hittills förstått det?

I mars i år hölls för första gången Sociologidagarna, dvs. Sveriges Sociologförbunds förbundsmöte som fortsättningsvis ska hållas vartannat år. Det är en nyordning i förhållande till förbundets tidigare årsmöteskonferenser. Det första förbundsmötet var samtidigt ett 50-årsjubileum för förbundet. Både detta nummers gästkrönika och *Sociologförbundet har ordet* anknyter till Sociologidagarna. Gästkrönikan utgörs av en redigerad version av avgående förbundsordföranden Patrik Aspers föredrag, som inledde konferensen. Aspers undersöker där sociologins grundvalar när han diskuterar vad det innebär att tänka sociologi, vilket är något helt annat än att tänka sociologiskt. Förbundskrönikan är skriven av en av organisatörerna av Sociologidagarna, Petter Bengtsson, och behandlar både det nya konferensformatet och en del av vad som hände under konferensen.

Detta nummer av Sociologisk Forskning är det första som ges ut av den nya redaktionen vid Mittuniversitetet i Östersund. Stafettpippen har bokstavligen överlämnats till oss genom att den förra redaktören, Hedvig Ekerwald från Uppsala universitet, be-

sökte Östersund för ett informations- och överlämningsmöte. På ett generöst sätt har Hedvig delat med sig av sina och Uppsalaredaktionens erfarenheter. Samtidigt har vi också fått lite av en rivstart, genom att det efter överlämnandet bara återstod ett fåtal veckor innan detta nummer av tidskriften skulle gå till tryck. Därför är vi mycket tacksamma över att den gamla redaktionen har gett oss ett antal färdiggranskade artiklar. I det avseendet kan man säga att detta nummer är en gemensam produkt av både den gamla och den nya redaktionens arbete.

Låt oss också passa på tillfället att tacka Hedvig Ekerwald för det arbete hon under mer än tre år lagt ned på Sociologisk Forskning. Hedvig har varit en aktiv redaktör med ett engagerat förhållande till författare och deras manus och det är vår förhoppning att kunna bygga vidare på detta arbetssätt.

Kommer då Sociologisk Forskning att förändras med redaktörsbytet? I mångt och mycket tänker vi arbeta vidare på samma sätt som den gamla redaktionen. Vi behåller tidskriftens grundstruktur där kärnan utgörs av ett antal peer review-granskade artiklar men där det också finns utrymme för recensioner, gästkrönikörer och information från Sveriges Sociologförbund. Samtidigt är det en del som förändras (bortsett från de layoutmässiga förändringarna med ett nytt omslag som vi hoppas att läsekretsen uppskattar). Organisatoriskt är vi nu två redaktörer vid ett och samma lärosäte som delar på arbetet, men vår ambition är att på lite sikt göra det redaktionella arbetet mindre ortsbundet. Därför ska vi efter hand rekrytera redaktionsmedlemmar från andra lärosäten. Till vår hjälp har vi dessutom redan från början ett nordiskt redaktionsråd.

Vi har också ärvt en del problem som den gamla redaktionen har brottats med. Ett sådant är långa hanteringstider av manus. För att åtgärda detta vill vi i första hand påskynda granskningsprocessen genom att arbeta mera aktivt tillsammans med tidskriftens refereer och få dem att acceptera snävare tidsmarginaler. Ett annat problem är att tidskriften behöver fler inskickade manus. Sannolikt har de båda problemen med varandra att göra. Om vi lyckas minska hanteringstiderna, och detta blir känt, ökar förmodligen benägenheten att skicka in manus till Sociologisk forskning för bedömning vilket verksamt skulle bidra till möjligheterna att upprätthålla en högkvalitativ svensk sociologitidskrift.

Vår förhoppning är att allt flera sociologer och andra samhällsvetare kommer att betrakta Sociologisk Forskning som ett "naturligt" forum för sina publikationer. Låt oss påminna om att rör sig om en tidskrift med peer review-förfarande och som är indexerad i flera tongivande internationella databaser. Därför borde doktorander i större utsträckning överväga publicering i tidskriften. Inom forskarutbildningarna i sociologi ställs i allmänhet krav på att ingående delarbeten i sammanläggningsavhandlingar ska vara peer review-granskade, men doktoranderna tillåts i allmänhet skriva delarbeten på svenska. Långt fler doktorander än vad som nu är fallet bör därför publicera ett delarbete i avhandlingen i Sociologisk forskning. Men vi förväntar oss också att allt flera etablerade samhällsforskare vänder sig till Sociologisk Forskning. Varje större svenskt forskningsprojekt med sociologisk relevans bör också sätta avtryck i Sociologisk forskning. På så vis når man en större nationell sociologisk publik än om man enbart publicerar sig i internationella, ofta mer eller mindre snävt specialiserade

tidskrifter. Seniora forskare, som varit verksamma länge inom ett och samma forskningsområde, bör dessutom skriva forskningsöversikter om aktuella problem inom det egna området.

Från och med nästa nummer införs, som ett återkommande inslag, en särskild recensionsavdelning med nya sociologiska avhandlingar och vi uppmanar alla fakultetsopponenter att bidra till denna.

Klas Borell & Roine Johansson

Inte bara jämställdhet:

Beslutet om föräldraledighet, moderskaps- och faderskapsideal och idéer om barns bästa¹

Jenny Alsarve och Katarina Boye

Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap,

Örebro universitet respektive Institutet för social forskning, Stockholms universitet

More than gender equality. Decisions on parental leave and ideals around motherhood, fatherhood and the best interest of the child

On the basis of 40 semi-structured interviews, this study discusses decision making processes regarding parental leave among nascent first-time middle-class parents in Sweden. We analyze motives and ideas behind the couples' plans and decisions and how decisions on parental leave were made. We furthermore show how the decision making processes can be discussed in relation to the institutional context. The results show that ideals and norms of gender equality are accompanied by gendered divisions of work and care and a partially traditional view on motherhood and fatherhood. Contrary to previous studies, we do not find a clear link between gender equal ideals and explicit negotiations. An equal division of parental leave is, in some couples, taken for granted to such an extent that the decision on how to divide the leave is taken implicitly rather than explicitly. Decisions on division of parental leave are not isolated processes. Rather, ideals and norms around motherhood, fatherhood, gender equality and not least what is 'in the best interest of the child' constitute part of the context in which these decision making processes take place.

Key words: parental leave, gender, decision-making, motherhood and fatherhood ideals

Den svenska välfärdsstaten har sedan länge haft som målsättning att främja jämställdhet och en demokratisering i familjer (Lundqvist & Roman 2009; Daly & Rake 2003), inte minst genom att göra det möjligt för föräldrar att kombinera yrkesarbete med familjeliv. En uttalad politisk strävan har varit att öka fäderns föräldraledighet (Klinth 2002). Inte desto mindre ägnar svenska kvinnor fortfarande mycket mer tid åt barn och hushållsarbete än svenska män gör (t.ex. Evertsson & Neramo 2004; SCB 2011), något som är speciellt tydligt i småbarnsfamiljer. Ett tydligt exempel är uttaget av föräldraledigheten. Män har visserligen successivt ökat sin andel av den utnyttjade föräldrapenningen, dvs. av den 480 dagar långa föräldraledighet som för-

1 Ett stort tack till intervjupersonerna som delat med sig av sina tankar och sin tid och därmed gjort denna studie möjlig. Vi vill också tacka Sara Eldén och övriga deltagare i arbetsgruppen Familj och nära relationer vid Sociologidagarna 2012 liksom de två anonyma granskarna av denna artikel för värdefulla kommentarer. Studien har finansierats av Vetenskapsrådet (dnr. 2008–1816).

äldrar har rätt till, men 2011 tog ändå män ut endast knappt 24 procent av föräldradagarna² (Försäkringskassan 2012a). Det tycks finnas ett glapp mellan ideologin om jämställdhet i vilken män numera förväntas vara omsorgsgivare och föräldralediga i hög utsträckning, och den praktiska nivån, hur män agerar i det vardagliga livet (jmf. Bekkengen 2003; Björnberg & Kollind 2003; Haas 1992; Plantin 2003; Roman & Peterson 2011). Det finns också stora skillnader mellan könen i det betalda arbetet. Medan heltid länge har varit det typiska bland män är det mycket vanligare bland kvinnor med småbarn än bland män att arbeta deltid (t.ex. SCB 2010).

Att kvinnor tar ut merparten av föräldraförsäkringen samt arbetar deltid i högre utsträckning än män under småbarnsåren får betydande konsekvenser för kvinnors och mäns positioner i yrkeslivet (t.ex. Aisenbrey et al. 2009), men det kan också få följder på sikt med avseende på fördelningen av hemarbetet. Att föräldraskapet och föräldraledigheten spelar roll för pars arbetsfördelning stöds av tidigare studier. Studier har visat att det tycks ske en förändring hos par vid första barnets födsel vad gäller parets arbetsfördelning mot en allt mer könstypiskt traditionell fördelning av yrkesarbetet och hemarbetet (jmf. Ahrne & Roman 1997:29f; Boye 2008, se dock Dribe & Stanfors 2009). I en svensk studie från 2004 visas att bland män som varit föräldralediga under en längre tid (minst 120 dagar) tenderade många att ta ett större ansvar för hushållsarbetet under sin föräldraledighet. Dessutom tycktes dessa mäns förhållningssätt till hushållsarbetet ha förändrats under föräldraledigheten. Sysslorna gavs en ny mening då de länkades till barnets mående (Chronholm 2004:174f). Med utgångspunkt i samspelet mellan föräldraskap, föräldraledighet och utfall på arbetsmarknaden såväl som i hemmet framstår det som viktigt att närmare studera hur det kommer sig att svenska kvinnor, trots en könsneutral och i viss mån individualiserad föräldraförsäkring, fortfarande tar ut en så stor del av föräldradagarna.

Den svenska föräldraförsäkringen möjliggör sammanlagt 480 betalda föräldrapeningsdagar (16 månader) varav 90 dagar är på så kallad lägstanivå (Försäkringskassan 2011). Föräldrarna har 240 dagar var men de kan överlåta dagar till varandra. 60 dagar är emellertid reserverade för respektive förälder. I juni 2008 infördes den s.k. jämställdhetsbonusen vilken innebär att de föräldrar som fått barn efter 30 juni 2008 och delar på föräldraledigheten får en ekonomisk bonus i form av skattelättnad. Ju mer lika föräldrarna delar på ledigheten, under förutsättning att den icke lediga föräldern yrkesarbetar, desto större bonus kan de få (Prop. 2007/08:93; Försäkringskassan 2010). Detta utgör en del av den institutionella kontext vari föräldrarna fattar sina beslut om föräldraledigheten.

Några tidigare intervjustudier med par har behandlat orsaker till fördelningen av föräldraledighet. Christine Roman och Helen Peterson (2011) har genomfört en intervjustudie med anställda inom It-företag där tjugo föräldrar bland annat berättade om hur de tidigare fattat beslut om föräldraledigheten för sitt eller sina barn. Fördel-

2 Uttaget av tillfällig föräldrapenning, vid vård av sjukt barn, är dock något mer jämnt fördelat (se Försäkringskassan 2012b). I den här artikeln diskuteras emellertid främst den långa föräldraledigheten om sammanlagt 480 dagar.

ningen av föräldraledigheten framstod i denna studie som en fråga som paren hade haft explicita förhandlingar om. Viktiga motiv bakom beslutet var jämställdhet, rättvisa och att göra det som var bäst för barnet. Samtidigt framhölls mannens arbetssituation och, i ett fall, ekonomin som hinder för hans ledighet. Ekonomidiskursen var mer framträdande i Lisbeth Bekkengens (2002) intervjustudie av par som intervjuades dels under graviditeten, dels efter att barnet var fött. Både Roman och Peterson (2011:104ff) och Bekkengen (2002:176ff) konstaterade dock att kopplingen mellan ekonomisk situation och fördelning av föräldraledigheten i praktiken var svag. Bekkengen drog slutsatsen att ekonomidiskursen i sig var ett hinder för männens ledighet, snarare än praktiska ekonomiska överväganden. I Anders Chronholms studie bestående av både intervjuer och en enkätundersökning bland män som tagit ut föräldraledighet under minst 120 dagar framkom att mannens relation till barnet, kvinnans möjligheter att studera eller arbeta samt jämställdhetsideal var de vanligaste orsakerna som uppgavs till fördelningen av föräldraledigheten. Ekonomiska skäl uppgavs endast av en mindre andel av männen i den studien (Chronholm 2004:119, 113ff). I en lite äldre intervjustudie av Ann Lundén Jacoby och Elisabet Näsman var ekonomin däremot ett återkommande motiv som nämndes av de par med barn födda i slutet av 1970- och början av 1980-talen där mannen inte tagit ut någon föräldraledighet. De par där mannen hade tagit föräldraledigt nämnde dock inte konsekvenserna av detta för hushållets ekonomi. Parallellt med ekonomin framstod även här männens arbetssituation som ett starkt motiv (Lundén Jacoby & Näsman 1989:65ff). I Linda Haas (1992) analys av surveydata om kvinnors och mäns attityder till delad föräldraledighet fann hon att positiva attityder till detta var kopplade inte minst till jämställda attityder. I studien framkom också att särskilt bland männen hade därtill den allmänna debatten om föräldraledighet betydelse liksom att känna till andra föräldralediga mäns beteende, samt männens egen arbetssituation (Haas 1992:80, 228).

Syftet med föreliggande studie är att analysera beslutsfattandet kring fördelningen av föräldraledighet bland blivande föräldrar, ge en utförlig beskrivning av de motiv bakom beslutet som läggs fram samt att visa hur parens beslutsfattande kan diskuteras utifrån den institutionella kontext som paren befinner sig i. Vi har intervjuat par som väntar sitt första barn och som ännu inte har erfarenhet av föräldraledighet i praktiken vilket betyder att vi får tillgång till föreställningar och praktiska överväganden bakom beslutet om föräldraledigheten som inte är färgade av hur fördelningen faktiskt kom att se ut. Vi får också tillgång till resonemang och överväganden så som de läggs fram under den period då beslutet om föräldraledighet fattas, dvs. när frågan är aktuell för de intervjuade.

Inledningsvis beskriver vi kortfattat studiens teoretiska utgångspunkter, tillvägagångssätt och urval. Därefter diskuterar vi parens planerade fördelning av föräldraledigheten. I det tredje avsnittet visar vi hur olika fördelningar kan knytas till olika bakomliggande föreställningar och motiv. Från det går vi vidare genom att analysera hur själva beslutsprocesserna om föräldraledigheten gått till. Vid analyserna framkom också att paren utöver själva föräldraledigheten, såsom den är utformad i det svenska socialförsäkringssystemet, utformat strategier för att få mer gemen-

sam tid inledningsvis med barnet. Dessa strategier diskuteras i ett separat avsnitt. Avslutningsvis diskuterar vi våra konklusioner i relation till de teoretiska utgångspunkterna.

Teoretiska utgångspunkter

Teoretiskt utgår vi i föreliggande text framför allt från teorin om *doing gender*. Inom denna ansats ses genus som en prestation, någonting som ständigt återskapas och omskapas snarare än som ett färdigt och fast "schema" att följa. Människor gör kön³ i all social interaktion. Viktigt för vår studie är att omsorgsarbetet och hushållsarbetet i hemmet ses som ett redskap i detta görande. Genom att utföra, eller inte utföra, olika typer av arbeten manifesterar kvinnor och män sitt genus inför sig själva och omgivningen och därigenom bekräftas eller omskapas det (Bittman 2003; Fenstermaker Berk 1985; West & Zimmerman 1987). Kön görs dock inte hursomhelst utan har kopplingar till normsystem och strukturella förhållanden. Kvinnor och män får med andra ord positiv bekräftelse från omgivningen när de praktiserar kvinnlighet och manlighet enligt rådande normer. Om kvinnor och män, t.ex. nyblivna mödrar och fäder, däremot bryter mot könsnormer får de ofta känna på omgivningens negativa reaktioner (Elvin-Nowak & Thomsson 2003). Vi diskuterar *doing gender* i relation till fördelningen av föräldraledigheten och omsorg om barn, vilket betyder att görandet av kön framför allt kopplas till moderskap och faderskap.

Vi vill också se om våra resultat kan belysa de mekanismer som läggs fram i teorin om relativa resurser, d.v.s. idén att tillgång till resurser är avgörande för inflytande över beslut om arbetsfördelning (Blood & Wolfe 1960). Denna teori har ofta använts i kvantitativa studier av fördelningen av hushållsarbete (t.ex. Bianchi et al. 2000; Bittman et al. 2003; Evertsson & Neremo 2004; 2007). Resurser antas i denna teori få betydelse i förhandlingar och beslutsprocesser i den mån de skulle underlätta för resursinnehavaren att klara sig utanför förhållandet. Det skulle t.ex. kunna vara relativt lätt för partnern med högst inkomst att klara sig ekonomiskt om förhållandet skulle ta slut, medan ett uppbrott skulle kunna betyda en stor ekonomisk omställning för partnern med lägst inkomst. Resursfördelningen skapar alltså beroenden mellan parterna i ett förhållande där den med de största resurserna också är den med störst oberoende och därmed störst inflytande över beslut som paret fattar (Lundberg & Pollak 1996). I föreliggande studie blir det relevant huruvida tillgången till resurser spelar in i hur beslutsfattandet om föräldraledigheten har gått till. Ett grundantagande i teorin är att alla vill undvika hushållsarbete. En viktig skillnad mellan hushållsarbete och föräldraledighet är att det inte på samma sätt går att anta att föräldrar vill undvika föräldraledigheten. Tvärtom kan den vara någonting eftertraktansvärt (jmf. Hallberg & Klevmarken 2003). Teorin kan därför inte sägas förutspå att den med störst resurser

3 En mer direkt översättning från det engelska begreppet 'do gender' skulle vara att 'göra genus'. Vi väljer ändå att använda begreppet 'göra kön' här eftersom det är den etablerade översättningen inom svensk forskning.

kommer ta ut mindre föräldraledighet men däremot att denne kommer att ha störst chans att få sin vilja igenom när det gäller fördelningen av föräldraledigheten, oavsett vad denna vilja innebär.

I denna teori antas också att de två parterna i förhållandet agerar för att maximera sin individuella nytta. Med utgångspunkt i Gary Beckers specialiseringsteori (Becker 1981; 1985) skulle man alternativt kunna anta att paret gemensamt agerar för att maximera familjens nytta. I par där den ena parten har större potential på arbetsmarknaden än den andra blir specialisering i så fall ekonomiskt försvarbart, dvs. den med störst inkomspotential kommer framför allt att ägna sig åt förvärvsarbete medan den andra parten istället specialiserar sig på hemarbete. Överfört till beslutet om fördelningen av föräldraledighet betyder det att paret, enligt denna teori, kommer att försöka maximera hushållsinkomsten, vilket förskjuter uttaget mot den part vars ledighet har den minst negativa effekten på denna.

Metod

Under våren och sommaren 2009 genomfördes intervjuer med 20 par bestående av sammanboende kvinnor och män som väntade sitt första barn. Kvinnan och mannen intervjuades var för sig och intervjuerna var semistrukturerade. Intervjuerna genomfördes i den intervjuades bostad eller på arbetsplatsen. Intervjupersonerna nåddes i första hand genom mödravårdcentraler och annonser på webbsidor riktade mot föräldraskap. Kriterierna var att paret skulle bo tillsammans och vänta sitt första gemensamma barn (av de intervjuade hade ingen barn sedan tidigare) samt att båda skulle vara yrkesarbetande. Det sistnämnda formulerades utifrån att kvinnan och mannen då förmodades ha någorlunda liknande förutsättningar jämfört med om en hade varit arbetslös, vilket kan föranleda att beslutet om föräldraledighet ter sig mer givet på förhand. Samtliga av de intervjuade var yrkesverksamma och, med några undantag, väl etablerade på arbetsmarknaden samt relativt välutbildade vilket betyder att de flesta av de intervjuade paren var medelklasspar. De bodde vid tillfället för intervjun i fyra olika svenska städer, en storstad och tre mellanstora städer. I de flesta par hade kvinnan och mannen liknande förutsättningar vad gäller anställning och inkomst. Detta har naturligtvis viss betydelse för våra resultat då exempelvis yrkesarbetet föreföll självklart och var högt värderat bland de intervjuade vilket har betydelse för hur man resonerar kring föräldraledighet. Därtill finns möjligheten att de par som anmält sitt intresse för studien är par som har ett intresse för frågor som rör jämställdhet och att de kanske uppfattar sig själva som jämställda. Detta ser vi inte som något problem. Det är, menar vi, intressant i sig att studera dessa par där kvinnan och mannen tycks ha tämligen liknande förutsättningar vad gäller yrkesliv samt är etablerade på arbetsmarknaden vilket medför att det inte ter sig givet hur föräldraledigheten eller hemarbetet ska fördelas.⁴

⁴ Se Alsarve & Boye (2011) för en utförlig diskussion av tillvägagångssätt, urval, etiska frågor m.m. Under vintern 2010 och våren 2011 genomfördes ytterligare en intervjuomgång →

Intervjumaterialet har analyserats genom en kategorisering av teman som dels vuxit fram ur materialet, dels fanns med från början och var grundade i vår frågeställning och de teoretiska utgångspunkterna. Exempel på teman som vuxit fram ur materialet är olika föreställningar om barns bästa. Exempel på teman som redan fanns med från start är arbetssituation och ekonomi.

I följande analys använder vi oss av typiska fall för att illustrera våra resultat. Fallen beskrivs för att ge exempel på generella mönster som vi funnit i intervjuerna. De namn på intervjupersoner som används är fingerade.

Planer för fördelningen av föräldraledigheten

Innan vi diskuterar hur beslutsfattandet gått till och vilka motiv vi kan urskilja bakom parens beslut om föräldraledighet vill vi ge en bild av vilka planer för föräldraledigheten de intervjuade paren i vår studie gav uttryck för. Fem typiska planerade fördelningar kunde identifieras i materialet: 1) att dela helt lika, 2) att dela lika med viss flexibilitet, 3) att kvinnan tar ut mest ledighet, 4) att kvinnan tar ut i princip all ledighet och 5) att mannen tar ut mest ledighet. Intervjuerna kännetecknas av en samstämmighet inom paren. Det betyder att kvinnan och mannen gav uttryck för samma förväntade fördelning av föräldraledigheten, ibland med vissa mindre nyansskillnader. Att de generellt, inom paret, uttryckte samma förväntade fördelning av ledigheten skulle kunna tolkas som att det var något de hade diskuterat sig fram till. I tabell 1 visas i en översikt hur paren fördelade sig på de olika typiska planerna och nedan beskrivs planerna närmare.

Tabell 1. Fördelning av paren på de fem typiska planerna för föräldraledigheten

Dela helt lika	Dela lika med viss flexibilitet	Kvinnan tar ut mest	Kvinnan tar ut i princip all ledighet	Mannen tar ut mest
Ellinor & Stefan	Ellen & Petter	Elin & Dan	Emma & Magnus	Kristina & Lars
Eva & Erik	Ninna & David	Kajsa & Andreas		
Lena & Carlos	Sara & Simon	Karin & Peter		
Linda & Emil	Tina & Niklas	Sofia & Johannes		
Maria & Patrik	Isabella & Markus	Sofie & Mike		
Ylva & Anders		Therese & Lukas		
		Stina & Per		

→ med samtliga par som dock inte analyseras här. Studien ingår i det större projektet TransParent i vilket flera länder deltar med liknande intervjustudier med mycket liknande urval av intervjupersoner. TransParent leds av Daniela Grunow, docent (motsv. associate professor), vid Institutionen för sociologi och antropologi, Amsterdams universitet, och Marie Evertsson, docent, vid Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.

Att dela helt lika. Dessa par planerade att mannen och kvinnan skulle ta ut lika mycket föräldraledighet. Alla framhöll detta med en i det närmaste fullständig självklarhet, t.ex. Maria: "För mig var det självklart att tänka hälften hälften" och Erik: "det är bara en självklarhet, har varit det hela tiden då".

Att dela lika med viss flexibilitet. Dessa par planerade att dela i stort sett lika men öppnande samtidigt för möjligheten att vara flexibla i sin planering. Inte minst gällde det flexibilitet gentemot arbetssituationen.⁵ De uttryckte också en generell osäkerhet över framtiden. Vi illustrerar med ett citat av Niklas. Han och hans partner Tina hade preliminärt bestämt att de skulle dela lika på föräldradagarna, men Tina ville ta ut färre dagar i veckan för att dra ut på sin ledighet till ungefär ett år. Niklas förklarar sin ståndpunkt:

JA: Skulle det vara ett år ungefär?

Niklas: Ja, nånstans där omkring då. Och sen börjar hon klättra på väggarna efter nio månader och tycker att det är skitjobbigt och så där, ja, då kanske jag får försöka ta lite tidigare eller mer eller nåt. Eller så tycker hon att 'Niklas, det här är det bästa jag har gjort, det är *fantastiskt*, det är en drömtillvaro, jag vill verkligen ha mer antal dagar än hälften. Jag vill fortsätta ett tag till'. Jaa... då får man väl förhandla om det antar jag. Hm... Jag vill helst inte vara så billig så att jag pratar om ekonomiska skäl i det, även om det naturligtvis kommer vara... Det ligger ju där. Men vi *har* inget problem ändå har jag räknat på.

För Niklas framstod det som självklart att Tina skulle ta det första halvåret pga. amningen, men som citatet visar var han sedan beredd att rucka på deras preliminära planer om det skulle visa sig under Tinas ledighet att hon skulle vilja vara hemma en kortare eller längre tid.

Kvinnan tar ut mest. I dessa par skulle kvinnan ta ut mer ledighet än mannen men mannen skulle ändå ta ut en relativt lång ledighet, mellan tre och sju månader, och mannens ledighet framställdes som viktig. Ibland handlade det om att paret anpassade sig efter den ena förälderns uttalade vilja om hur länge hon eller han ville vara hemma, i andra fall handlade det om praktiska överväganden både i förhållande till arbetssituationen och i förhållande till amningen. Ett citat av Mike får illustrera:

JA: Mmm. Att ni tar då så där, att Sofie tar ungefär nio månader och sen tar du mellan mars och augusti. Hur har ni kommit fram till att ni ska göra så? Hur kommer det sig att...

Mike: Vi, jag tror vi tyckte att det var ganska naturligt att Sofie ska vara mammaledig i början, det behövdes. Och... Det kändes som vi skulle båda vilja ha en längre tid,

5 Eftersom våra intervjupersoner talar om "arbete" när de avser "yrkesarbete" eller "förvärsarbete" gör vi på samma sätt, dvs. arbete blir synonymt med förvärsarbete. När vi avser arbete som utförs i hemmet skriver vi hushållsarbete, omsorgsarbete eller hemarbete (det senare som en samlingsbeteckning på hushållsarbete och omsorgsarbete i hemmet).

istället för att dela upp det i omgångar. Att nån skulle ta en stor mängd av tiden till att börja med, ja, det kan inte jag göra så mycket åt, med amningen. Och att jag kunde ta en större mängd av tiden efter Sofie hade varit med barnet. För att vi båda vill se de här ändringarna med barnet. Och tycker att det är viktigt att vi spenderar mycket tid med barnet när den är liten...

Kvinnan tar ut i princip all föräldraledighet. Ett av paren, Emma och Magnus, planerade att hon skulle ta ut i stort sett all föräldraledighet medan det var mycket oklart om och i så fall hur mycket Magnus skulle vara hemma. Om han skulle vara hemma (och hon skulle jobba) skulle hans korta ledighet ske på sommaren. Emma framhöll sin partners vilja att vara hemma, men underströk att det fanns omständigheter som försvårade, eller till och med omöjliggjorde, detta i nuläget. Främst var det Magnus studier som pekades ut och att han på grund av dessa inte skulle få ut tillräcklig ersättning i pengar om han var föräldraledig. Dessutom poängterade hon att hennes man ändå skulle vara hemma mycket under barnets första tid eftersom han studerar. Detta par är speciellt eftersom de vid en första anblick planerar en traditionell fördelning av föräldraledigheten då kvinnan planerar att ta ut i princip all ledighet. Samtidigt framkommer inte de "vanliga" argumenten (eller diskursiva hindren) som brukar lyftas fram som skäl för att män avstår från föräldraledighet, dvs. att mannen tjänar mest och att paret skulle förlora ekonomiskt på att mannen är ledig, attityder på arbetsplatsen/hos arbetsgivaren eller att kvinnan inte delar med sig (jmf. Bekkengen 2002:175). Vi kommer att återkomma till detta pars motiv senare i analysen.

Mannen tar ut mest. En femte beskrivning av planerna för föräldraledigheten återfanns hos ett par, Kristina och Lars, där de hade beslutat att han skulle vara föräldraledig i ungefär tio månader och hon i cirka åtta månader. Kvinnans föräldraledighet de första åtta månaderna framstod dock som ganska självklar. Sådär beskrev Lars deras planer:

Jag ska väl vara hemma *mer* än vad hon har vi väl tänkt. Dels för att hon har högre lön än mig, och sen för att också kostnaderna av att jag ska pendla fram och tillbaka både i att det försvinner tid till jobbet och från jobbet och driftskostnaderna för bilen. Vilket gör det till en bättre ekonomisk situation att jag är hemma mer. Och så tror jag hon blir för rastlös av att gå hemma för länge också. Men det sista har vi inte pratat om (skratt). (Lars)

Gemensamt för samtliga pars beskrivningar, oavsett planerad fördelning av föräldraledigheten, var att de planerade för att kvinnan skulle vara hemma den första tiden, minst sex-åtta månader. Det skulle kunna ses som att paren planerade tämligen traditionellt. Samtidigt kan självklarheten i fädernas föräldraledighet bland paren, med undantag för Emma och Magnus, tolkas som att det traditionella mönstret har utmanats och förskjutits mot att båda är föräldralediga.

Amning och moderskap

Några av motiven bakom beslutet om föräldraledigheten har redan konstaterats, framför allt ekonomiska förutsättningar vilket också har lyfts fram i tidigare studier (jmf. Bekkengen 2002:176f) och arbetssituation. Dessa två motiv utgör några återkommande och centrala inslag i intervjuerna när de blivande föräldrarna förklarar sina planer för föräldraledigheten. Men också andra motiv framträder. *Amning* är en annan stark föreställning som förekommer oavsett vilken fördelning av föräldraledigheten paret planerat (jmf. Lundén Jacoby & Näsman 1989:65ff). Lukas förklarar:

KB: /.../Hur tänker ni göra med föräldraledigheten?

Lukas: Ja, vi har väl inte riktigt bestämt oss än. Men jag ska vara pappaledig, och hur länge har vi inte bestämt ännu. Men jag tror vi har diskuterat att Therese ska vara ledig i ett år, mammaledig, och jag ska vara sex månader pappaledig. Vi vet inte riktigt hur det blir. Det är lite ekonomin som kommer styra det tror jag. Eh... Jag hoppas att den inte ska ha så stor inverkan, men vi vet inte. Så att... Men jag vill jättegärna vara pappaledig så länge som möjligt, men jag kan ju inte vara det hur länge som helst av praktiska skäl. (skratt) För barnet måste amma.

KB: Ja, just det.

Lukas: Så att... Det faller ju naturligt att Therese tar första tiden då.

I Lukas intervju framträder både amning och ekonomi – han tjänade betydligt mer än sin partner – som huvudmotiv bakom deras beslut om föräldraledigheten. Amningen framstod i intervjuerna som något naturligt och uteslutande biologiskt. Värt att uppmärksamma är att när de intervjuade hänvisade till amningen som starkt bidragande orsak till att kvinnan skulle vara hemma först och kanske en längre period än mannen rådde det ofta oklarheter om hur länge amningen förväntades pågå. Det viktiga var, enligt de intervjuade, att mamman ammar barnet den första tiden och det betyder att hon är föräldraledig den tiden, men hur länge var mindre klart definierat. Föreställningar om amning som framställs som grundade i en naturlig och orubblig biologi, samtidigt som denna förankring är oklart definierad, kan bidra till ett återskapande av föreställningar om en på förhand given olikhet mellan könen. Här *görs kön* i traditionell mening. Det kan kopplas till teorier om moderskap, och vilken roll myter och föreställningar om moderskap spelar för fördelningen av yrkesarbete och hemarbete i familjer. Det vill säga att, som flera feministiska forskare har visat, föreställningar om moderskap utgör en stark grund till att könsordningar konserveras och återskapas i familjer (jmf. Oakley 1974). De starka föreställningarna om amning måste också förstås utifrån den institutionella kontexten, inte minst är det viktigt att uppmärksamma vilken roll experters råd spelar i amningsdiskursen. I synnerhet har barnmorskor och sköterskor inom mödra- och barnhälsovården en central roll i detta, som genom möten med blivande föräldrar till exempel inom ramen för den frivilliga föräldrautbildningen förmedlar kunskap, råd och idéer om amning och barns bästa, en kunskap som i sig är grundad i politiska och ideologiska värderingar (jmf Hörnfeldt 2003).

Amningen sammankopplades ibland också med omsorg om barnet i en vidare bemärkelse. Vissa av de intervjuade, såväl kvinnor som män, menade att det faktum att kvinnan skulle amma förde med sig att hon skulle komma att ta ett större ansvar för det lilla barnets omsorg den första tiden. I denna bemärkelse förväntades en traditionell fördelning av omsorgsarbetet som följd av moderns biologiska förutsättningar. Å andra sidan förväntade sig dessa par att detta skulle medföra en mindre traditionell fördelning av hushållsarbetet, framför allt under barnets första månader. När kvinnan tog huvudansvaret för barnet skulle mannen komma att få huvudansvaret för hushållsarbetet.

För barnets och föräldrarnas bästa

Ytterligare en stark föreställning bakom den planerade fördelningen var tankar om *barnets bästa* (jmf. Roman & Peterson 2011:87f). Dessa sammankopplas och överlappar inte sällan med andra motiv såsom amning eller barnets rätt till sin pappa. Therese, som planerade att vara föräldraledig ungefär ett år, formulerade det så här om föräldraledigheten: ”Ja, självklart för barnets skull också då. Jag menar, med amningen och såna grejer också. Alltså, man kanske inte bara kan abrupt sluta efter sju–åtta månader så heller” (Therese). Medan Therese relaterade barnets bästa till amningen och vikten av en längre ledighet för modern i början, återspeglas en annan idé om barnets bästa i intervjun med Maria som planerade att föräldraledigheten skulle delas helt lika mellan henne och hennes partner.

./../jag tror att det är det bästa för oss och för barnet. Jag vet att jag haft glädje av det – eller vet, det kan man inte veta så, men mina föräldrar skilde sig ju när jag var tio, eller nio kanske jag var, men då bodde vi varannan vecka hos mamma och pappa. Och jag vet att andra har sagt, att de var lite avundsjuka på att vi hade sån bra relation med pappa. Och jag tror att det berodde på – eller det har sagts mig att det berodde på – att de var hemma båda två när vi var små, och alltid haft en stor del. Båda mina föräldrar har haft en stor del liksom, i mitt liv. ./../ Och därför vill jag gärna ge den möjligheten till mitt barn också, att ha en sån relation till sin pappa. Och sen så tror jag på det av karriärskäl, och jämställdhetsskäl i största allmänhet. Att man kan förstå varandras situation mycket bättre. (Maria)

Maria lyfte snarare tanken om att barn gynnas av att ha nära relationer med båda föräldrarna, och framhöll särskilt relationen till fadern. Idén att barns bästa betyder att barnet har rätt till nära relationer till båda föräldrarna är en viktig grundbult i den svenska familjepolitiken på senare år (jmf Prop. 1997/98:7; Prop.2005/06:99), vilket gör att också Marias utsaga måste sättas i relation till den institutionella inramningen. Idéer om *barnets bästa*, i lite olika varianter, finns representerad i alla typfall utom ett, vilket var det par som planerade att kvinnan skulle ta ut i princip hela ledigheten. Barns bästa i betydelsen att det är viktigt för barnet att *amma* och således att mamman är hemma en längre period i början artikuleras av de par som planerade att kvin-

nan tar en större del av föräldraledigheten. När motivet barns bästa används i betydelsen att barnet bör ha nära relationer till både sin mamma och sin pappa är det de par som planerar att dela helt lika på föräldraledigheten eller dela lika med flexibilitet som artikulerar detta motiv.

Som vi såg ovan fanns barnets bästa i betydelsen att ha nära relationer med såväl mamman som pappan med som ett centralt motiv i Marias intervju. En annan viktig grund för Marias vilja att dela lika på föräldraledigheten var *jämställdhet* vilket också relaterades till yrkesarbetet. Detta kan tolkas som att delad föräldraledighet antas ge ökad jämställdhet i betydelsen att båda får erfarenhet av att ha huvudansvar för barnet, liksom att det inte missgynnar den enas karriärmöjligheter. Marias partner, Patrik, framhöll dock inte jämställdhet på samma tydliga sätt utan talade främst om ekonomins betydelse. Att föreställningar om jämställdhet låg bakom vissa pars planerade fördelning av föräldraledigheten tydliggjordes särskilt i intervjun med Linda. Hon påpekade att det för henne var viktigt att dela ”på pricken lika”. För henne var det viktigt att också kunna visa upp den jämställda fördelningen av föräldraledigheten för andra.

Att jämställdhet framträder som ett starkt motiv bakom den planerade fördelningen i vissa intervjuer måste ses i ljuset av den starka jämställdhetsdiskurs som råder i Sverige, och att jämställdhet har varit institutionaliserat sedan 1970-talet (Lundqvist & Roman 2009:111). Den s.k. jämställdhetsbonusen, som infördes 2008, nämndes till exempel av några par, inte som avgörande grund för beslutet om fördelningen utan snarare som ett konstaterande eller ytterligare ett skäl till att dela lika. Men det speglar väl hur välfärdstatens utformning på ett konkret sätt kommer in i parens förhandlingar och beslutsfattande, i det här fallet om föräldraledighet. En ny studie har dock visat att till skillnad från de två reformerna (”pappamånaderna”) som infördes 1995 respektive 2002, tycks jämställdhetsbonusen hittills inte fått någon (positiv) mätbar effekt på faders uttag av föräldraledighet (Johansson & Duvander 2012:29f). Föreställningar om *jämställdhet* och *rättvisa* kan särskilt knytas till de som planerade att dela helt lika på ledigheten eller dela lika med viss flexibilitet. Även i det typfall där mannen planerade att ta ut en större del än kvinnan av föräldraledigheten framhölls jämställdhet som en viktig grund. I deras resonemang framställdes alltså fördelningen av föräldraledigheten som viktig för att skapa en jämställd parrelation.

När jämställdhet framställs som ett mål i sig med fördelningen av föräldraledigheten ger de intervjuade uttryck för en vilja att aktivt göra kön på ett icke-traditionellt sätt, väl förankrat i den svenska jämställdhetsdiskursen och den institutionaliserade jämställdheten. I och med att kvinnors och mäns förvärvsarbete och eventuella karriärambitioner framställs som lika viktiga, samtidigt som deras föräldraskap framställs som likvärdiga och lika, bidrar de intervjuade aktivt till nya definitioner av kvinnligt och manligt genus. När en jämn fördelning av föräldraledigheten har som syfte att gynna relationen mellan far och barn sker likaledes en omdefiniering av genus. Då är det manligt genus och förståelsen av faderskap som omdefinieras jämfört med traditionella föreställningar.

Rättigheter och den jämställda mannen

Ytterligare ett motiv bakom den planerade föräldraledigheten handlar om rätten för föräldrarna att vara hemma med sitt barn, vilket kan definieras som föreställningar om *rättigheter*. Detta motiv nämndes nästan oavsett vilka planer paret hade, dock inte av det par där kvinnan skulle ta ut i stort sett all ledighet. Inte minst är det pappans rätt att vara hemma som framhålls i intervjuerna. Niklas menade att "Initialidén borde ju vara hälften var" och framhöll att utgångsläget måste vara att man ska dela lika på föräldradagarna. "Det är ju mitt barn lika mycket" (Niklas). Att det var just pappans rättighet som betonades, kan tolkas som att mammans rättighet tycktes mer oomtvistad och självklar. Flera män uttryckte det som att "jag vill ju också vara hemma" (Andreas) eller att de "krävt" sin rätt att få vara hemma (Emil) medan kvinnans ledighet framstod som obestridlig. Också detta, framhållandet av faders rättigheter, måste förstås i relation till den institutionella kontexten som del i den institutionaliserade jämställdheten vilken rymmer idéer om barns behov av sina fäder (Lundqvist & Roman 2009:106) och faders rättigheter till sina barn. Det sistnämnda, faders rätt till föräldraledighet, kan relateras till den liberala familjepolitiska linjen som drivits sedan 1960-talet (jmf. Klinth 2002:349ff;).

Överlag framhöll männen i vår studie tydligt att de självklart föreställde sig som engagerade och aktivt deltagande i sina kommande barns omsorg. Med ett undantag såg männen det också som viktigt att ta ut föräldraledighet, vilket kan ses mot bakgrund av den nämnda jämställdhetsdiskursen där idén om den jämställda mannen och delaktige pappan är en viktig ingrediens (Johansson 2009:60f). Även i Chronholms studie om föräldralediga fäder konstaterades att männen var angelägna om att ta del av föräldraledigheten men också att kvinnorna hyste samma önskan om männens ledighet. Därtill konstaterar Chronholm att ofta togs beslutet om föräldraledigheten långt före barnets ankomst, ibland till och med före graviditeten. Beslutet menar Chronholm kan lokaliseras både till deras egen uppväxt, som ofta präglats av frånvarande fäder, och till egna, tidiga ideologiska övertygelser (Chronholm:119, 213).

En lika viktig slutsats i vår studie, vid sidan av männens uttalade vilja att bli delaktiga fäder, rör dock vissa kvinnors uttalade rädsla för att bli den som får huvudansvaret för barnens omsorg – att bli projektledaren eller organisatören för familjelivet. Denna rädsla rör i viss grad föräldraledighetsperioden men framför allt tiden efter föräldraledigheten när båda föräldrarna återgått till yrkesarbetet, och skulle kunna tolkas som en medvetenhet om den könsuppdelning som tenderar att ske efter första barnets ankomst. Nedan resonerar Tina kring detta både vad gäller tiden under föräldraledigheten och tiden efter.

Jag tror tyvärr att det blir så här, att det är, i och med att jag har då den mer planerande sidan här, typiskt så, kvinnligt och manligt då... Att liksom jag tänker redan nu att man kommer behöva storhandla. Och hur kommer man då göra när man ska ha stora matinköp så att man lägger upp menyer för hela veckan och så. Såna saker är jag lite

rädd för att jag kommer helt plötsligt ramla in i den rollen. Och göra det här. Rutiner och det organisatoriska runt just såna saker som inte syns så mycket i ett hem, men som gör att det rullar. /.../ För det är så lätt att man får ett huvudansvar. Jag är lite rädd för just den rollen. Att man får det där huvudansvaret som även hänger med när ungen börjar på dagis, och när är det utflykt, och det ska vara frukt i morgon och man behöver galonbyxor, och rent praktiska organisatoriska frågor runt barnet. Som jag redan nu har ett sätt att tänka på. (Tina)

Yrkesarbetet och arbetsgivaren

Tidigare nämndes att *arbetsituationen* ofta framhölls som viktig grund för beslutet om föräldraledigheten. Den förekom som (del)motiv i samtliga typer av planerad fördelning. Läraryrket framstod exempelvis som innehållande vissa förutsättningar som på ett indirekt sätt inverkade på beslutet om föräldraledigheten, bland annat genom att arbetet är organiserat efter terminer. Karin var en av dem som berörde detta:

/.../det är svårt att avbryta eller komma tillbaka precis innan betygsättning och såna saker. Det är ju lite känsligt för eleverna att ha en lärare som de bara har haft i några veckor eller några månader eller så där. Så därför blir man ju lite *läst* vid de här terminerna. Men om jag nu ska ha barn på sommaren så passar det ju bra nu, för jag kunde ju fullfölja hela terminen. Det blir nästan man känner sig *tvungad* att vara hemma ett helt år och komma tillbaka nästa höst igen. (Karin)

Karin och Peter tillhörde de par som planerade att kvinnan skulle vara hemma längre än mannen men att mannens föräldraledighet också framställdes som värdefull, dvs. det tredje typfallet. Det som skiljer deras planer från andra par i studien var att de planerade att han, efter hennes inledande föräldraledighet, skulle vara hemma på deltid, dvs. att han skulle vara hemma tre dagar och hon två. Peters skäl till det var ”både för barnets skull” och att han ansåg det bra att behålla kopplingen till arbetet under föräldraledigheten. Att hans sambo skulle vara hemma på deltid och arbeta deltid den första föräldraledighetstiden framstod dock inte som ett alternativ. Deras planerade lösning knöts också starkt till hans arbetsituation i ett annat avseende. Eftersom han var missnöjd med sin nuvarande chef fanns möjligheten att han skulle söka och få ett annat arbete. Det skulle i så fall kunna medföra att hans föräldraledighet sköts framåt i tiden. Kort sagt menade både Karin och Peter att bådassituation var av avgörande betydelse för hur deras föräldraledighet skulle bli: ”Det beror lite på bådassituation hur det går att få till det” (Peter). Karin uttryckte det än mer drastiskt: ”Det känns som att det är inte våra val, utan det är såhär utomstående saker som får avgöra litegrann” (Karin). Karins och Peters berättelser illustrerar hur yrkesspecifika villkor kan sätta ramarna för föräldraledighetens längd och fördelning. Detta pekar på den betydelse som könssegregeringen på arbetsmarknaden kan ha för kvinnors och mäns uttag av föräldraledighet.

Även om det i intervjuerna hänvisades till bådassituation på arbetet fanns vissa

skillnader mellan könen. Medan kvinnornas längre sammanhållna föräldraledighet nästan alltid tycktes självklar, beskrevs ett större förhandlingsutrymme för männens föräldraledighet undantaget de par som planerade att dela exakt lika. Männens föräldraledighet tycktes lättare att skjuta på eller minskas – kort sagt förelåg mer flexibilitet kopplad till förändringar i mannens sysselsättning i deras planer, vilket självklart också påverkar kvinnans arbete och ledighet. Att männens arbeten tenderar att ses som hindrande för deras föräldraledighet har konstaterats i tidigare studier (Bekkengen 2002; Roman & Peterson 2011:109) Lisbeth Bekkengen för fram begreppet anpassningskedjor; medan mannen anpassar sin föräldraledighet efter arbetet anpassar kvinnan sin ledighet efter mannen (Bekkengen 2002:167f). Samtidigt påpekade vissa kvinnor och män i vår studie att kvinnan kanske under sin ledighet skulle ”komma på” att hon ville vara hemma längre än planerat eller det motsatta att hon skulle ”klättra på väggarna” efter ett antal månader och skulle vilja förkorta sin ledighet. Det här skulle kunna innebära förändringar i den planerade fördelningen av föräldraledigheten och tyder också det på ett visst förhandlingsutrymme utifrån kvinnans position. Att kvinnornas yrkesarbete och deras förhållningssätt till sitt arbete har betydelse för mäns (och kvinnors) föräldraledighet konstateras i Chronholms studie. Paren i hans studie, där mannen tagit ut en betydande föräldraledighet, kännetecknades av mäns barnorientering och kvinnors yrkesorientering (Chronholm 2004:118).

I Bekkengens studie, baserad på kvalitativa intervjuer med åtta par samt deras arbetsgivare och kollegor, konstaterades också att kvinnornas arbetsgivare tvingas anpassa sig efter hennes ledighet mycket pga. arbetsrätten. Detta ter sig mer komplext i vår studie då vissa kvinnor, i synnerhet de inom läraryrket som vi såg ovan, gav uttryck för att villkoren på arbetsplatsen starkt inverkar på beslutet om hur länge de skulle vara föräldralediga.

Ekonomi

Ett annat viktigt resultat i vår studie handlar om *ekonomidiskursens* styrka. Löner och ekonomiska förutsättningar fanns genomgående med i de blivande föräldrarnas resonemang om fördelningen av föräldraledigheten oavsett vilken fördelning de planerade. Det fanns också med vare sig ekonomin sågs som direkt påverkande planerna, om det inte skulle bli någon skillnad ur ekonomiskt hänseende oavsett hur de fördelade ledigheten sinsemellan eller om de hade helt andra motiv bakom beslutet. Det sistnämnda tydliggjordes bland annat i intervjun med Ylva. I hennes och hennes partners fall var det snarare föreställningar om barnets bästa – i betydelsen att ha en nära relation med båda föräldrarna – och om jämställdhet som låg till grund för beslutet. Dessa motiv ansågs viktigare att ta hänsyn till än hushållets ekonomiska situation. Trots det togs ekonomin upp när hon resonerade om föräldraledigheten.

Ylva: /.../ Nej, vi kommer dela, rakt av. Det har varit så självklart från första början. Och det är klart vi kommer ju, Anders tjänar mer än vad jag gör och så där, och det är klart att det kommer bli ett stort inkomstbortfall så där, men... Men det är liksom...

Det är inte en fråga. Alltså, det... Då får det vara så i så fall, för vi tycker det är viktigare att vi delar rakt av.

KB: Ni har samma syn på det?

Ylva: Ja, helt klart.

Ekonomin hade med andra ord en given plats i argumentationen när de blivande föräldrarna resonerade kring och motiverade sin planerade fördelning av föräldraledigheten även då den inte utgjorde huvudmotiv.

Hur såg det då ut när ekonomin utgjorde huvudmotiv? Detta var fallet i tre av paren. Ekonomin angavs som skäl både i ett par som planerade att kvinnan skulle ta ut mer föräldraledighet än mannen, och i det par där mannen skulle ta ut mer ledighet än kvinnan. I båda fallen hade den som skulle ta ut minst ledighet högst inkomst och det var inverkan av denna inkomstfördelning på den sammanlagda hushållsinkomsten under föräldraledigheten som angavs som skäl för det planerade uttaget av föräldraledighet. I paret där mannen skulle ta ut mer ledighet än kvinnan var skillnaden i planerat uttag två månader, vilket är en betydligt mindre skillnad än i de par där det var kvinnan som skulle ta ut mest. Att den resursstarka kvinnans planerade uttag inte speglade resursstarka mäns uttag antyder att inte bara hennes resurser utan också hennes kön hade betydelse för parets planerade fördelning.

Det tredje fallet utgörs av det par där kvinnan skulle ta ut i stort sett all föräldraledighet, Emma och Magnus. Det är intressant att även detta par använde hushålls ekonomin och inkomstskillnader i paret som argument för en traditionell fördelning eftersom det inte var mannen utan kvinnan som hade den högsta inkomsten i paret. Det ekonomiska argumentet kan alltså vara könsmärkt eftersom det användes för att motivera en traditionell fördelning av föräldraledigheten såväl i par där mannen hade högst inkomst som i par där kvinnan hade högst inkomst (jmf. Ahrne & Roman 1997; Bekkengen 2002). Det är värt att notera att Emma och Magnus inte verkade ha räknat på hur ekonomin skulle komma att se ut om hon respektive han var föräldraledig⁶ och att Emma trodde att hon hade velat ta all ledighet även om deras ekonomiska situation hade sett annorlunda ut (hon trodde dock inte att Magnus skulle ha gått med på det). Detta antyder att även andra skäl än ekonomiska kan ligga bakom deras planer, trots att inga andra skäl nämndes. Det ska dock påpekas att både Emma och Magnus underströk vikten av att båda är hemma mycket med barnet det första året, vilket de menade skulle möjliggöras av hans deltidstudier och extrajobb.

6 Inkomstskillnaden i detta par berodde på att Magnus studerade. Det kan vara ekonomiskt försvarbart ur ett längre perspektiv att låta den som arbetar ta ut det mesta av föräldraledigheten medan den som studerar får möjlighet att avsluta sina studier. Även om det kortsiktigt kan innebära ett större inkomstbortfall så kan det vara gynnsamt på längre sikt eftersom den avslutade utbildningen kan resultera i en högre inkomst (jmf. Chronholm 2004: 115). Detta var dock inte ett argument som togs upp av våra intervjupersoner.

Mannens goda vilja

I vissa fall framställdes *mannens vilja* som avgörande för den slutgiltiga fördelningen av föräldraledigheten, eller som nedan för föräldraledighetens längd och barnets start inom barnomsorgen. Intervjun med Sara får exemplifiera detta. Hon menade att det var väldigt viktigt för henne att hennes partner Simon var hemma och föräldraledig minst ett halvår. Simon ansåg också att det var viktigt att han var hemma under en längre period. Sara framhöll dock samtidigt att det var hans val huruvida han skulle vara föräldraledig i sex månader eller längre:

Ja vi har bestämt (skratt) att jag ska vara ledig från... om vi säger juni då, för de första veckorna kommer jag väl ta semester eller lite så. Så att från juni till sista februari. Så det blir ungefär nio månader tror jag vi räknade ut. Och sen så kommer Simon vara ledig, och... då är ju egentligen resten av ledigheten hans, så då får han... Först var han inne på att han skulle ta kanske till september, och att man försöker hitta dagisplats till september då. Men sen så blev han lite sådär, 'men jag ska kanske vara hemma till december', att han är hemma resten av året, så att han också blir hemma nio–tio månader. Men där får vi väl se lite hur han väljer att göra. Men... Jag kommer vara hemma de första nio–tio månaderna i alla fall. (Sara)

För Sara, liksom för andra kvinnor som uttryckte sig liknande, var omfattningen av mannens föräldraledighet i viss grad frivillig. Även om kvinnorna gärna såg att männen var hemma under en längre period så ansåg de sig inte ha rätt att påverka männens beslut. Det betyder dock inte att männen hade ensam beslutanderätt över föräldraledigheten. Ett exempel är Sara och Simon ovan där Sara först bestämt hur länge hon ville vara föräldraledig, varefter Simon fick besluta hur mycket av den kvarvarande tiden som han ville ta ut. Att han skulle vara ledig var dock i deras fall obestridligt.

Explicita och implicita förhandlingar

Hur hade då de blivande föräldrarna kommit fram till sina planer för föräldraledigheten? Hur gick själva beslutsfattandet till? Vi har redan konstaterat att medan vissa hade tydliga, detaljerade planer för föräldraledigheten vid tiden för intervjun hade andra mer vaga föreställningar, och betonade att de inte hade bestämt fullt ut hur de skulle fördela föräldraledigheten. Det kan förstås i sammanhanget att barnets beräknade ankomst inte låg lika nära i tiden för alla par vid tiden för intervjuerna.

Att fördelningen av föräldraledigheten inte framstod som helt given på förhand står klart i intervjuerna, snarare var det en "fråga" som intervjupersonerna hade tänkt på och pratat om med sin partner och ibland också med vänner, om än i olika utsträckning. Att föräldraledigheten framstår som en fråga som par diskuterat konstaterades också i Roman och Petersons intervjustudie (Roman & Peterson 2011:85). Vissa av de intervjuade i vår studie använde till och med termen "förhandling" när de beskrev hur de hittills hade pratat om frågan, och när de resonerade om hur framtiden

skulle bli. Niklas var en av dem som använde ordet förhandling när han berättade om hur han och hans sambo Tina hade kommit fram till att dela ungefär lika på föräldradagarna, med utgångspunkt i ett rättighetstänkande som vi kan se nedan.

JA: Hur tänker du då?

Niklas: Ja man får väl dela på dagarna sinsemellan, och då är det ju förstås utgångsförhandlingsläget att det ska vara lika många. Det är ju mitt barn lika mycket. ... Så... Ja, när vi har pratat om det så har vi väl sagt att vi får se lite.

Niklas var även senare i intervjun tydlig med att de hade diskuterat frågan, och menade att det var Tina som hade initierat diskussionen. Det senare är intressant att notera. Klart är att kvinnorna oftare tycks ta initiativ till att lyfta upp frågan om föräldraledighet på dagordningen. Dan formulerade det såhär:

JA: Upplever du att det var någon av er som tog upp diskussionen, eller initierade att prata om det här med föräldraledighet?

Dan: Ja. Det gjorde Elin. Och då pratade vi... fast då var det mer så här hur, rent praktiskt hur vi skulle göra. Så resonerade vi fram och tillbaka, och så kom jag fram till att det tidigaste jag kunde ta var ju rent praktiskt i juni, och hon egentligen hade velat kanske i slutet av sommaren. Och det... Det har vi inte bestämt hur, men någon gång... Vi tyckte ändå rätt så lika när vi började prata om det.

I Dans citat tydliggörs att detta var något som han och hans partner hade resonerat en hel del om och inte minst hur de skulle lösa det praktiskt, efter det att Elin initierat frågan. Ibland har dock frågan om föräldraledigheten först uppkommit som en fråga då vänner i omgivningen undrat hur paret skulle göra med föräldraledigheten.

Medan vissa par tycks ha haft explicita förhandlingar om frågan, där en (oftast kvinnan) har tagit upp frågan för diskussion och kanske till och med lagt fram ett förslag, verkar andra ha berört frågan utan att det blivit en lika öppen diskussion. Det har i dessa fall skett mer implicit och inlemmat i den vardagliga kommunikationen.

/.../ Så att, nej, jag kan inte minnas att vi diskuterade, utan det var mest bara 'ja men jag är hemma åtta', 'jaha, perfekt' sa Stefan då, 'då är jag hemma från första juni'. 'Ja, bra'./.../ någon måste ju ha börjat prata om det förstås, men det var ingenting som jag hade gått och tänkt på innan att nu måste jag ta upp det här, utan vi började prata om det en dag och så var det inte så mycket mer med det. (Ellinor)

Hos Ellinor och Stefan, som planerade att dela helt lika på föräldraledigheten, tycks frågan ha uppkommit mer i förbigående. Båda beskriver dessutom "pratet" om föräldraledigheten som helt utan tillstymmelse till oenighet eller konflikt. Det här visar ett tydligt exempel på den typ av förhandling som sker mer underförstått och subtilt utan att någon tar upp det som en tydlig fråga som paret sätter sig ner och har en explicit diskussion om. Janet Finch (1989:179ff) menar att bakom denna typ av implicita för-

handlingar finns gemensamma förståelser som paret förhåller sig till och som medverkar till att en explicit förhandling inte behöver uppstå. I Ellinors och Stefans fall är det rimligt att anta att en sådan gemensam förståelse är att föräldraledigheten ska fördelas lika mellan föräldrarna. En annan gemensam förståelse tycks vara att kvinnan ska vara föräldraledig först. Detta resulterar i att beslutsfattandet endast består i att paret bestämmer vid vilken tidpunkt Stefan ska påbörja sin föräldraledighet. Det snabba beslutet har möjliggjorts av att paret genomgått en process där gemensamma förståelser har skapats och upprätthållits.

Det har framförts viss kritik mot användningen av förhandlingsbegreppet inom familjeforskning där vissa bland annat har argumenterat för att snäva in begreppet och enbart tala om explicita förhandlingar (Evertsson & Nyman 2008:50ff). En sådan definition skulle dock osynliggöra den typ av förhandling som beskrivs i våra intervjuer, bland annat i citatet ovan. En anmärkning är dock på sin plats. I tidigare studier (Ahrne & Roman 1997; Magnusson 1998) har det funnits tendenser till att knyta explicita förhandlingar framför allt till jämställda par, medan implicita förhandlingar förmodas leda till mer traditionella könsuppdelningar. I detta avseende skiljer sig våra resultat då vår studie visar att även i de mest jämställda paren i undersökningen framkom att förhandlingsprocesserna ofta har skett mer underförstått. "Att dela lika" framstår som en central princip i dessa pars vardag utan att den alltid måste uttalas, däremot kan själva skiftet i sig, vad gäller föräldraledigheten, bli föremål för mer explicit förhandling. Detta förgivettagande menar vi måste förstås utifrån den jämställdhetsdiskurs som genomsyrar den kontext och det samhälle som paren lever i. För vissa par, vars ideal, föreställningar och gemensamma förståelser också är färgade av traditionella föreställningar om kön, är det förvisso givet att kvinnan ska ta ut det mesta av föräldraledigheten. För andra har jämställdhet istället blivit så centralt för både kvinnan och mannen att det är självklart att föräldraledigheten ska delas lika mellan föräldrarna. Jämställdhetsdiskursen existerar parallellt med mer traditionella normer om moderskap och faderskap i det svenska, senmoderna samhället vilket kommer till uttryck i de intervjuades berättelser. Jämställdhetsdiskursen är dock förmodligen starkare inom vissa grupper t.ex. inom delar av medelklassen, den kategori vari de intervjuade paren främst kan placeras.

Flexibilitet i förhållande till yttre omständigheter

På motsvarande sätt som det fanns par som såg det som självklart att dela lika på föräldraledigheten fanns också de som ansåg det självklart eller "givet" att den första tiden efter barnets födsel tillföll modern, något som ofta motiverades med amning. Detta innebar dock inte att det saknades ett manöverutrymme, tvärtom menade vissa av de intervjuade att omständigheter som rörde yrkeslivet, barnets behov, kvinnans eller mannens (o)tillfredsställelse med ledigheten kunde göra att man fick ompröva sitt beslut. Med andra ord tycktes dessa par inställda på att den planerade fördelningen var öppen för omförhandling och framhöll alltså ett visst förhandlingsutrymme. Som vi nämnt ovan framstod emellertid detta förhandlingsutrymme som större i förhål-

lande till mäns än till kvinnors yrkesarbete. Förhandlingsutrymmet framstod också som större i förhållande till kvinnors än till mäns positiva eller negativa upplevelser under sin föräldraledighet. Här tycker vi oss skönja en skiljelinje mellan två förhållningssätt. Å ena sidan fanns de med en planering och ett beslut som de inte hade för avsikt att avvika från, oavsett arbetssituation, ekonomiska skäl eller dylikt, å andra sidan fanns de som tämligen starkt betonade yttre omständigheters betydelse för eventuella omförhandlingar av beslutet. Resultaten tyder på att de som beslutat att dela helt lika på föräldraledigheten var mindre öppna för eventuella omförhandlingar. De som planerade att kvinnan skulle ta ut den större delen av ledigheten och, föga förvånande, de som planerade att dela lika med flexibilitet var de som starkast uttryckte möjliga omförhandlingar över tid av beslutet.

Arbetet och arbetsgivaren framstår som betydelsefulla yttre villkor eller delar i den kontext vari beslutet om föräldraledigheten fattas. De flesta av de intervjuade kvinnorna och männen uppgav en positiv och förstående inställning till deras föräldraledighet från arbetsgivarens håll och därtill berättade några om policys som till exempel att arbetsgivaren står för extra ersättning under föräldraledigheten. Också andra goda villkor för småbarnsföräldrar nämndes. Bilden av arbetsgivaren som enbart positiv i förhållande till föräldraledighet delades dock inte av alla. Ellen trodde till exempel att företag generellt inte "gillar det här med mamma- och pappaledighet". Karin och Ellenor underströk också känslan att bli betraktad som lite "besvärlig" när de talade om att de skulle vara föräldralediga. Karins partner Peter framhöll att hans chef saknade förståelse för de (manliga) anställdas vilja att vara föräldralediga och påpekade att chefen hade en mycket traditionell syn på mammor och pappor.

Vi finner alltså inte en så stor diskrepans mellan diskursen om den motvillige arbetsgivaren och de intervjuades egna erfarenheter som tidigare forskning har indikerat (jmf. Bekkengen 2002:179f där ingen av de intervjuade hade negativa erfarenheter trots att diskursen om den motvillige arbetsgivaren var stark). Arbetsgivarnas inställning framstår dock som mindre viktig i den bemärkelsen att få framhävde arbetsgivarens inställning eller policys som direkt avgörande för beslutet om föräldraledigheten. Däremot ansågs det till viss del påverka hur de tänkte om föräldraledighet. Exempelvis framhöll flera, både kvinnor och män, att de blivit uppmuntrade av sin arbetsgivare (både manliga och kvinnliga chefer) att vara hemma vilket de menade möjligen påverkat deras egen inställning. Detta var tydligt inte minst i intervjun med Petter. Han påpekade också att *om* hans arbetsgivare hade haft en negativ inställning till föräldraledighet hade det påverkat honom. Inte i bemärkelsen att han hade anpassat sin ledighet utan att han då skulle fundera på att byta arbete: "/.../jag skulle bli så jävla ledsen för att jag behöver... Jag tycker det är skitviktigt att man har en förstående arbetsgivare" (Petter). Även i Chronholms intervjustudie fanns män som valt att söka sig till andra arbetsgivare om den egna arbetsgivaren motsatte sig mannens föräldraledighet. I samma studie framkom också att männen i mycket god tid hade talat med sina arbetsgivare om sina planer för föräldraledigheten, ibland redan vid anställningsintervjun (Chronholm 2004:214). Förutom chefens betydelse så tycks också samsättningen på arbetsplatsen ha viss betydelse. Särskilt omständigheten att det

var många föräldrar eller blivande föräldrar eller en kvinnodominerad arbetsplats beskrevs ofta som positiv i våra intervjuer eftersom det då finns en stor förståelse för och ett igenkännande av vad det innebär att få barn. Könssammansättningen och andras uttag av föräldraledighet på arbetsplatsen har också framkommit som betydelsefulla i en kvantitativ studie av orsakerna till mäns uttag av föräldraledighet (Bygren & Duvander 2006). Andra tog dock helt avstånd från att arbetsgivaren hade någon form av påverkan och betonade starkt beslutet om föräldraledigheten som fristående från arbetsgivarens attityd och inställning.

Vårt att uppmärksamma är att en positiv och flexibel inställning hos arbetsgivaren kanske inte anses ha inverkan på beslutet men det utgör likväl en förutsättning för beslutsfattandet om föräldraledigheten och kan tänkas underlätta beslutet. Låt oss titta på ett utdrag ur Patriks intervju. Patrik och hans sambo planerade att dela helt lika på föräldraledigheten.

JA: Tycker du att arbetsgivarens eller din chefs reaktion eller vad man ska säga, påverkar det på nåt sätt dina planer för föräldraledigheten?

Patrik: Nej, det tycker jag inte. Nej, inte påverkar, eftersom... eftersom det är väldigt fritt och man är fri att ta föräldraledigheten när man själv vill. Då kan jag inte säga att det påverkar egentligen. Utan det ger ju mig möjlighet att välja förstås, men...

Det sistnämnda i citatet är värt att notera, ”det ger ju mig *möjlighet att välja* förstås” (vår kursivering) – det visar hur arbetsgivarens inställning möjliggör eller underlättar beslutet att vara hemma och föräldraledig med sitt barn även om det inte ses som direkt inverkan på beslutsfattandet. Det utgör med andra ord en viktig del av kontexten för förhandlingarna och beslutsfattande inom paret om hur de ska fördela föräldraledigheten.

Strategier för att få tid tillsammans

Utöver den planerade fördelningen av föräldraledigheten framkom också strategier för att få gemensam ledig tid under den första tiden efter barnets födsel. Samtliga strategier hade med mannens yrkesmässiga situation att göra, eftersom alla par planerade att kvinnan skulle vara hemma den första tiden. En sådan strategi var att mannen hade *sparat semester* under året för att kunna ta ut ledighet efter barnets födsel. Vissa hade klara planer på detta, andra uttryckte sig mer svävande och menade att de om det fanns möjlighet gärna skulle göra på detta sätt:

./../Så det är frågan om vad man har för möjligheter. Har jag semesterdagar så kommer jag säkert vara hemma nån gång då och då för att jag vill, eller för att hon behöver ett stöd. För att det blir, det är för jobbigt. Hon sover aldrig eller vad det kan vara. Då kanske man måste vara hemma ibland. Men vad det finns för möjligheter där, det vet jag inte. Men det är väl. Men kan jag vara hemma och det är möjligt, så kommer jag säkert vara det. Men lika mycket för min egen skull som för hennes skull. (Stefan)

En annan strategi för att få mer gemensam tid uttrycktes av Emma och Magnus, som planerade att Emma skulle ta ut i princip all föräldraledighet. Magnus hade valt att *gå ned och studera på halvtid* och jobba lite extra som timanställd för att få mer tid hemma med barnet och med Emma. I Magnus intervju framkom att det skulle vara svårt att upprätthålla studier på helfart med ett nyfött barn. Det var alltså inte bara för barnets och moderns skull utan också utifrån vetskapen att hans fokus i studierna och på arbetet skulle ändras. Även andra strategier som att *flexa* mer från arbetet och *arbeta mer hemifrån* på kvällar förekom i intervjuerna, liksom att försöka *förändra sina arbetstider/arbetspass*. Detta framställdes i mångt och mycket behovsstyrt, om barnet var krävande och kvinnan var uttröttad sågs detta som möjliga strategier av vissa män för att underlätta för kvinnan, men också för sin egen skull som vi såg hos Stefan ovan. Om allt fungerade bra sågs dessa strategier inte som lika nödvändiga. Hos ett par, som hade planer på att vara hemma ungefär åtta månader var, planerade de även att mannen skulle *arbeta på deltid* under kvinnans föräldraledighet, både för att han ville det för sin egen skull och för att ”avlasta” kvinnan.

Även om dessa olika strategier för att uppnå mer gemensam tid återfanns i intervjuerna fanns också idéer om att heltidsarbete var något självklart för mannen under kvinnans ledighet. Samtidigt var det också bland kvinnorna vanligt att de planerade att arbeta på heltid då mannen var föräldraledig. Däremot var heltidsarbete inte lika självklart när det kom till tiden efter bådas föräldraledighet.

Slutdiskussion

I den här artikeln har vi satt strålkastarljuset på beslutsprocesser om föräldraledighet hos svenska förstagångsföräldrar. Ekonomi, arbetssituation, amning och mannens rätt att vara föräldraledig framträdde som fyra tunga motiv som återkom i stort sett oavsett hur paren planerade att fördela föräldraledigheten mellan sig. Också rättvisa och jämställdhet samt idéer om barns bästa återfanns som viktiga motiv inte minst hos de par som planerade att dela helt lika på föräldraledigheten eller dela lika med flexibilitet. Dessa par framhöll barnets bästa i betydelsen att ha nära relationer med både mamma och pappa. Par som planerade att kvinnan skulle ta ut mest av föräldraledigheten framhöll att barns bästa var att få amma under den första tiden. Såväl idéer om barns bästa och jämställdhet som om amning måste förstås i förhållande till den kulturella och institutionella kontexten, med andra ord sker beslutsfattande om föräldraledighet både på individnivå och i en särskild kontext. Detta samspel mellan idéer, normer och institutionell kontext behövs mer kunskap om.

Ekonomiska resurser var ett återkommande tema i intervjuerna men vi finner inte stöd för de argument som framhålls i den relativa resursteorin, vilken brukar användas framför allt i kvantitativa studier för att förklara hushållsarbetsdelningen i par (t.ex. Bianchi et al. 2000; Bittman et al. 2003; Blood & Wolfe 1960; Evertsson & Neremo 2004; Lundberg & Pollak 1996). Överförd till fördelningen av föräldraledighet förutsäger denna teori att den resursstarke parten får störst inflytande över hur föräldraledigheten fördelas. Detta verkar inte vara fallet i våra par. När ekonomiska

resurser visar sig ha betydelse i vår studie har de istället en mer direkt ekonomisk sådan på så sätt att paren uppgav att de ville minimera de totala, förlorade inkomsterna i hushållet. Samtidigt sattes även sådana överväganden ibland åt sidan då båda föräldrarnas rättighet och skyldighet att ta ut föräldraledighet ansågs väga tyngre. Vi har också sett ett samspel mellan ekonomiska resurser och genus som ibland sätter frågetecken vid om det ekonomiska motivet alltid är så rationellt som t.ex. Beckers specialiseringsteori ger vid handen (Becker 1981; 1985). Ett exempel är att skillnader i inkomst mellan kvinnan och mannen användes som argument för en traditionell fördelning av föräldraledigheten, där kvinnan skulle ta ut betydligt mer ledighet än mannen, både när det var mannen och när det var kvinnan som hade den högsta inkomsten i paret. Ekonomiska argument är ibland könsmärkta, vilket även tidigare studier har visat (Ahrne & Roman 1997; Bekkengen 2002). De intervjuade paren lever i en kontext med en stark jämställdhetsdiskurs liksom en stark ekonomisk diskurs vad gäller föräldraledighet, dvs. det finns en utbredd föreställning om att familjers ekonomi kan påverka deras fördelning av föräldraledigheten. I en sådan kontext är ekonomiska begränsningar ett motiv som kan förväntas godtas som legitimt av omgivningen. Det är därför möjligt att par ibland väljer att ange ekonomin som motiv trots att andra, eventuellt mer traditionella, orsaker egentligen ligger bakom deras fördelning av föräldraledigheten.

Våra resultat kan med fördel diskuteras utifrån teorin om *doing gender*, ett perspektiv som liksom den relativa resursteorin ofta använts i studier av hushållsarbetsdelning. Enligt denna teori är arbete i hemmet ett redskap i görandet av kön (Bittman 2003; Fenstermaker Berk 1985; West & Zimmerman 1987). Å ena sidan tycks traditionella definitioner av kvinnligt och manligt genus kvarstå och återskapas bland annat genom självklarheten i kvinnors föräldraledighetsuttag. Att denna ledighet förväntades pågå under ganska många månader och infalla i en sammanhängande period direkt efter barnets födsel var knappast ifrågasatt. När detta motiverades framhölls framför allt amningen som avgörande. Därmed knöts arbetsfördelningen i paret till kvinnors och mäns biologi. Den framträdande plats som amningen gavs i intervjuerna, vilken också har konstaterats i andra studier (jmf. Roman & Peterson 2011), kan kopplas till kulturella föreställningar om moderskap. Att det i stor utsträckning rör sig om kulturella och föränderliga föreställningar om amning, och därmed också om moderskap, visas då tidsgränsen för amningen tycktes vag – trots att den framträdde som en stark grund för deras beslut om föräldraledigheten. Också en viktig slutsats är att amningen ibland sammankopplades med omsorg om barnet i en vidare bemärkelse, vilket betydde att kvinnan förväntades ta ett större ansvar för barnets omsorg den första tiden. Amningen, som tungt motiv bakom beslutet om föräldraledigheten, skulle också kunna förstås mot bakgrund av villkoren för yrkesarbetet i det senmoderna samhället. I intervjuerna framstod amningen generellt som något (biologiskt betingat) som omöjliggjorde att kvinnan yrkesarbetade samtidigt som hon ammade.

Å andra sidan genomsyrades intervjuerna av en tydlig vilja från de intervjuade att omformulera de traditionella definitionerna av kvinnligt och kanske särskilt manligt genus. Detta är tydligt när vi betraktar den betydelse som lades vid männens föräld-

raledighet, i mäns uttalade önskan om och krav på att få ta samma ansvar för barnet som kvinnan och i både kvinnors och mäns betoning av att båda är likvärdiga föräldrar.

Resultaten har visat olika typer av beslutsfattande, där vissa par har diskuterat och förhandlat explicit om föräldraledigheten, medan andra pars beslut har föregåtts av mer subtila förhandlingsprocesser. Många underströk vikten av att kunna vara flexibel i sina beslut vilket tyder på att det fanns ett förhandlingsutrymme. Huruvida detta förhandlingsutrymme kommer att användas i båda riktningar eller om det för med sig traditionellt könstypiska lösningar där kvinnor tar ut längre föräldraledighet än planerat återstår att se. Viktigt att notera är att de som planerade att stå fast vid sitt beslut oavsett yttre faktorer påverkade var de som planerade att dela helt lika på ledigheten, medan de övriga underströk detta förhandlingsutrymme. Resultaten från vår studie problematiserar också förhållandet mellan explicit förhandling och jämställd arbetsfördelning respektive implicit förhandling och traditionell könsuppdelning som tidigare forskning har framhållit. Principen att dela lika på föräldraledigheten fanns som ett förgivettagande hos vissa par varigenom paren vittnade om att beslutet om en delad föräldraledighet hade kommit till utan tillstymmelse till öppen diskussion utan snarare hade båda förväntat sig denna lösning och underförstått konstaterat detta. Dock är det viktigt att framhålla att när frågan om föräldraledighet förts upp på agendan för någon form av diskussion var det främst kvinnorna som initierat frågan. Att vissa av kvinnorna föreställde sig det kommande moderskapet och faderskapet på olika sätt har också konstaterats, inte minst i betydelsen att kvinnorna artikulerade ett risktänkande inför det framtida föräldraskapet. De såg en risk i att de som mödrar kommer att bli de som får axla huvudansvaret för barnen, särskilt när det kommer till tiden efter föräldraledigheten. Vi har också kunnat konstatera genusaspekter kopplade till yrkesarbetet och arbetssituationens betydelse för föräldraledigheten där mäns yrkesarbete ibland tycks prioriteras.

Sammanfattningsvis visar vår studie att jämställda ideal och normer ackompanjeras av könsuppdelningar och en till vissa delar traditionell syn på moderskap och faderskap bland de intervjuade. Å ena sidan framhöll många att det var viktigt att både kvinnan och mannen tar ut en längre ledighet, å andra sidan framträdde vid sidan av dessa traditionella föreställningar om moderskap, inte minst med avseende på amning och omsorgen om barnet den första tiden. Dessa traditionella föreställningar motiverade en relativt skev, könstypisk fördelning av föräldraledigheten även i par som annars framhöll vikten av jämställdhet och likvärdigt föräldraskap. En bidragande orsak till den skeva fördelningen av föräldraledighet mellan kvinnor och män kan också vara det ekonomiska argumentets legitimitet. I vissa par är orsaken till fördelningen säkerligen den att en annan fördelning skulle drabba hushållsekonomin alltför hårt. I andra par är det emellertid sannolikt att det ekonomiska argumentet används för att motivera en fördelning som egentligen vilar på traditionella föreställningar om kön, moderskap och faderskap. I detta sammanhang är det också viktigt att ha studiens urval av intervjupersoner i åtanke. De intervjuade paren bestod av personer som var tämligen väl förankrade på arbetsmarknaden, flertalet hade hög utbildning och in-

bördes hade paren ofta ganska lika förutsättningar när det kom till yrke och inkomst. Att intervjua par också med andra förutsättningar och villkor ser vi som viktigt för framtida studier. Inte minst spelar förmodligen en någorlunda säker arbetssituation, så som tillsvidareanställning, god inkomst m.m., stor roll för hur man resonerar om föräldraledighet, och vikten som tilldelas t.ex. ekonomiska förhållanden.

Beslutsfattandet kring föräldraledigheten sker inte i ett vakuum, utan normer och ideal om moderskap, faderskap, jämställdhet och inte minst om "barns bästa" formar en del av den kontext som inramar parets beslutsfattande. Huruvida de intervjuade parens beslut kommer att förverkligas eller omförhandlas över tid, och i så fall på vilka sätt, blir föremål för kommande studier.

Referenser

- Ahrne, G. & C. Roman (1997) *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. SOU 1997:139.
- Aisenbrey, S., M. Evertsson & D. Grunow (2009) "Is There a Career Penalty for Mothers' Time Out? A Comparison of Germany, Sweden and the United States", *Social Forces* 88 (2):573–605.
- Alsarve, J. & K. Boye (2011) "'Man vill ha det lite jämställt sådär'. Planer för föräldraledighet och arbetsdelning bland blivande föräldrar". *Arbetsrapport 14 2011*. Örebro: Örebro universitet.
- Becker, G. S. (1981) *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, G. S. (1985) "Human capital, effort, and the sexual division of labor", *Journal of Labor Economics* 3 (1):33–58.
- Bekkengen, L. (2002) *Man får välja: Om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Stockholm: Liber.
- Bekkengen, L. (2003) "Föräldralediga män och barnorienterad maskulinitet", 181–202 i T. Johansson & J. Kousmanen (red.) *Manlighetens många ansikten: Fäder, feminister, frisörer och andra män*. Malmö: Liber.
- Bianchi, S.M., M.A. Milkie, L.C. Sayer & J.P. Robinson (2000) "Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor", *Social Forces* 79 (1):191–228.
- Bittman, M., P. England, L. Sayer, N. Folbre & G. Matheson (2003) "When Does Gender Trump Money? Bargaining and Time in Household Work", *American Journal of Sociology* 109 (1):186–214.
- Björnberg, U. & A-K. Kollind (2003) *Att leva själv tillsammans*. Malmö: Liber.
- Blood, R.O. & D.M. Wolfe (1960) *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*. Glencoe: The Free Press.
- Boye, K. (2008) "How children impact on parents' division of labour: A longitudinal study of changes in housework following the birth of a child", i K. Boye *Happy hour? Studies on well-being and time spent on paid and unpaid work*. Stockholm: Institutet för sociala forskningsavhandlingsserie nr. 74.

- Bygren, M. & A-Z. Duvander (2006) "Parents' Workplace Situation and Fathers' Parental Leave Use", *Journal of Marriage and Family* 68:363–372.
- Chronholm, A. (2004) *Föräldraledig pappa. Mäns erfarenheter av delad föräldradighet*. Göteborg Studies in Sociology No 23.
- Daly, M. & K. Rake (2003) *Gender and the welfare state: Care, work and welfare in Europe and the USA*. Cambridge: Polity Press
- Dribe, M. & M. Stanfors (2009) "Does parenthood strengthen a traditional household division of labor? Evidence from Sweden." *Journal of Marriage and Family* 71:33–45.
- Elvin-Nowak, Y. & H. Thomsson (2003) *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Bonnier
- Evertsson, L. & C. Nyman (2008) "Myter om den förhandlande familjen", 45–81 i A. Grönlund & B. Halleröd (red.) *Jämställdhetens pris*. Umeå: Borèa.
- Evertsson, M. & M. Neremo (2004) "Dependence Within Families and the Division of Labor: Comparing Sweden and the United States", *Journal of Marriage and Family* 66:1272–86.
- Evertsson, M. & M. Neremo (2007) "Changing Resources and the Division of Household Work: A Longitudinal Study of Swedish Couples", *European Sociological Review* 23 (4):455–470.
- Fenstermaker Berk, S. (1985) *The Gender Factory. The Apportionment of Work in American Households*. New York: Plenum.
- Finch, J. (1989) *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Försäkringskassan (2010) *Faktablad: Jämställdhetsbonus (FK4131_Fa)*.
- Försäkringskassan (2011) *Faktablad: Föräldrapenning (FK4070_Fa)*.
- Försäkringskassan (2012a) *Föräldrapenning över län och kommun 2011*, <http://statistik.forsakringskassan.se/portal/page/portal/intstat/bof/ffs/fplankom>, hämtat 2012-04-17.
- Försäkringskassan (2012b) *Tillfällig föräldrapenning, vård av barn. Antal mottagare som fått ersättning och antal dagar, tidsserie 1989–2011*, http://statistik.forsakringskassan.se/portal/page/portal/intstat/bof/ffs/tfp/offstat_vab/vab_offstat1, hämtat 2012-04-17.
- Haas, L. (1992) *Equal Parenthood and Social Policy. A Study of Parental Leave in Sweden*. Albany, NY : State University of New York Press.
- Hallberg, D. & A. Klevmarck (2003) "Time for children. A study of parent's time allocation", *Journal of Population Economics* 16:205–226.
- Hörnfeldt, H. (2003) *Konstruktionen av det normala barnet: En intervjustudie med BVC-sjuksköterskor och föräldrar i södra Stockholm*. Botkyrka : Mångkulturellt centrum.
- Johansson, M. & A-Z. Duvander (2012) *Ett jämställt uttag? Reformen inom föräldraförsäkringen*. Rapport 2012:4. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Johansson, T. (2009) *Familjeliv*. Malmö: Liber.
- Klinth, R. (2002) *Göra pappa med barn*. Umeå: Borèa.
- Lundberg, S. & R.A. Pollak (1996) "Bargaining and distribution in marriage", *Jour-*

- nal of Economic Perspectives* 10 (4):139–158.
- Lundén Jacoby, A. & E. Näsman (1989) *Mamma, pappa, jobb – Föräldrar och barn om arbetets villkor*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Lundqvist, Å. & C. Roman (2009) ”Politiska regleringar och akademisk diskurs. Svensk familjepolitik under 70 år”, 89–114 i J. Fink & Å. Lundqvist (red.) *Genus, familj och socialpolitik. Historiska och komparativa perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Magnusson, E. (1998) *Hon, han och hemmet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Oakley, A. (1974) *The Sociology of Housework*. New York: Pantheon Books.
- Plantin, L. (2003) ”Mäns föräldraskap”, 150–163 i T. Johansson & J. Kousmanen (red.) *Manlighetens många ansikten: Fäder, feminister, frisörer och andra män*. Malmö: Liber.
- Proposition 1997/98:7 *Vårdnad, boende, umgänge*. Justitiedepartementet.
- Proposition 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler*. Justitiedepartementet.
- Proposition 2007/08:93 *Jämställdhetsbonus – familjepolitisk reform*. Socialdepartementet.
- Roman, C. & H. Peterson (2011) *Familjer i tiden. Förhandling, kön och gränslöst arbete*. Umeå: Boréa.
- SCB (2010) *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2010*.
- SCB (2011) *Tidsanvändningsundersökningen. Genomsnittlig tid för hemarbetsaktiviteter efter familjecykel år 2010/11, befolkningen 20–84 år, alla dagar*, http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____27523.aspx, hämtat 2011-10-26.
- West, C. & D.H. Zimmerman (1987) ”Doing Gender”, *Gender and Society* 1 (2):125–151

Författarpresentation

Jenny Alsarve är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap vid Örebro universitet. Hon forskar bl.a. om balansen mellan föräldraskap och yrkesarbete.

Katarina Boye är verksam som forskare vid Institutet för social forskning (SOFI) vid Stockholms universitet. Hon forskar bl a om konsekvenser av hemarbetsfördelning mellan kvinnor och män.

Korresponderande författare

Katarina Boye, Institutet för social forskning, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm. E-post: katarina.boy@sofi.su.se

Mode, senmodernitet, identitet

Joakim Landahl och Fereshteh Ahmadi

Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet respektive Akademin för hälsa och arbetsliv, Avdelningen för socialt arbete och psykologi, Högskolan i Gävle.

Fashion, late modernity and identity

A common discussion in the late modern era is the role that tradition plays concerning individual identity. This forms a background to our article that focuses on consumer culture and one of its characteristics – fashion. To what extent does consumer culture and fashion contribute to the undermining of traditions, and how does this affect individual identity? We discuss two interpretations of consumption in shaping individual identity: the first interpretation maintains that by consumption individuals obtain an increasing freedom of choice making them free from the power of tradition, and thereby responsible for their lifestyle choices. According to the second interpretation, the free choice is illusory. This choice is strongly influenced by factors such as social class and producers' manipulative skills. Contrasting classical social theorists with contemporary fashion theory we argue that late modern fashion is characterized by quick changes and pluralism that often stand in contrast to tradition. We further discuss the increased importance of taste and new diffusion patterns as signs of a more individualized fashion, and discuss neo-tribalism as a post-traditional kind of community.

Key Words: fashion, late modernity, identity, taste, neo-tribalism

"We live by object time: by this I mean that we live at the pace of objects, live to the rhythm of their ceaseless succession. Today, it is we who watch them as they are born, grow to maturity and die, whereas in all previous civilisations, it was timeless objects, instruments or monuments which outlived the generations of human beings."

(Baudrillard 1998:25)

Inom dagens samhällsvetenskap finns ett stort intresse för frågor kring modernitet, senmodernitet och identitet. I bok efter bok dras slutsatser som är förbluffande lika varandra. Moderniteten betraktas till att börja med som en era då individens identitet formuleras som ett problem. Jaget blir en uppgift, något att arbeta på, något som alltid kan ifrågasättas. Vidare utgår förklaringen till detta ofta från ett specifikt drag som man tillskriver moderniteten: dess tendens att erodera traditioner. Moderniteten kännetecknas av en dynamik som gör att inga gemenskaper kan tas för givna, vilket gör att individen själv tvingas ta ansvar för utformningen av sitt eget liv. I avsaknaden av absoluta regler för hur livet ska levas ökar sannolikheten att individen drabbas av identitetsproblem (Bauman 1997, Beck & Beck-Gernsheim 2002, Giddens 1991). Att moderniteten står i motsats till traditioner är visserligen ett faktum som erkändes

redan under sociologins begynnelse (Heelas 1996), men det har ändå hävdats att dagens situation representerar något delvis nytt. Mot slutet av 1900-talet radikaliserades traditionslösheten och individualismen, bl.a. till följd av globaliseringsprocessen (Beck & Beck-Gernsheim 2002, Giddens 1991). Vi har därmed nått ett stadium som Giddens (1994) diskuterat i termer av post-traditionalitet.

Gemensamt för detta resonemang är ett erkännande av traditioners betydelse för individens identitet, och övertygelsen om att moderniteten raserar traditioner. Detta utgör en bakgrund till denna artikel som diskuterar konsumtionskulturen och ett av dess kännetecken – modet.

Det hävdas ibland att det senmoderna samhället kan betraktas som en konsumtionskultur. Termen implicerar att dagens samhälle på något sätt skiljer sig från tidigare stadier av moderniteten. Där tidigare produktionen var av central betydelse är det idag konsumtionen som fått en ökad roll. För individens identitet innebär detta att denna blivit mindre beroende av positionen inom produktionen (inkomst och klassstillhörighet). Istället blir individens identitet i större utsträckning beroende av konsumtion (t.ex. Bauman 1997).

Att konsumtionen fått en ökad betydelse för individens identitet kan tolkas på två sätt. Enligt en tolkning får individerna en ökad valfrihet. Individen utformar själv sin livsstil genom konsumtion, och frigörs därmed från traditionens makt. Konsumtionskulturen radikaliserar därmed den frihet som moderniteten frambringat, och kan på så sätt skapa identitetsproblem hos individen som nu blir personligt ansvarig för sina val. Enligt en motsatt tolkning skapar inte konsumtionskulturen väljande individer. Deras fria val är illusoriska – deras konsumtion påverkas starkt av sådant som klasstillhörighet och producenternas manipulativa förmåga (Horkheimer & Adorno 1981). Det är denna problematik som den här artikeln vill närma sig. I vilken mån kan dagens konsumtionskultur och mode anses underminera traditioner, och därmed bidra till den typ av identitetsproblem som bottenar i frihet? Vårt fokus ligger på mode, och även om merparten av litteraturen i ämnet behandlar klädesmode, är frågan, som Blumer (2007) påpekade på 1960-talet, vidare än så. Modelogiken styr en lång rad av de produkter som konsumeras och används för att utveckla en personlig identitet.

Det dynamiska modet

Mode är ett fenomen som bygger på förändringens princip. Modets mest grundläggande kännetecken kan sägas vara att ”allt som är fast förflyktigas”, en av flera anledningar till att det finns en nära koppling mellan modernitet och mode (jfr Bauman 2010, Breward & Evans 2005, Lehmann 2000, Wilson 2003). Dessutom har det hävdats att dagens senmoderna mode präglas av en större dynamik och pluralism än vad som tidigare varit fallet. Davis (1992:105) menar att förändringstakten på modet ökat under andra halvan av 1900-talet. Han hävdar att det i dagens forskning råder en allmän konsensus om att modets förändringstakt har ökat dramatiskt sedan andra världskriget. Detta är en utveckling som delvis kan kopplas till framväxten av en postfordistisk ekonomi. Vid 1970-talets början var de grundläggande materiella be-

hoven mättade i en stor mängd hushåll, vilket skapade en mättnadseffekt inom ekonomin. Producenterna tvingades därmed till en vinststrategi som gick ut på att uppmuntra modets allt snabbare växlingar (Lee 1993:101ff). Vidare menar Davis att vi inte längre har samma tydliga centrum för modet, istället har vi fått en mängd olika centra. Modet har fått en mer diffus struktur – en sorts modepluralism har utvecklats – vilket har till följd att individen inte bara har att välja mellan att följa ett mode eller inte, utan tvingas välja vilket mode den ska följa.

What appears to be emerging in place of the classic, three-to-five year, bell-shaped cycle is a plethora of microcycles, each oriented toward a different identity segment of the apparel market. And even within the same segment [...] there is not likely to be a single reigning fashion at any moment in time; thus there are cyclical irregularities within identity segments as well as between them (Davis 1992: 157).

Generellt sett har vi alltså enligt denna bedömning fått ett modesystem som blivit mer kaotiskt, genom en ökad pluralism och förändringstakt (se även English 2007:77). Det går förstås att urskilja flera undantag till denna generella karakteristik, exempelvis när det gäller högtidskläder och arbetskläder som förändras långsammare (Rundquist 2009; Wittrock & Manhag 2009). En annan reservation är att det i ett modesystem som består av flera olika moden är något motsägelsefullt att samtidigt tala om att en generell hastighetsökning skulle ha ägt rum. Denna eventuella acceleration torde vara svår att mäta. Om vi ändå accepterar bilden av att modets hastighet genomsnittligt sett har ökat, är det en indikation på att det senmoderna modet uppvisar den tendens till avtraditionalisering som beskrivits på andra områden av samhällslivet. Individen tvingas vänja sig vid pluralism och förändring istället för konformism och stabilitet. Den som är mån om sin plats högt upp i modehierarkin måste till följd av denna allt snabbare föränderlighet ständigt vara på sin vakt. Att vara modern, i bemärkelsen att följa modet, kräver då en sorts nufixering hos individen. Att följa modet handlar inte om att bygga långsiktiga projekt, utan snarare om att identifiera snabba förändringar i nuet och ha en ständig beredskap att ompröva sina stilideal. Modet kan därför betraktas som ett exempel på hur konsumtionskulturen bidrar till att jaget blir vad Giddens (1991) kallat ett ”reflexivt projekt”. Individen uppmuntras till att ständigt ifrågasätta och omforma sin framtoning. Snarare än att ägna sig åt kollektiva förbättringsprojekt uppmuntras individen att ägna sig åt den egna individuella kampen mot att förlora, något som kräver ständig rörelse (Bauman 2010).

Den ökade pluralismen och föränderligheten kräver alltså en större flexibilitet hos den individ som bygger sin identitet på att befinna sig i takt med ett mode. Hur denna flexibilitet upplevs av individen kan givetvis variera betydligt. Mångfalden av produkter kan upplevas som en förvirrande källa till personlig osäkerhet, men individen kan också finna ett socialt stöd som underlättar valet av konsumtionsobjekt. Ett sätt att förstå hur det går till när modet blir en källa till personlig otrygghet eller trygghet är att undersöka konsumtionens förhållande till social identitet. Vår utgångspunkt är att om konsumtionsvalet avspeglar en tydlig identifikation med en stabil social

grupp, kommer valet att underlättas. Att fältet av varor förändras i snabb takt behöver i detta fall inte bli ett problem, eftersom valet underlättas av de dispositioner som den sociala tillhörigheten skänker. Baudrillard (1981:50) menade t.ex. att modets dynamik bara ytligt sett representerar en motsvarande social dynamik. Klasstillhörighet är fortfarande relevant för vilket konsumtionsmönster individen följer. Om däremot konsumtionen inte avspeglar en tydlig social identitet – om konsumtionen mer är ett resultat av ett individuellt val – kan modets ”kaotiska” tillstånd upplevas som förvirrande, eftersom individen inte får omedelbar bekräftelse på riktigheten i sina konsumtionsval av en social grupp. Frågan om förhållandet mellan mode och social identitet kommer här att behandlas med utgångspunkt i Veblens och Simmels teorier om modets natur.

Smak och hierarki

Ett sätt att synliggöra modets innebörd i det senmoderna samhället är att jämföra med hur modernitetens teoretiker förstod fenomenet. Kring förra sekelskiftet diskuterade bland annat Simmel och Veblen fenomenet mode. De hade tydligt utmejslade positioner. Både Simmel och Veblen var övertygade om att modet, trots sin föränderlighet, bidrog till att befästa samhällets sociala struktur. Modets utveckling förklarades på ett tämligen endimensionellt sätt som ett resultat av klasskillnader. Således slog Simmel fast: ”Fashion [...] is a product of class distinction” (Simmel 1971:297). Klassens betydelse gestaltar sig hos Simmel och Veblen i två punkter: vilka värden som modet anses förmedla samt hur modet sprider sig i samhället. Vi kommer att redogöra för hur detta betraktats av Simmel och Veblen för att sedan diskutera deras aktualitet idag.

Från pengar till smak

I Thorstein Veblens *Den arbetsfria klassen* (1926), ursprungligen publicerad 1899, skildras hur människor använder konsumtionen för att kommunicera samhällelig status. Det intressanta här är den oerhörda tonvikt Veblen lägger på att konsumtionen avspeglar konsumentens ekonomiska status. Konsumtionen förmedlar främst ett budskap om rikedom – till exempel talar han om ”klädedräktens uppgift som bevis på vår betalningsförmåga” (Veblen 1926:91).¹ Idag framstår Veblens betoning på pengarnas betydelse som ensidig. Man kan tycka att han bortser från att mode handlar om så mycket mer än att demonstrera tillgång på ekonomiskt kapital. En förklaring till betoningen på pengarna skulle kunna vara att modets främsta uppgift under Veblens tid var just att signalera konsumentens betalningsförmåga. Sedan modesystemet uppstod

1 Även Simmel har i sin *The Philosophy of money* (1990) skildrat pengarnas roll i samhällslivet kring förra sekelskiftet. Enligt Simmel hade strävan efter pengar kommit att bli ett oerhört centralt värde: ”At present [...] the whole aspect of life, the relationships of human beings with one another and with objective culture are coloured by monetary interests” (Simmel 1990:236).

på 1300-talet har enligt Davis (1992:58) en sak varit dominerande: modets funktion har varit att demonstrera ekonomisk status. Att klä sig modernt har således snarare handlat om en kult av rikedom än om en kult av exempelvis smaken. Kanske har vi här att göra med ett annat förhållningssätt till pengar än vi har idag, en större tilltro till pengarnas makt. En som inte svävade i tvivelsmål om rikedomens betydelse var Marx:

Vad jag är i kraft av *pengar*, vad jag kan betala, dvs vad pengarna kan köpa, det är jag, ägaren av pengarna. Så stor mina pengars makt är, så stor är min makt. Pengarnas egenskaper är mina – deras ägares – egenskaper och väsenskrafter. Det som jag är och *förmår* bestäms alltså på intet sätt av min individualitet. Jag är *ful*, men jag kan köpa mig den *vackraste* fru. Alltså är jag inte *ful*, ty *fulhetens* verkan, dess avskräckande kraft, tillintetgörs genom pengarna (Marx 1995:120).

Och så vidare, Marx fortsätter med att räkna upp ett flertal exempel på pengars förvandlande kraft. Givetvis finns det fortfarande relevans i denna karakteristik av pengars betydelse. Det är rimligt att betrakta även dagens konsumtion som ett sätt att demonstrera rikedom och social ställning, men samtidigt är det ett ensidigt perspektiv:

although what people wear and how they wear it can, indeed, reveal much regarding their social standing, this is not all that dress communicates, and under many circumstances it is by no means the most important thing communicated (Davis 1992:60).

Davis menar istället att modet skapar fler distinktioner än de mellan rik och fattig, hög och låg social klass. En individs förhållande till modet demonstrerar även frågor kring maskulinitet och femininitet, ungdom och ålder, nationell identitet, religion, politisk uppfattning, sexualitet, etc (Crane 2000, Davis 1992:77). Sålunda kommunicerar konsumtionen fler värden än de som på ett direkt sätt kan kopplas till social ställning och ekonomiskt kapital.

Detta för in oss på frågan om smak. Pengar må vara nödvändiga för att kunna konsumera, men de är inte tillräckliga för att det man konsumerar ska tillskrivas ett värde av andra. Smaken, förmågan att välja mellan olika konsumtionsprodukter, är en faktor som inte kan försummas. Det finns anledning att tro att denna dimension har blivit viktigare under senare decennier.

En förklaring till smakens betydelse skulle kunna ligga just i modets ökade förändringstakt. I en värld av ett flertal snabbt föränderliga moden får sannolikt förmågan att urskilja vad som är smakfullt och smaklöst en ökad betydelse. I ett sådant kaotiskt flöde av varor blir det svårare att erövra de nödvändiga kunskaperna om hur en vara bör klassificeras. Som Featherstone (1990:9) konstaterat ställer det enorma varuutbudet oss inför en ny situation. Det är inte längre varorna som är den begränsade tillgången – istället är det smaken som blir den begränsade tillgången.

En annan orsak till att smaken blir allt viktigare finner vi i det som Featherstone (1994) betecknat som estetiseringen av vardagslivet. Featherstone menar att vardagliga

konsumtionsartiklar har kommit att närma sig och hämta inspiration från den finkulturella arenan. Därmed kan "vadsomhelst, inklusive en hel uppsättning av vardagslivets objekt betraktas ur en estetisk synvinkel" (Featherstone 1994:51). En varas värde bestäms i mindre utsträckning av det faktiska arbete som lagts ned på den – allt viktigare blir dess design, dess välpolerade, estetiska yta (Lash & Urry 1994:15). Att varorna har fått en större estetisk beståndsdel kan delvis förklaras som ett resultat av modets logik. När ett mode förändras är det ju själva designen som förändras. Det handlar om estetisk förnyelse, där smak är nödvändig för att bedöma vad man anser om förnyelsen.

Ett uttryck för smakens ökade betydelse på bekostnad av pengarnas betydelse är framväxten av en second hand-marknad. Under 1980-talet expanderade second hand-marknaden (McRobbie 1999) och under 1990-talet befäste retro-modet sina positioner. Det som är intressant i detta sammanhang är att second hand är en marknad där frågan om finansiella tillgångar i princip är satt ur spel. Priset för kläder på Myrornas är överkomligt för de allra flesta. Av desto större betydelse är tillgång på smak. Samma tendens gäller förstås även internets överflöd av nedladdningsbara filer. I denna ökade betydelse för smak ligger samtidigt en viktig källa till självtvivel, där konsumenten kan ställa sig frågande inför vad han/hon egentligen har för smak (Clarke & Miller 2002).

Modets spridning

Simmel (1971) och Veblen (1926) hade en likartad syn på hur och varför modet förändras. De tänkte sig en tydlig hierarki där "högre" klasser initierar olika trender, medan de "lägre" klasserna saknar den egna kreativiteten och istället kommer att imitera de högre klassernas trender. Modets drivkraft ligger i de högre klassernas ständiga strävan att skilja ut sig i förhållande till de ständigt imiterande lägre klasserna: "the latest fashion [...] affect only the upper classes. Just as soon as the lower classes begin to copy their style [...] the upper classes turn away from this style" (Simmel 1971: 299).

Denna tydliga uppdelning mellan högre och lägre klasser har emellertid utsatts för hård kritik under senare decennier. För det första har det hävdats att hierarkin som sådan blivit otidligare. Detta kan delvis förklaras utifrån cirkulationen av varor som ständigt skiftar betydelse. I och med modets snabba förändringstakt blir det enligt Turner (1988) svårare att urskilja en tydlig hierarki i den meningen att det finns ett tydligt avantgarde som påverkar andra konsumenters val: "changes within the cultural field are so rapid that it becomes increasingly difficult to identify the leading edge of either the art-world or the market-place of consumer goods" (Turner 1988:74). För det andra har nya spridningsmönster noterats. Det är inte alltid "högre" klasser som initierar en viss trend – motsatsen sker också. Fenomen som gatumode, jeans och solbrännan är exempel på sådant som har sitt ursprung i "lägre" samhällsklasser (Bovone 2006; Davis 1992:110–115). Crane menar att ålder idag är viktigare än klass när det gäller spridning av moden. Det är bland unga som ett mode först blir vanligt, sedan sprids detta till äldre människor, medan de unga skyndar vidare till nya moden (Crane 2000:240). På ett analogt sätt har det påpekats att gatumode innebär att mode sprids från framförallt ungdomar, istället för att tänkas ut från de maktcentra som klädesproducenterna utgör (Kawamura 2006). Andra exempel på att nya mer komplexa sprid-

ningsmönster växer fram är att Paris fått en markant försvagad position som centrum för modet (Crane 2000), liksom framväxten av personliga modebloggar och sociala medier, där vem som helst kan agera i rollen som modejournalist (Rocamora 2011).

Modet av idag uttrycker alltså inte den tydliga hierarki som Simmel och Veblen skildrade. Istället tycks vi fått en mer komplex hierarki där ekonomisk status inte är avgörande för individens personliga status. Enligt Bocoock:

The people who were once supposed "to know their place" in the social hierarchy under modernity cease to think in terms of such a social hierarchy under post-modernity. Style, enjoyment, excitement, escape from boredom at work or at play, being attractive to self and others, these become central life-concerns and affect patterns of consumption in post-modernity, rather than copying the ways of living and consumption patterns of "superior" social status groups (Bocoock 1993: 81).

Konsumtion och klass

De nya mönstren för spridning av modet och den minskande betydelsen för ekonomiskt kapital kan ses som två uttryck för en bredare tendens: att konsumtionsval i minskande utsträckning underlättas av klasstillhörighet. Bland nutida konsumtionsforskare är det en vanlig tanke att konsumtionen inte längre kan ses som en enkel avspiegling av klasstillhörighet (Bauman 1988, Bocoock 1993, Clarke & Miller 2002, Crane 2000, Kawamura 2004, Lash & Urry 1994, Lee 1993, Maffesoli 1996, Turner 1988, Willis 1990). I ett konsumtionssamhälle ges vi möjligheten att identifiera oss med en stor mängd olika livsstilar. Via musik, filmer och idrott förmedlas olika typer av livsstilar som vi kan identifiera oss med. John Urry (1989) skriver att våra identiteter idag utformas utifrån "a myriad of myths and images, of consumer products, of available "lifestyles" of a diverse civil society; they are not at all based on where one lives or who one knows, that is, on those who are immediately present in one's class milieu (Ibid:102). Kanske är det just denna mångfald av stilar som medför att klassidentifikationen kan komma att få en minskad relevans när det gäller att hitta stöd för konsumtionsval.

Det har även hävdats att man rent empiriskt kunnat se en förändring i sambandet mellan klasstillhörighet och konsumtion. Lee (1993) menar att det länge fanns en tydlig koppling mellan social tillhörighet och konsumtionsmönster. Under 1980-talet kunde vi emellertid se en förändring av konsumtionsmönstren. Konsumtionen blev i allt mindre utsträckning en avspiegling av klasstillhörigheten: "If many aspects of the social dimensions of consumption under Fordism saw a clear correspondence between brand loyalty and social status, then during the 1980's this correspondence has become far more ambiguous and fluid" (Lee 1993:136; se även Bocoock 1993:26–31).

Andra teoretiker skulle invända mot ett sådant synsätt, inte minst de som i Bourdieus (1984) efterföljd sett konsumtion och smak som ett sätt att manifesteras klasskillnader. Clarke och Miller (2002) menar emellertid att även om klass fortfarande spelar en roll för människors konsumtionsmönster, så är inflytandet inte så pass om-

fattande att individens vardagliga konsumtionsval blir enkla att göra. I en etnografisk studie om kvinnors klädesval i norra London fann de att dessa var starkt påverkade av oro och rädsla för att skämma ut sig socialt. Det fanns bland många en känsla av att de inte visste vad de faktiskt gillade för typ av kläder.

Frågan om klassens betydelse har här undersökts för att se om klasstillhörighet är en tillräckligt stabil social bas för att utgöra en avgörande motkraft till modets ökade rörlighet och pluralism. Att klassen inte kan ges samma centrala roll som under Veblens och Simmels dagar förhindrar förstås inte att klass fortfarande spelar en stor roll. Poängen är att i den mån klass spelar en minskande roll för hur individen orienterar sig i ett mångfasetterat och föränderligt varuutbud som används till att kommunicera olika typer av identiteter, så får individen ett ökat personligt ansvar för den egna konsumtionen. Klasstillhörighet tycks då inte fungera som en avgörande motkraft mot varuutbudets rörlighet och mångfald. Frågan man då kan ställa sig är i vilken utsträckning andra typer av gemenskaper är mer relevanta i sammanhanget. Finns det andra former av gemenskaper som kan fylla klassens tidigare funktion, och som därmed ger individen en motsvarande form av trygghet?

Neo-tribalism

Paul Willis (1990) menar att det är ensidigt att endast studera konsumtionens förhållande till social identitet. Konsumtionen har nämligen enligt Willis alltmer blivit en fråga om individuell, personlig identitet. Istället för att alltid vara en representant för en klass, eller för en "livsstil" eller någon annan form av social identitet, kommer individen i ökande utsträckning att bli en representant för sig själv. I ett avsnitt om kläder och musiksmak skriver Willis (1990:89): "But clothes are more than just musical tastes. No longer are they an automatic reflection of subcultural affiliations or collective social identities. Clothes are also a crucial medium [...] in which young people express and explore their own specific individual identities" (se även Lash & Urry 1994:57–8).

Det finns dock många teoretiker som understryker konsumtionens relation till olika typer av gemenskaper. En sådan gemenskap är den som Michel Maffesoli (1996) betecknat med termen neo-tribalism, ett begrepp som i en förenklad tolkning kan sägas vara synonymt med livsstilsbegreppet. Begreppet neo-tribalism är myntat av Maffesoli i syfte att förstå de tendenser till gemenskapsbildning som trots allt finns i vårt samhälle. I polemik mot förespråkare för tesen om att västerlandet genomgår en individualisering menar Maffesoli att vi snarast kan tala om en kollektivisering. Till skillnad från den individualistiska moderniteten lever vi idag i en postmodern tid som kännetecknas av att livets mening förläggs till känslan av att tillhöra ett kollektiv. Maffesolis begrepp – som kommit att anammas av många som en bra beskrivning på konsumtionskulturens gemenskaper – är en viktig påminnelse om att individualisering och avtraditionalisering inte är de enda krafterna som är verksamma i dagens samhälle. Vi kommer här inte att diskutera huruvida Maffesolis diagnos är riktig, utan istället resa frågan vad neo-tribalismen innebär för hur individens identitet påverkas. Har neo-stammarna egenskaper som kan anses motverka den senmoderna konsumtionskulturens tendens till avtraditionalisering?

Ett viktigt drag hos neo-stammarna är deras konformism. Personerna inom neo-stammen strävar inte efter att särskilja sig från varandra, utan söker istället att efterlikna varandra (Maffesoli 1996: 15f, och passim). Denna konformism kunde tolkas som att neo-stammarna fungerar som en motkraft mot de tendenser till social pluralism och individualism som kännetecknar ett "post-traditionellt" samhälle. Vid en närmare granskning går det emellertid att göra en motsatt tolkning. Det finns åtminstone tre skäl till att neo-stammarna står i motsättning till traditionen.

För det första menar Maffesoli att neo-stammarna till sin natur är instabila (ibid: 15 & 76). Till skillnad från den sociala klassen som är en relativt stabil kategori, är neo-stammarna mer flyktiga och står oftare inför hotet att upplösas. Den enskilda neo-stammen har "en ytterst kort livslängd" och är "dömd att föra en episodisk och lösryckt tillvaro" (Bauman 1996:178). Den individ som ständigt vill tillhöra en gemenskap kommer därmed tvingas att ständigt röra sig mellan olika gemenskaper.

För det andra ställer neo-stammarna en särskild sorts krav på individen som inte kan formaliseras som regler. Maffesoli betonar att det enda som håller neo-stammarna samman är den gemensamma glädje som medlemmarna får ut av gemenskapen (se t.ex. Maffesoli 1996: 97). Neo-stammen är en form av gemenskap som har sig själv som högsta mål – gemenskapen är ett värde i sig. Detta ska kontrasteras mot det som Maffesoli betraktar som modernitetens gemenskapsform. I moderniteten hade inte gemenskapen ett värde i sig, utan betraktades till stor del utifrån dess instrumentella, nyttiga värde, t.ex. i hur den bidrog till landets välstånd (Ibid: 6). Maffesoli döljer inte sin entusiasm över att gemenskapen lämnat denna instrumentella inställning, och istället kommit att baseras på den glädje som medlemmarna gemensamt upplever. Det går emellertid att se problem i denna glädjebaserade gemenskapsform. Att gemenskapen byggs upp av glädje innebär inte per definition att detta skänker alla människor glädje. I likhet med alla sociala gemenskaper är det sannolikt att neo-stammen har principer för vem som har rätt att tillhöra gemenskapen och vilka som räknas som avvikare. Kort sagt: neo-stammen ställer krav på dess "medlemmar". Vilka typer av krav ställer då neo-stammen på individen? Bauman (1996) har gjort en analys av leken socialitet, där leken på många sätt beskrivs som en neo-stam. Bauman konstaterar att det är en viss personlighetstyp som är problematisk inom leken: glädjeförstöraren. Det är inte främst regelbrytaren som utgör ett problem i leken, utan den person som inte bidrar till den gemensamma glädjen (Bauman 1996: 213). Detta kan överföras till neo-stammen: den som vill visa sig tillhörig en neo-stam måste visa att den bidrar till den gemensamma produktionen av glädje. Den som inte förmår detta kan bli ett problem för gemenskapen; den som inte bidrar med glädje kan få avvikarens status.² Detta kan tolkas som att traditionen får svårare att hävda sig. Regelföljandet

2 Att neo-stammen ställer denna typ av krav på individen kan även formuleras som att individens mer estetiska kvaliteter är av vikt (istället för de etiska, kopplade till regelföljandet). Neo-stammen kan därmed ses som ett exempel på hur konsumtionskulturen bidrar till att individens identitet bedöms utifrån estetiska kriterier, vilket uppmuntrar individen till att göra bruk av sin smak.

(som i leken inte är så viktigt) är något man kan lära sig – det är ju just regler – medan produktionen av glädje är något som inte har samma koppling till regler. Att bidra med glädje är inte något man lär sig utifrån en lärobok, utan tycks snarare till sin natur vara något som ingen tradition kan lära ut, åtminstone inte på ett mekaniskt sätt.

En tredje punkt som är värd att ta upp är det faktum att ingåendet i en neo-stam kan innebära en distansering från andra människor. Till skillnad från den som tillhör en ”stam” – den ”primitiva” förlagan till neo-stammarna – kommer den som är delaktig i en neo-stam sällan att samla hela sin bekantskapskrets där. Det moderna samhället känntecknas av en ”pluralisering av livsvärldarna” (Berger, Berger & Kellner 1974: kap 3), d v s de flesta människor rör sig dagligen mellan flera olika gemenskaper. Det är för de flesta människor omöjligt att undvika kontakt med människor av alla möjliga sorter, det är därför ovanligt att man bara träffar personer ur sin egen neo-stam. Detta gör att individen kommer att bli bedömd även av människor som befinner sig utanför neo-stammen. Medlemmarna i neo-stammen må vara konforma, vilket kan ge individen bekräftelse, men människor utanför stammen delar inte denna konformism. Den som tillhör en neo-stam kan därför räkna med att bli ifrågasatt just p.g.a. sitt val av neo-stam. Den starka identifikationen med en neo-stam kan tolkas som ett avståndstagande från andra människor.

Sammanfattningsvis är vår bedömning att den typ av gemenskap som Maffesoli ser som typisk för konsumtionssamhället inte generellt sett skapar stabila traditioner, trots den konformism som präglar neo-stammen. I den meningen kan neo-tribalismen ses som uttryck för en individualistisk kollektivism, och kan därför inte ses som en entydig motkraft till det övriga samhällets tendenser till post-traditionalitet.

Att kommunicera med varor

Traditioner eller avsaknaden av traditioner inverkar på konsumentens förmåga att välja bland varor, och därmed att skapa sig en identitet. Traditionen är det som hjälper oss att välja livsstil, eller snarare det som döljer att det överhuvudtaget finns ett val. Men traditioner spelar också en roll i andra avseenden. Vilken roll spelar traditioner när en viss livsstil kommuniceras?

En dominerande tanke inom samtida konsumtionsteori är att konsumtionen har fått en ökad betydelse för definitionen av våra jag. Med hjälp av ett specifikt konsumtionsmönster försöker vi sända ut ett budskap om vilka vi är. Konsumtionen fungerar som en sorts språk (se t.ex. Baudrillard 1981). En fråga som då kan resas är hur entydig denna typ av kommunikation är. Crane (2000: 247) menar att vi snarare bör tala om dialekter än ett universellt språk, vilket innebär att konsumtionen skapar en form av kommunikation som kan vara relativt otydlig. När individen väljer att presentera sitt jag med hjälp av varor finns det stort utrymme för feltolkningar av vilket budskap individen vill ge. Varan visar sig sända ut mångtydiga signaler som kan tolkas mycket olika av skilda personer.

Det finns indikationer på att denna mångtydighet är särskilt påtaglig i det senmoderna samhället. I enklare samhällen har föremålen en mer fixerad betydelse än i da-

gens konsumtionskultur. Det råder relativt sett konsensus om hur man ska tolka ett visst föremål.³ I dagens konsumtionskultur har det hävdats att tolkningen av ett visst konsumtionsobjekt varierar mer mellan olika individer. Davis (1992:kap1) anser exempelvis att konsumtionen istället för att fungera som ett språk kan jämföras med den form av kommunikation som musiken står för, d v s en sorts mångtydig kommunikation som till stor del gör mottagaren delaktig i tillskrivningen av betydelse.

En förklaring till varans mångtydighet kan vi finna just i konsumentens ambition att med hjälp av varor kommunicera ett budskap. Det har hävdats att den senmoderna konsumenten konsumerar, inte bara för att tillfredsställa grundläggande, ”rationella” behov, utan även för att bygga upp en identitet, och att visa upp denna för omvärlden. Detta innebär att varans innebörd inte bara är beroende av dess bruksvärde, utan även av den bild varan ger av oss som personer. Varan kommer i större utsträckning att fungera som en symbol, en symbol för den identitet vi valt att framhäva. En logisk konsekvens av att bruksvärdet minskar i betydelse till förmån för varans symboliska innebörder är att varan kommer att kunna tillskrivas en större mängd innebörder. Varans betydelse är inte längre determinerad av dess praktiska funktion, utan kan istället anta fler betydelser. Inte minst reklamen fungerar enligt denna princip (Featherstone 1994:109).

En produkt kan alltså tillskrivas fler betydelser när den har symboliska värden och inte enbart betraktas som ett bruksvärde. Denna mångtydighet torde även stimuleras när konsumtionen ges i uppgift att symbolisera flera värden samtidigt. När varorna i minskande utsträckning tjänar till att tala om hur rik ägaren är, utan istället berättar om andra identiteter, blir också varans innebörder mer komplexa. Beroende på synvinkel går det att lägga märke till olika saker i det sammansatta budskapet som en individ kommunicerar.

Varans mångtydighet hänger också samman med samhällets pluralism. Att människor med skilda erfarenheter utvecklar skilda smakpreferenser förefaller naturligt. Sålunda kommer en viss vara att tolkas olika beroende på vilken typ av människa man är: ”the universe of meanings attaching to clothes, cosmetics, hairstyles [...] is highly differentiated in terms of taste, social identity, and persons’ access to the symbolic wares of a society” (Davis 1992:9). Modets snabba förändringar är en annan faktor som bidrar till mångtydigheten. I och med att modet utvecklas med den snabbhet som idag är fallet, kommer betydelsen hos en vara att vara svår att fixera. Olika människor – beroende på om de är ”med” eller inte – kommer att ge samma vara skilda betydelser. Vidare kan man tänka sig att själva utbudet av varor gör att det blir svårare att kategorisera alla typer av varor. Olika människor kommer att fästa sin uppmärksamhet på olika saker i det omfattande varuutbudet.

3 Kopytoff (1986:89) drar en parallell mellan människors identiteter i enklare samhällen och deras förhållande till föremål, till tingen. Både individernas identiteter och föremålen som omger dem kännetecknas i enklare samhällen av en relativ entydighet: ”One can draw an analogy between the way societies construct individuals and the way they construct things. In small-scale societies, a person’s social identities are relatively stable [– –] Things in these small-scale societies are similarly modeled. Their status in the clearly structured system of exchange values and exchange spheres is unambiguous.”

Dagens konsumtionskultur tycks alltså frambringa varor med mångtydig innebörd. Konsekvensen av varans mångtydighet är att det blir svårare att genom konsumtion förmedla en bild av sig själv till omvärlden. Om det är så att konsumtionsobjekten inte kommunicerar någon entydig mening, så innebär det också att vi inte vet vilka budskap vi förmedlar till omvärlden med exempelvis våra kläder. Detta utgör rimligtvis ett problem om vårt syfte med konsumtionen är att visa vilka vi är. Som Slater uttrycker det: "In the new, modern world, we rely on appearances; but only in the old world did those appearances have reliable meanings" (Slater 1997:30). Vi har tidigare slagit fast att mångfalden av olika konsumtionsobjekt och livsstilar kan göra individen osäker. Frågan om vilken livsstil som ska väljas kan uppstå och upplevas som problematisk. Till denna problematik kan vi här alltså lägga ett ytterligare problem. Individen måste även räkna med att det budskap som sänds till omvärlden inte har en entydig innebörd. Istället kan det komma att tolkas olika av olika personer, på ett sätt som individen måhända inte själv kan förutspå. Här framträder ytterligare ett skäl till att traditionen spelar en roll för individens identitet. Traditioner bidrar inte bara till att underlätta individens val av livsstil (den vanliga förklaringen till traditionens roll). Traditioner är även av vikt för att individen ska kunna förmedla en bild av sig själv, utan att behöva ängslas över hur budskapet tolkas. I förlängningen innebär denna mångtydighet, som Entwistle (2000) påpekar, att relationen mellan mode och identitet blir komplex: å ena sidan används varor för att uttrycka identitet, å andra sidan kan dessa uttryck inte läsas på ett entydigt sätt.

Diskussion

Ett vanligt sätt att förklara varför människor följer modet har varit att de söker en sorts konformism; människor attraheras av modet för att de saknar kraft att följa ett sant individuellt konsumtionsmönster. Simmel (1997), som ju ansåg att modet avspeglade klasstrukturen, menade att modet gav individen social bekräftelse. I och med att vi följer modet ansluter vi oss till en massa, vilket innebär att individen får bekräftelse.

The feeling of shame is eradicated in matters of fashion, because it represents a mass action, in the same way that the feeling of responsibility is extinguished in participants in mass criminality, who if left to themselves as individuals would shrink from such deeds (Simmel 1997:199).

Utan tvekan äger denna analys av modets effekter en viss giltighet även idag. Detta kan märkas exempelvis när ett nytt mode lanseras och det kollektiva tilltal som då används: det är ett odefinierat "vi" som "nu" gör vissa val som den föreställda kollektiva gemenskapen inte tidigare gjort. "Nu hänger vi rader av färgglada plastarmband runt lederna." "Nu nöjer vi oss inte bara med en färg" (*Metro mode* 2011: 10) Att följa modet kan stundtals vara synonymt med att ansluta sig till en massa, där det individuella ansvaret suddas ut och individen mer eller mindre automatiskt blir bekräftad,

såsom Simmel antyder. Förändringar i modets funktionssätt som vi uppmärksammat gör emellertid att Simmels modeteori förlorar en del av sin aktualitet. Simmel beskrev modet som en avspiegling av stabila sociala gemenskaper. Vi har istället hävdats att konsumtionen ofta har kommit att avspegla mer instabila gemenskaper. Att följa modet handlar därmed inte längre om att ansluta sig till en oföränderlig massa, där de individuella besluten är omärkbara. Individens val blir i ökande utsträckning just ett individuellt beslut, ett beslut som individen själv står ansvarigt för, och kommer att granskas för såsom individ. Det är i ljuset av dessa villkor som vi kan se den oro och rädsla för att skämmas ut socialt som kan drabba den väljande konsumenten (Clarke & Miller 2002).

När modet blir mindre klassbundet kommer också modet att uttrycka en delvis annan hierarki. En möjlig konsekvens av detta är att individens känsla av ansvar för den egna statusen ökar. Det tidigare modet signalerade – åtminstone om man får tro Veblen och Simmel – på ett tydligt sätt vilka som hade hög status samt vilka som hade låg. Vinnare och förlorare kunde urskiljas på klassbasis. Dagens mode ger också en möjlighet att urskilja vinnare och förlorare, men alla ”vinnare” torde inte längre tillhöra en specifik klass, och alla ”förlorare” torde heller inte alltid tillhöra en specifik klass. Istället skapas ett mer komplext mönster med vinnare och förlorare i alla klasser. Om så är fallet torde även den egna statusen upplevas på ett annorlunda sätt. Sigvard Neckel (1996) skriver om hur känslan av underlägsenhet generellt har förändrats i vårt samhälle. Han menar att känslan av att vara underlägsen, att ha låg status upplevs mer intensivt i dagens samhälle. Förklaringen till detta finner han i att människor idag blivit mer personligt ansvariga för sin status. Tidigare delade man ofta sitt öde med en hel klass, medan dagens mer rörliga samhälle skapat en situation där individen med låg status upplever sin situation som ett personligt misslyckande. Denna teori kan även tillämpas på modet. Om det stämmer att modet i minskande utsträckning kommit att bli eller upplevas som ett uttryck för klasstillhörighet, och i stället kommit att bli mer ett uttryck för personlig identitet, eller en mer instabil neo-tribalistisk identitet, kan inte individen förklara sina smakpreferenser med tillhörighet till ett stabilt kollektiv – istället ökar det personliga ansvaret. Därmed skapas ökade förutsättningar för ett kritiskt ifrågasättande av den egna personliga framtoningen. Individens eventuella tillkortakommanden kan inte endast hänföras till klassens egenskaper, utan har främst att göra med de egna förmågorna.

Den tes som hittills hävdats i denna artikel är att dagens konsumtionskultur skapar mer osäkerhet genom att erbjuda valfrihet och skapa individualism. Detta är en något ensidig diagnos. Vi vill avslutningsvis peka på två tendenser som delvis kan verka i motsatt riktning. Den första rör den ökande betydelsen för smaken. Frågan bör resas om inte smaken som byggsten i en social hierarki bidrar till ett speciellt sätt att erfara denna hierarki, där hierarkin ser väldigt olika ut beroende på utsiktspunkt. Om vi i anslutning till Veblens skildring av modet föreställer oss en social hierarki som enbart grundas på ekonomiskt kapital, så borde det inte vara några problem att på ett objektivt sätt fastställa exakt var på den samhällsliga hierarkin en individ befinner sig. Vilken status en individ har är här ett objektivt faktum eftersom värdet av pengar kan

fastställas objektivt. Om vi däremot tänker oss en hierarki som grundar sig på tillgång på smak – ett estetiskt kapital –så kan hierarkin komma att uppfattas på ett annat sätt, eftersom värdet av en individs estetiska kapital inte på samma enkla sätt kan fastställas objektivt. Smak, dvs en föreställning om vad som är estetiskt tilltalande/motbjudande, är något de flesta människor besitter. Vissa människor har visserligen fler åsikter och ett större intresse än andra kring konsumtionskulturens olika uttryck, men det torde vara ovanligt med människor som inte på något sätt kan värdera kläder, frisyrier, musik etc. ur en estetisk synvinkel. Hursomhelst torde i alla fall värderingen av vad som räknas som estetiskt kapital vara långt mer subjektiv än värderingen av det ekonomiska kapitalet. Om det förhåller sig på det sättet får det rimligtvis konsekvenser för hur människor upplever den sociala hierarkin. Om smaken är en byggnadssten i den samhälleliga hierarkin, kan man tänka sig att fler människor kan placera sig själva relativt högt upp på den sociala hierarkin. Konsumtionskulturen ger därmed förutsättningar för att fler människor ska kunna uppvärdera den egna sociala statusen. I den meningen skapar inte konsumtionskulturen identitetsproblem, utan bidrar istället till att individen kan känna stolthet över den egna livsstilen.

Den andra aspekten hänger samman med den ökande pluralism som brukar tillskrivas modets nuvarande tillstånd. Likväl som att denna pluralism kan skapa osäkerhet inför ett förvirrande varuutbud, är det också en mångfald som kan skapa en tolerans inför olika framtoningar. Historiskt sett var modet länge en kraft som kunde liknas vid en sorts tyranni, där individen hade att anpassa sig till tydliga förväntningar på vad som var rätt eller fel. Så sent som 1969 menade Herbert Blumer i sin analys av modet följande: "Where fashion operates it assumes an imperative position. It sets sanctions of what is to be done, it is conspicuously indifferent to criticism, it demands adherence, and it by-passes as oddities and misfits those who fail to abide by it" (Blumer 2007: 233). I dag vore en liknande karakteristik mindre sannolik. Crane (2000:168) frågar sig rentav om det i dagens pluralistiska konsumtionsvärld ens är möjligt att tala om mode som sådant. En sådan situation, när pluralismen leder modet i riktning mot sin egen upplösning, skapar nya betingelser för individens identitet. Kort sagt ges utrymme för såväl förvirrande frihet som befriande kravlöshet.

Referenser

- Baudrillard, J. (1998 [1970]) *The Consumer Society*. London: Sage.
- Baudrillard, J. (1981 [1972]) *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. St. Louis: Telos Press.
- Bauman, Z. (1988) *Freedom*. Milton Keynes: Open University Press.
- Bauman, Z. (1996) *Postmodern etik*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Z. (1997) *Skärvor och fragment. Essäer i postmodern moral*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Z. (2010) "Perpetuum mobile", *Critical Studies in Fashion and Beauty*. 1 (1):55–63.
- Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (2002) *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.

- Berger, P., B. Berger & H. Kellner (1973) *The Homeless Mind. Modernity and Consciousness*. New York: Vintage Books.
- Blumer, H. (2007 [1969]) "Fashion. From Class Differentiation to Collective Selection", 232–246 i M. Barnard (red) *Fashion Theory. A Reader*. London: Routledge.
- Bocock, R. (1993) *Consumption*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1984 [1979]) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bovone, L. (2006) "Urban style cultures and urban cultural production in Milan: Postmodern identity and the transformation of fashion", *Poetics* 34: 370–382.
- Beward, C. & C. Evans (2005) *Fashion and modernity*. Oxford: Berg.
- Clarke, A. & D. Miller (2002) "Fashion and Anxiety", *Fashion Theory* 6 (2):191–214.
- Crane, D. (2000) *Fashion and its Social Agendas. Class, Gender and Identity in Clothing*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Davis, F. (1992) *Fashion, culture, and identity*. Chicago: University of Chicago Press.
- English, B. (2007) *A Cultural History of Fashion in the 20th Century. From the Catwalk to the Sidewalk*. Oxford: Berg.
- Entwistle, J. (2000) *The Fashioned Body. Fashion, Dress and Modern Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Featherstone, M. (1990) "Perspectives on Consumer Culture", *Sociology* 24 (1) 5–22.
- Featherstone, M. (1994) *Kultur, kropp och konsumtion*. Stockholm: Symposion.
- Finkelstein, J. (1991) *The Fashioned Self*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1994) "Living in a Post-traditional Society", 56–109 i U. Beck, A. Giddens & S. Lash (red.) *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity.
- Heelas, P. (1996) "Introduction: Detraditionalization and its Rivals", 1–23 i P. Heelas, P. Morris & S. Lash (red.) *Detraditionalization*. Oxford: Blackwell.
- Horkheimer, M. & T. Adorno (1981 [1947]) *Upplysningens dialektik*. Göteborg: Röda bokförlaget.
- Kawamura, Y. (2004) *Fashion-ology. An Introduction to Fashion Studies*. Oxford: Berg Publishers.
- Kawamura, Y. (2006) "Japanese Teens as Producers of Street Fashion", *Current Sociology* 54 (5):784–801.
- Kopytoff, I. (1986) "The cultural biography of things. Commoditization as process", 64–91 i A. Appadurai (red.) *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lash, S. & J. Urry (1994) *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
- Lee, M. (1993) *Consumer Culture Reborn*. London: Routledge.
- Lehmann, U. (2000) *Tigersprung. Fashion in modernity*. Cambridge: MIT Press.
- Maffesoli, M. (1996 [1988]) *The Time of the Tribes*. London: Sage.
- Marx, K. (1995) *Människans frigörelse*. Göteborg: Daidalos.
- McRobbie, A. (1999) "Second hand-klänningar och gatumarknadens betydelse", 102–119 i T. Johansson, O. Sernhede, M. Trondman (red.) *Samtidskultur*. Nora: Nya Doxa.

Metro mode 2011-03-17

- Neckel, S. (1996) "Inferiority. From Collective Status to Deficient Individuality", *The Sociological Review*. 44 (1) s. 17–34.
- Rocamora, A. (2011) "Popular Fashion Blogs. Screens and Mirrors in Digital Self-Portraits", *Fashion Theory* 15 (4) 407–424.
- Rundquist, A. (2009) "Klädd som en drottning. Om högtidsstass och aftonklänningar", 235–260 i L. Gradén & M. Petersson McIntyre (red.) *Modets metamorfoser. Den klädda kroppens identiteter och förvandlingar*. Stockholm: Carlssons.
- Simmel, G. (1990 [1900]) *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Simmel, G. (1971 [1904]) "Fashion" i D. Levine (red.) *On Individuality and Social Forms*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Simmel, G. (1997 [1905]) "The Philosophy of Fashion", 187–206 i D. Frisby & M. Featherstone (red.) *Simmel on Culture*. London: Sage.
- Slater, D. (1997) *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Turner, B.S. (1988) *Status*. Milton Keynes: Open University Press.
- Urry, J. (1989) "The End of Organized Capitalism", 94–102 i S. Hall & M Jacques (red.) *New Times*. London: Lawrence & Wishart.
- Veblen, T. (1926 [1899]) *Den arbetsfria klassen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Willis, P. (1990) *Common Culture*. Buckingham: Open University Press.
- Wilson, E. (2003) *Adorned in dreams. Fashion and modernity*. London: Tauris.
- Wittrock, H. & A. Manhag (2009) "The Faces of Janus in Fashion and Dress. Innovation and Conservation as Interrelated Forces of Modernity", *Working Paper in Social Anthropology* 2009:1. Lund University.

Författarpresentation

Joakim Landahl är FD i pedagogik och forskarassistent vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet. Han forskar för närvarande om utbildningshistoria med fokus på skoldisciplin, och har tidigare publicerat *Auktoritet och ansvar* (2006) och *Den läsande läraren* (2009).

Fereshteh Ahmadi är FD i sociologi och professor vid Akademin för hälsa och arbetsliv, Avdelningen för socialt arbete och psykologi, Högskolan i Gävle. Hon forskar för närvarande om hälsa och kultur: religiös och andlig coping och identitet hos unga med en annan etnisk bakgrund än svensk. Nyliga publikationer är *Kultur och Hälsa* (2008) och "Song lyrics and the alteration of self-image" i *Nordic Journal of Music Therapy* (2011).

Korresponderande författare

Joakim Landahl, Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm. E-post joakim.landahl@edu.su.se

Att tänka sociologi *föredrag den 16/3 2012 vid Sociologidagarna i Stockholm.*

Patrik Aspers, Uppsala Universitet

Bästa kollegor och mötesdeltagare,

Jag vill börja med att som ordförande hälsa er mycket välkomna till Stockholm! Det är mig en stor ära att, 50 år efter första årsmötet i Uppsala och då med Torgny Segerstedt som dess ordförande, stå här som dess nuvarande ordförande. Det är något av historiens öde att jag gör det som efterträdare till Segerstedts lärostol vid Uppsala universitet.

Det är glädjande att det bland oss fortfarande finns dem som var med redan i Uppsala 1962. Vi kan bara hoppas att några av oss som idag är här kan få uppleva också firandet av förbundets 100-årsdag.

Att vara ordförande är ett akademiskt hedersuppdrag som många haft de femtio åren före mig, men som färre kommer att ha de nästkommande femtio åren i och med att vi framledes endast kommer att ses vartannat år. Det akademiska avslutet på två år som ordförande kommer att vara det tal som ni, framtida ordföranden, kommer att hålla. Jag hoppas att detta blir en stark institution, men så kan endast ske om efterföljande går i dessa fotspår vad gäller form, men dock inte i sak.

Jag vill i egenskap av sociolog, och den som för tillfället fyller rollen som ordförande för Sveriges Sociologiförbund, ta detta, i många avseenden unika, tillfälle i akt för att tänka sociologi.

Att tänka sociologi

Mitt anförande har titeln Att tänka sociologi. Denna titel tycks öppna upp för att tala om nästan vad som helst. För är det inte så att vi hela tiden tänker? Och ibland – åtminstone när vi skriver texter eller undervisar – tänker vi väl sociologiskt? Vi tänker nog ofta sociologiskt, eller på sociologi, men mer sällan tänker vi sociologi.

Redan här införs den distinktion, vilken hela föredraget behandlar; distinktionen mellan att tänka sociologi och att tänka sociologiskt. Att tänka sociologiskt innebär att utifrån vår tradition utveckla det sociologiska tänkandet. Att tänka sociologi innebär att tänka på, och framförallt om, sociologins grundvalar, vilka står som grund även för det som kallas sociologiskt tänkande. Att tänka sociologi inrymmer det sociologiska tänkandet, men det omvända gäller inte. Att tänka sociologi är följaktligen mer grundläggande. Det viktiga är här inte orden, utan den fenomenologiskt grundade distinktionen och dess praktik.

Anförande delas in i tre delar, (1) problembeskrivning, (2) strategi och (3) resultat.

Diskussionen av problemet i den första delen innebär att vi rensar upp i den med tiden vildvuxna skogen bestående av teorier och metoder som vi inte längre kan skåda igenom. Det sociologiska tänkandet har kommit att täcka över de mer grundläggande problemen beträffande ämnets grundvalar, och den sociologiska skogens frukter har skapat en mylla i vilka pseudoproblem – likt ogräs – kunnat frodas. Det räcker alltså inte bara med att rensa, vi måste också bereda marken. I den beredda marken kommer jag i del två av föredraget att plantera tesen om att tänka sociologi. I den tredje delen kan vi åtminstone få en föränning om vad detta sätt att ordna den sociologiska trädgården kan innebära, då vi kan betrakta några av de skott som hunnit skjuta upp.

Den här företrädde ansatsen innebär ett upplösande av flera av de antaganden som utgör grunden för det som vi idag känner som sociologi. Ansatsen innebär att arbeta mot en sociologi rotad i ontologi, baserat på begreppets etymologi, socius, med andra ord, den meningsfulla mellanmänskliga relationen. Vad jag erbjuder är inte helt färdigt, men det är tydligt att sociologin förändras som ett resultat av vad jag föreslår. Jag menar att den ansats som jag idag talar om, och för, leder oss framåt, även om det kan se ut som att det sker med uppoffringar. Den stora poängen är tankeskiftet, men det leder oss också till en rad konkreta fördelar. Det innebär även, som jag indikerat, upplösande av en rad pseudoproblem, som exempelvis vad som är socialt, intersubjektivitet och mikro-makroproblemet. Sociologin kan som en konsekvens både utmönstra överflödiga begrepp och upplösa några av sina problem.

1. Problembeskrivning: Den sedimenterade sociologiska skogen

I denna första del av anförandet utgår jag från vad vi sociologer gör och har gjort. Det blir en kort översikt av sociologin och hur vi har tänkt sociologiskt. Men än viktigare är att definiera problemet. Vad är då problemet? Jag menar att sociologin idag saknar redskap att reflektera över grundvalarna för sitt tänkande. Detta leder till att många frågor ställs utan att förståelsen för oss eller vår omvärld ökar. Lösningen som tillgrips är ofta att en ytterligare planta i form av en ”ny ide” sätts i den redan vildvuxna rabatten av sociologiska perspektiv och ansatser. Den sociologiska forskningen tenderar genom detta att i ökad grad bli föremål för modenycker och flugor. Modet kännetecknas av att det saknar riktning; modet har en cirkulär rörelse; förändring utan progression.

För att klargöra problemet riktar jag mig mot vår disciplin för att tydliggöra vad sociologer faktiskt gör och har gjort. Vad är sociologi – den breda samhällsvetenskapen? Vi behöver normalt inte fundera över det, vi träffas på konferenser och använder begrepp som har en mening, och även om vi inte är helt ense om vad som är ”bra” respektive ”dålig” sociologi, finns en grund som i stort sett delas – och som idag är en institutionaliserad praktik. Grunden består av att det vi observerar, oavsett om det är som värden i en tabell, eller genomsnitt av flera observationer, intervjuer, eller kroppsliga erfarenheter, kan och bör kopplas till den sociala kontexten, t.ex. i form av aktörers egenskaper, makt eller position. Det sociologiska perspektivet märks främst när flera sociologer umgås med personer från andra discipliner. Det är i förhållande till omgivningen som de förenande dragen träder fram.

Jag skall skissera några av de drag som är kännetecknande för det sociologiska tänkandet. Inget enskilt begrepp eller fenomen är nödvändigt för att tala om samsyn, det är mer rimligt att istället tala om familjelikhet. Mitt argument börjar med vad som kan tyckas något paradoxalt: sociologins framgång har bidraget till att lager av sediment dolt dess grundfrågor. Med andra ord är sociologins framgång en del av dess problem.

Hur märker vi då denna framgång? Sociologins framgång märks i dess performativa kraft. Vad jag menar är att de analysredskap, de begrepp och de förhållningssätt som används inom sociologin, precis som de inom nationalekonomin (Callon 1998; Hugemark 1994), knappast endast kan ses som en spegling av en yttre existerande verklighet; de har med tiden även kommit att bli del av den begreppsarsenalen som används i vardaglig konversation, och dess resultat utgör en del av livsvärldens kunskapsstock, för att tala med Husserl och Schütz.

I förlängningen har det inneburit att våra teorier metoder och resultat – tänk bara på enkäter och intervjuundersökningar som bearbetas statistiskt och kvalitativt – har kommit att bli integrerade i statens och kapitalets intressen och görande. I Sverige har denna process exempelvis kommit till uttryck i att sociologin ställt sig till förfogande till välfärdsstatens byggnation. Kort och gott: sociologin är idag inte bara något som kan användas för att studera det sociala, det är även en del av detta sociala.

Många begrepp som socialisation, individ, och nätverk är förstås allt annat än ”naturliga” – de är formade av människor, och samhällsvetenskapen har spelat en avgörande betydelse internalisering av dessa begrepp. Dylika begrepp förekommer inom vetenskapen, men också utanför, i vardagsspråket, man kan till och med säga att det kommit att bli ”naturligt” att använda dessa begrepp.

Den sociologiska diffusionsprocessen är dock inte alltid lättobserverad. Men är det inte just genom detta växelspel mellan teori och praktik, att nyutvecklade begrepp, tankar och metoder kan leta sig in i livsvärlden, som samhällsvetenskapens påverkan är som störst? Begreppet socialt kapital är ett relativt sent men tydligt exempel, nätverk är ett annat. Den sociala konstruktionen av verklighetens olika fenomen är kanske det tydligaste sociologiska perspektivet som spridits ut det i övriga samhället. Marx klassanalys och de sociala effekter hans tänkande bidraget till att skapa är närmast ofattbara, och ställer Charles Darwins diskursiva rationaliseringar av ”utveckling” långt in i skuggan när vi skall analysera historiska effekter av kunskapsproduktion.

Vilken kulturjournalist idag känner inte till Bourdieu? Vilken högskoleutbildad konstnär från medelklassen är inte bekant med teorier om kön, klass och etnicitet? Man kan också betänka hur många sociologer som idag arbetar för olika företag och myndigheter. Det är flera personer, också bland deltagarna på sociologidagarna, som verkar utanför akademien i dess snäva mening. Er verkan är kanske det mest konkreta vi har när det gäller hur sociologin påverkar även utanför sitt hägn. Sociologin och andra samhällsvetenskaper med sin expansion från sextioalet och framåt är väldigt tydliga exempel på hur vi bidraget till samhällsförändring.

Sociologin har genom avknoppningar även bidraget till att nya ämnen skapats. Det är med glädje vi ser att många kriminologer deltar under sociologidagarna. Vi vet att

ämnet i Sverige inte är äldre än att många kriminologer faktiskt har disputerat i sociologi. Till pedagogik, mediavetenskap, och socialt arbete finns också starka kopplingar.

Formandet av de centrala begrepp och tankar som kommit att påverka sociologin och dess omvärld kan spåras till de sociologiska fäderna, "The Founding Fathers", Marx, Durkheim och Weber, samt även Simmel, Pareto, och Malinowski. Marx skriver om klasser och om ojämlikheter, Durkheim om ordning och sammanhållning, Weber om handling, grader av rationalitet och uppkomst av och förhållande mellan olika livssfärer, Simmel om diffusion och sociala relationer, Pareto om irrationalitet och social dynamik, och Malinowski om inbäddade relationer som senare kommit att i kluster benämnas nätverk. De har givit oss en begreppsarsenal som aldrig kan utelämnas.

Vad som är än viktigare är kanske att deras sätt att förstå världen har format vårt tänkande. Vad klassikerna har tänkt har kommit att bli en förgivettagen bakgrund för vårt tänkande. Men de klassiska sociologerna var i hög grad barn av sin tid. De bygger alla på det som andra har tänkt, och var endast del i en större rörelse som endast gradvis resulterade i disciplinära tillhörigheter. Denna framgång som sociologin haft har bidraget till att de grundbegreppen och hållningar som är en integrerad del i ämnet inte ifrågasätts.

Men man kan undra om det överhuvud föreligger ett problem, om det nu faktiskt är så att sociologin givit, och fortsätter att ge, viktiga element till det sociala livets form och innehåll? I strikt mening kan inte framgången vara ett problem, men den döljer ett mer underliggande problem.

Problemet för oss är att grundtankar som ligger i sociologin, och som vi även implicit eller explicit använder oss av vid våra undersökningar – inklusive de tillfällen då vi vänder blicken mot sociologin och de sociologiska klassikerna – inte kan analyseras oberoende av sig själva. Förutom problemet med reflektion, skall jag ta upp två mer konkreta förgivettagenheter inom sociologin som är så fundamentala att de svårigen kan borttänkas: sociologers syn på verklighet och egologismen.

Problem 1: Reflektion

Reflektion innebär att, likt i en spegel, kunna se vad som är. Men det är likt i den spegelvända bilden inte en direkt återgivning, snarare ett begrundande av vad som är. Frågan är om den grundvarpå vårt sociologiska tankearbete vilar inte är detsamma som vi använder i vårt sociologiska arbete?

Annorlunda uttryckt: de teorier som utvecklats av sociologer och de ansatser som brukas av sociologer är en del av det sociologiska tänkande. När sedan dessa används för att genomföra en analys så kan just dessa grundantaganden inte analyseras eller ställas i fråga (cf. Lakatos 1970). Det ontologiska, och grunden för det sociologiska tänkandet, kan inte analyseras med sociologiska redskap – de är istället en förutsättning som lämnas utanför, eller uttryckt annorlunda: det som inom vår disciplin betecknas som "ontologiskt" är en konsekvens av sociologin.

Pierre Bourdieu är kanske den tydligaste företrädaren för det sociologiserande per-

spektivet. Allt måste bli sociologiserat i Bourdieus händer. Det skarpaste fallet av totalsociologi är när Bourdieu (1991) tar sig an Martin Heideggers filosofi för att sätta den i en sociologisk analysram. Denna ram förutsätter sitt svar; kampen är för Heidegger i förväg förlorad. De teoretiska verktygen Bourdieu begagnar, marknad, habitus och fält – som är förförstådda som sociologiska redskap – gör att det Heidegger försöker sig på, att etablera en grund för tänkandet, per definition måste inpassas och bearbetas på ett sätt som är avstämnda mot Bourdieus verktyg. Hela Heideggers begreppsstruktur, och det försök att skapa ett sätt att tala om ontologi, blir endast ett spel, som enligt Bourdieu går att återföra till det (tyska) filosofiska fältets producenter och konsumenter, och den position i detta som Heidegger innehade.

Det är ingalunda en dålig analys som Bourdieu genomför. Bourdieu är onekligen en av de främsta sociologerna, och han är också väl bevandrad i filosofi. Kritiken som jag vill lyfta fram är att medan Heideggers fenomenologiska ansats även inbegriper sin egen kunskapsproduktion i en reflexiv process, så utgår Bourdieu från en förgivettagen kunskapsbas. Min stora poäng är dock att denna bas inte ifrågasätts. Bourdieu tänker sociologiskt, och därmed måste ontologin bli till en epistemisk fråga som inte kan utsättas för en reflektion.

Problem 2: Vår verklighet

Jag har mött många kollegor vars forskning utifrån en viss metod beror av antagandet att det finns en värld som är oberoende av oss och som är på endast ett sätt. Jag menar att denna epistemologiska ansats länge varit förhärskande. Det finns ett otaligt antal utgångspunkter vilka alla förenas i synen på en objektiv verklighet som kan upptäckas oberoende av oss. En del grundar denna syn på en läsning av filosofi, medan flertalet antingen har en vardagsbaserad uppfattning eller har en uppfattning som formas av en viss syn på metod eller metodologi.

Varför är detta ett problem? Utgångspunkten enligt denna föreställning är inte ontologisk, och av det följer, som vi snart också skall se utifrån en analys av ontologi, att det mänskliga varat är parantessatt. Forskaren antar att hon står i en relation till omvärlden som består av ting och människor; men hon står själv likväl utanför denna värld. Inom samhällsvetenskapen har vi epistemiska föreställningar, som stipulerar hur världen måste vara för att vetenskap skall kunna bedrivas. Den gängse föreställningen om vad som är, är att det är något som är som det är, och inom sociologin har t.ex. den kritiska realismen eller John Searles (1995) tankar på senare år tjänat som en legitimitetsgrund för detta perspektiv.

Det finns förstås en ökad insikt att vi lever i en socialt konstruerad värld och många skulle nog just betona detta som ett sociologiskt särdrag. Efter Peter Bergers (1964), och senare Berger och Luckmanns (1991) användning av begreppet "sociala konstruktioner" har det blivit en grundsten för många sociologer. Världen är socialt konstruerad av dess invånare. Det innebär att världen inte har en av oss oberoende verklighet. Men vad är grunden för denna sociala konstruktivism? Jo tanken är att människor konstruerar världen i interaktion med varandra, och att det skulle kunna vara annorlunda, och det på ett oändligt antal sätt. Det inbegriper att allt är konstru-

erat, även "ontologin". Detta märks i ett typiskt sociologicitat, i detta fall hämtat från Luhmann: "Ontologies arise...as by-products of communication" (1995:148–149). Först förutsätts något, kommunikation och egos, sedan skapas en ontologi, som sedan blir till ett undersökningsobjekt. Och allt detta inom en och samma ram. Notera först att det är ontologier. Varje sådan ontologi är en konsekvens, och en slags bi-produkt, av social interaktion. Jag menar att också varje sociologisk teori, så att säga, skapar sin egen ontologi, men endast som ett villkor för sin egen existens, och det är därför en bibe-produkt.¹

Även om dessa ansatser hävdar att de behandlar ontologi, menar jag att ingången till ontologin i grunden är felaktig. De har det gemensamma problemet att den ontologiska frågan har formulerats i epistemologiska termer, och ontologin är antingen förgivettagen och anpassad till teorin eller en direkt konsekvens av teorin. Ontologi är läran om varat, det som är, och per definition handlar ontologi om det som är nödvändigt, vilket gör den epistemiska frågan om hur yttervärlden är beskaffad sekundär. Ontologi är ett studium om vad som är, inte hur det som är är konstruerat. De epistemiska ansatsen sätter redan ut existensen som given, eller menar sig ha redskapen att se hur denna värld blir konstruerad.

Ontologi är en egen aktivitet som inte kan hanteras med sociologins arsenal. Om vi skulle analysera ontologin med sociologiska redskap tar vi ju redan våra utgångspunkter för givna – våra verktyg som vi skall använda för att genomföra undersökningen. Ontologi kräver en metod och en ansats som inte ännu finns inom sociologin. Ontologin är således ett gränsland för sociologin, och jag menar att det faktiskt ligger utanför det sociologiska tänkandet.

Problem 3: Egologism

Det tredje problemet jag tar upp är egologismen, eller tanken om subjektivitets- och objektivitetsproblematiken. Med egologism avser jag det faktum att samhällsvetare har utgått från att aktörer är atomer och det sociala endast uppstår som en konsekvens av att dessa egos kommer samman. Det sociala är således en konsekvens av det individuella, vilket tas för givet. Vi ser denna tanke om individer som analysenheter, eller som en förgivettagen grund, som en naturlig del i att vara sociolog.

Marcel Mauss (1985) och Norbert Elias (1987), för att ta två exempel, har spårat begreppet och fenomenet individ. Båda hävdar att tanken om individ är en relativt sen skapelse. Varken greker eller romare hade ett liknande fenomen. Det var istället genom utvecklingen inom de skolastiska logiken – och den allmänna tanken att det fanns "individer" som var för sig var olika inom ramen för en mer generell kategori – som i överförd mening tillämpades även på människor (Elias 1987:215–7). Begreppet person, som vi känner det, var initialt en strukturellt bestämt position, en mask, och först senare konceptualiserades den "subjektiva" sidan av person.

1 I sin utvecklade form innebär ansatsen att vissa sociala konstruktioner ses som mer förskansade och svårare att ändra, men i princip är det ingen skillnad; allt går att ändra, även ontologin och logiken (Aspers 2001).

Kanske något paradoxalt så har vetenskapen inte hanterat helheten av personen. Tvärtom, varje vetenskaplig disciplin kom att se endast en liten del av helheter hos människan. Medicinen, och naturvetenskapen i stort, kom att se kroppen som en maskin. Ekonomi som vetenskap studerar en annan sida av det mänskliga, reflekterad i hur John Stuart Mills ser på hur den politiska ekonomin som enligt honom är "concerned with him [man] solely as a being who desires to possess wealth, and who is capable of judging of the comparative efficacy of means for obtaining that end" (Mill 2000:97). Olyckligtvis övertog den främste sociologen Max Weber, denna tanke om en egologisk grund.

Även om vi alla är uppfödda med Webers tankar om individualism, vare sig den är metodologisk, epistemologisk eller vad sociologer kallar ontologisk, bör vi minnas att ekonomer som Mill, åtminstone i bakhuvudet, hade en mer holistisk syn på människor än vad som senare blev förekommande, och i några fall även bland sociologer. Med tiden kom "economic man" att användas. Man kan säga att den sociologiska tanken, och tanken om det sociala som ett tillägg till det ekonomiska, är ett omständigt sätt att återinföra vad som tidigare nästan var en utgångspunkt, nämligen att mänskligt vara är socialt. En ytterligare nackdel är att pseudoproblemet om det "sociala" skapades; eller annorlunda uttryckt: pseudoproblemet är att man utgår från ett ickesocialt vara, en slags egologism.

Den tydligaste tanken om egologismen som utgångspunkt står att finna hos Weber. Även om Weber talar om handlingar som orienterar sig mot andra så är det tydligt att det som är socialt endast är en underkategori av handlingar. Weber säger: "We shall speak of 'action' insofar as the acting individual attaches a subjective meaning to his behavior – be it overt or covert, omission or acquiescence. Action is 'social' insofar as its subjective meaning takes into account the behavior of others and is thereby oriented to its course" (Weber 1978:4). Det som är socialt är endast något som uppstår ibland. Utgångsläget är att individer – egos – vilka till sin filosofiska antropologi är enskilda endast under vissa förutsättningar är sociala.

Egologismen är alltså förbundet med flera problem. Mer konkret handlar det om problem som t.ex. uppvisas i Webers handlingssociologi och Luhmanns problem om den dubbla kontingensen. Det är alltså min tes att den cartesianska "intersubjektivitetsproblematiken", dvs. hur ett ego får kunskap om yttvärlden och därmed andra egos, frågan om hur det sociala blir till, dvs. under vilka villkor egos kan åstadkomma vad vi kallar socialt, och tanken om "order from noise" (Luhmann 1982; Luhmann 1988; Smith 2007; White 1981; White 2002a; White 2008), dvs. föreställningen om att ordning uppstår "ur intet" efter interaktion mellan egos, alla är kopplade till egologismen.

I order from noise-ansatser förutsätts alltså något handlande, människor, eller i varje fall någon slags atomer, som de kallas i Harrison Whites sociologi, och det är när dessa kommer i kontakt med varandra – lite som att de av en slump stöter på varandra i en skog eller på savannen – som det blir något socialt. Det sociala är en konsekvens av det enskilda redan existerande varat. Den egologiskt-epistemiska ansatsen är alltså en förgivettagen startpunkt inom samhällsvetenskapen. För att både kunna

se problemen tydligare men också kunna åtgärda dem måste vi skifta fokus från att tänka sociologiskt till att tänka sociologi. Detta förutsätter en metod, och att utveckla denna metod är nästa steg.

2. Strategi: Att bereda mark för att tänka sociologi

Vad som hittills sagts torde inte vara kontroversiellt. Beskrivningen av sociologi utgör i stort sett den bild vi får när vi öppnar en lärobok i ämnet, eller när vi läser artiklar i sociologiska tidskrifter. Zygmunt Bauman (1990) har sammanställt kunskapen i boken *Att tänka sociologiskt*, som används för att marinera studenter till att bli goda sociologer. Vad jag möjligen lyft fram starkare är faktiskt hur betydelsefull sociologin har varit för att forma det som idag är förgivettaget i samhället.

Vi kan konstatera att sociologin har expanderat sin horisont genom att ytterligare tankar har presenterats, genom att fler teorier har dykt upp, samt genom att många sociologer klär om en äldre tanke i andra ord, eller lägger ett ytterligare begrepp till högen av osorterade tankar. Försök att kategorisera och eventuellt systematisera och katalogisera existerande kunskap är den normala strategin för att bringa ordning. Dessa är alla välmenande försök, men någon "lösning" är inte i sikte. Istället växer den lista av teoretiker, empiriska studier, och tolkningar om dem vi måste känna till, även om någon form av selektion sker i och med en kanon och en ackumulation av kunskap sker parallellt.

Mer sällan förekommer tankar om att mängdreduktion, d.v.s. att reducera begreppsarsenalen och att ta bort dålig forskning. Vore det inte förlösande att kunna minska mängden "stoff" till förmån för kunskap? Att arbeta med att lösa upp pseudo-problem är en strategi som säkerligen kunde vara ett, ehuru oprövat, alternativ, men hur gör man detta?

Jag föreslår att vi istället för att tänka sociologiskt skall tänka sociologi. Vad innebär det, då, att tänka sociologi? Att tänka sociologi är att tänka om det som är tänkt sedan generationer, som därmed inte längre tänks, eller som kanske inte någonsin tänkts. Det är att tänka. Att tänka är att tänka om det yttersta, och det är varat, d.v.s. föremålet för ontologin. Man kan säga att vi här rör oss ut ur den cirkel i vilken vi vandrat i hundra år, men våra nuvarande redskap förmår oss inte att ta oss ur den. Steg ett blir att beskriva, och tillämpa, den metod som är vårt redskap för att bereda marken för att tänka sociologi.

Metoden är hermeneutisk (Gadamer 1990; 1993; Heidegger 2001b), och som sådan avviker den från gängse sociologiska metoder. Denna metod tillåter i en cirkulär rörelse ett ifrågasättande och besvarande av frågor i en process, i vilken även logiken kan ställas i fråga. Startpunkten i det föreliggande arbetet är en tanke om det sociala, objektet för sociologin, vilket därmed utgör vår referenshorisont (Schütz 1996:198), men utan att dess mening är fixerad. Tolkningen kommer obönhörligen att vara sociologiskt färgad, men den tillåter nya tankar, också de som är radikalt annorlunda.

I fokus för arbetet ställs det som är grunden och som jag alltså menar är otänkt inom sociologin, nämligen ontologin. Vi använder oss av den fenomenologiskt her-

meneutiska metoden som Heidegger utvecklat, eller mer konkret de resultat som metoden har bidragit till att leverera. Det är en metod uppbyggd i tre steg: reduktion, dekonstruktion, och konstruktion. Reduktion innebär att frågan om varat ställs, dekonstruktion (Heidegger 1975:28–31) handlar om att plocka isär och därigenom förstå, inte ”förstöra”, och konstruktion handlar om att studera varat.

Jag menar att varat bör studeras, men att försöka bedriva ontologi med existerande samhällsvetenskapliga teorier låter sig inte göras, då dessa är del av problemet (Heidegger 1994:109–114). Annorlunda formulerat, sociologer har stipulerat världens konstitution, men inte undersökt den. Men vi saknar också redskap för detta företag.

Enligt Martin Heidegger, som just fokuserat på ontologi, och tillämpat den ovan beskrivna hermeneutiska metoden, måste ontologin istället ta sin utgångspunkt i det mänskliga varat, och inte i en av människan oberoende värld. Heidegger benämner de samhällsvetenskapliga ansatserna som postulerar världens beskaffenhet för ”ontiska”.

Heidegger ser varat, ”Dasein”, som dels en del av världen men också som en initiatör till forskningen. Människan är inte endast ett ting bland andra, och hennes förståelse till att ställa frågor är central. Varat är en nödvändig del av världen, och det kan lika litet som ontologin analyseras med metoder som implicit parantessätter varat eller som först stipulerar dess konstitution. Det är denna tanke som kommer att leda oss till att varat med nödvändighet är socialt, eller med andra ord: den ontologiska konstitutionen är ”social”.

Låt oss klargöra mot vad Heidegger sig vänder. Det är den kunskapsteoretiska ansatsen som har skymt varafrågan enligt Heidegger (1962). Inte minst den vetenskapliga utvecklingen, och utvecklingen av i synnerhet samhällsvetenskapen och de olika disciplinernas institutionalisering, har bidragit till detta. Med andra ord har det som ursprungligen var en epistemisk fråga kommit att bli ”ontologisk” i gängse samhällsvetenskap. Det jag, efter Heidegger, här kallar ontiska har dock hela tiden benämnts ontologiskt inom sociologin.

Men kan man formulera ett alternativ, och i så fall hur? Heidegger startar med människan. Människan, utifrån det Heideggerska perspektivet, är med nödvändighet ”social”, och detta förhållande är grunden för vad jag kallar socioontologi. Heidegger säger i kontrast till det egologiska perspektivet som företräts av Leibniz, Descartes och Husserl: ”Jaget [”Das ’Ich’] tar sig varken först ut (ur fönstret), eftersom det redan är ute, eller tar sig in i de andra, eftersom det redan umgås med dem där, och som det låter sig visas, i en äkta mening” (Heidegger 2001a:145). Det är således inte så att det först finns ett jag som sedan upptäcker världen, utan när-varandet (Da-sein), det vill säga du och jag, är redan i relationer med varandra. Att utgå från monader, egopoler, eller något annat är enligt Heidegger inte rimligt.

Med Heideggers språkbruk kan vi vidare säga: människan äger inte relationer till andra, hon är dessa relationer. Den är alltså inte en existentialism i en Kierkegaards eller Sartriansk mening, utan en utsaga om vad människan med nödvändighet är. Mer allmänt gäller inte att världen är ”där” och människan ”här”. Människan är i världen. Vi får alltså inte läsa Heidegger som en antropolog, utan som en ontolog.

Det är i detta läge vi måste hålla tungan rätt i munnen. Det är lätt att nu säga: vad

är nytt här – det finns ju många sociologer som hävdar att vi börjar med det sociala? Inom den amerikanske pragmatismen, och dess utväxt som benämns symbolisk interaktionism (t.ex. Herbert Blumer 1969:82), skulle nog många se en liknande tanke. Men vad vi erhåller om vi studerar pragmatismen och andra ansatser som uttalar sig, är antaganden om verkligheten som utgår från de frågor, och ibland teorier som stipulerar hur verkligheten är beskaffad. Men hur dessa teories verkligheter är grundade är minst sagt oklart.

Låt oss ta ett exempel för att tydliggöra skillnaden mellan hur den symboliska interaktionismen ser på dess grund, vad jag kallar ontiskt, och vad som är ontologi. Vad ligger bakom de premisser som Blumer arbetar med? Premisserna är välbekanta:

1. Samhället är uppbyggt av individer (som har ett jag, dvs. refererar till ett ”jag”).
2. Individuella handlingar är konstruerade av tolkande individer.
3. Individer tar hänsyn till varandra vid handling (orienterar sig mot andra i tolkningsprocesser) (Blumer 1969:82).

Dessa sats utgör kärnan i den teori som Blumer använder sig av, och forskningen styrs av dessa. Min poäng är att denna ansats, och dess förutsatta ontologi, dvs. vad som förutsätts vad beträffar världen för att denna ansats skall äga giltighet, liksom Giddens, Joas, Bourdieus eller Habermas, utgår från premisser som är resultatet av en diskussion inom sociologin.

Men vad är då det ontologiska alternativet? Och vilka konsekvenser har det? Den ontologiska relationen visar sig i olika konkreta sammanhang, som förstås empiriskt kan variera. Men det är viktigt att det är genom den praktiska konkreta närvaron mellan barn och föräldrar, mellan bonden och hans mark, mellan stavhopparen och hennes stav, eller mellan två kollegor som blir det centrala, det är det som är tillhanden (Zuhanden), t.ex. den konkreta spaden, genom vilket vi förstår det som är förhanden (Vorhanden), rötternas kraft och förgrening. Startpunkten för undersökningen är människan i det praktiska livet; inte ett tänkt problem eller ett naturgivet tillstånd. Helheten av världen, med dess bestyr, verktyg och praktik, är kopplad till den mänskliga varat. Symboler, aktiviteter och verktyg är relaterade till varandra, och får sin mening av att vara kopplade till varandra, och vända mot varat genom olika hänvisningar. Traktorn visar hän på plogen, på bonden som kör den, men också på rågen, och på brödet, och dess ätare. Vad Heidegger gör är att sätta människan i centrum för ontologin, istället för att betrakta henne som en monad vilken kliver ut i världen för att upptäcka den ”som den verkligen är”. Både den första och sista hänvisningen, så att säga, är människan.

Relationer blir utifrån denna ansats centrala, och vi kan här nöja oss med att titta närmare på de medmänskliga relationerna. Medan sociologer oftast talar om det sociala som en interaktion, så är Heidegger mer radikal. Det sociala är, för att repetera, en nödvändig relation, som föreligger även när vi är själva. En viktig tanke hos Heidegger är alltså att varat för människor inte kan förstås utan att det behandlas i relation till människans samvaro med andra människor (Mitsein). Det är alltså i grunden en

social relation som Heidegger behandlar. Men det sociala är inte ett tillägg till det som först är; det som är är "socialt". Det är en ontologi som, per definition, är nödvändigt, men som är nödvändigt social.

Ansatsen innebär att frånvaro av andra människor är en aspekt av denna ontologiska relation (vad Heidegger kallar existential). Att vi betar oss som, och förhåller oss till andra, människor, även när de inte är där, att vårt tänkande och praktik är förbundet med andra, konkret, och inte minst i förhållande till det mer anonyma mannen (das Man), indikerar hur centralt placerat denna relation är i Heideggers tänkande. Vårt vara är präglad av samvaro med andra, och detta är en existential relation – en del av ontologin – ehuru denna ontologi kan "uttryckas" i en rad olika empiriska fall och former. Inte minst märks det i bruket av "så gör 'man' ju", som ju tydligt, men ändå indirekt, refererar till andra. Heidegger är allvarlig med sitt bidrag till sociologin som han ger i och med diskussionen om "das Man" (2001b:126–130), det är alltså ingalunda, säger han, "ett blott perifert bidrag till sociologin" (1996:11).² Vi skall nu gå vidare till resultatet, och titta på vad detta kan innebära att grunda tänkandet i ontologin. Vi kan i och med detta börja bruka jorden.

3. Resultat: Att bruka jorden

Att bereda mark innebär att ha ett långsiktigt perspektiv. Det innebär för oss att tänkande har en avkastningshorisont som överstiger den egna karriärens arbete med datakörningar, skrivande om döda sociologer, eller belysande av olika fenomen. Arbetet inställer sig mot ett mål vars bortre horisont inte är tydligt bestämt. Efter som projektet är i sin linda kan vi endast ge några exempel på resultat. Vad som vidare måste göras är förstås mer omfattande än det jag kan skissa på i detta föredrag. Färdplanen är dock utstakad. Genom Heideggers arbeten föreligger en grund för att skifta fokus från det sociologiska tänkandet till att tänka sociologi. Att tänka sociologi är att omtänka det som vi kallat socialt utifrån en ontologisk nivå. Strategin som använts för att komma dithän har varit att utgå från vad vi vill veta och att ange en riktning mot målet, men att vara öppen också för radikala omformuleringar. Den här föreslagna strategin innebär ett dubbeldrag: för det första, ontologi blir just vad det måste vara om det inte skall kvarstå i en epistemisk skugga, en lära om varat; för det andra, ontologin visar sig leda till varats – dvs det mänskliga varats – "sociala" konstitution.

Av analysen följer att den tidigare antydda reduktionen av information inom vårt område kan åstadkommas. Vi måste inte bara tillföra ytterligare en teori, eller ytterligare en distinktion. Det är fullt möjligt att reducera antalet problem genom att lösa upp dem. Det innebär att det som är tänkt om problemet blir irrelevant för att frå-

2 Das Man (dom/mannen) är en Heideggersk språkkonstruktion, där Heidegger istället för den maskulina, och grammatiskt korrekta, genusbestämning "Der Man" istället använder neutrumformen "Das". Det är ett sätt att avköna den tänkte andre, som representant för "sammhället", och därigenom betona dess allmängiltighet. Begreppet bör relateras till den generaliserade andre, ehuru det hos Heidegger ligger på en ontologisk nivå.

gan inte längre kvarstår, eller förtjänar uppmärksamhet. När vi tänker sociologi och gör det utifrån en socioontologisk ansats så kan vi undkomma en del pseudoproblem. Låt oss nu titta närmare på dessa positiva bidrag givet att vi tillämpar den socioontologiska ansatsen.

En slutsats är att vi i vetenskapliga sammanhang kan utmönstra orden "social" och "socialt", och en rad "problem" upplöses i och med detta. Man kan också säga att vi släpper problemet om vad som är socialt. Sociologin handlar i denna mening i och med detta endast om former för socialitet. Vi studerar olika slags empiriska relationer, men ontologiskt är de alla instanser av varat. Vi kan därmed slippa meningslösa diskussioner om olika teories giltighet baserat på deras antaganden. Webers handlings-teori är ett sådant problemfall. Weber hävdar att endast vissa handlingar är sociala. Den socioontologiska ansats jag helt kort skissat innebär att människan är med nödvändighet social. Det leder till att frågan om vad som är socialt och vad som inte är socialt – vilket t.ex. Weber och Pareto diskuterade – inte blir en fråga. Detta problem upplöses.

Men, frågar man sig, föreligger inte en rad problem som handlar om olika former av sociala kontakter? Står, exempelvis, inte mannen som efter en månad hittades insnöad i en bil utanför Umeå i en annan social relation till sin omgivning än den sociala relation som arbetskamrater har, eller som en ung person som över internet försöker skaffa sig en stil som påminner om dem som ingår i personens referensgrupp? Jo skulle vi nog alla svara, men i vår mening är alla sociala. Det är en grund. Men det är inte så att direkt närvaro av två personer som interagerar utgör något mer socialt än en person som ligger hemma i sin säng och tycker att livet är trist. Det är förvisso olika former, men rent vetenskaplig kan det "sociala" som begrepp uteslutas.³

Det empiriska arbetet blir även fortsättningsvis viktigt och handlar om att utreda skillnader och de olika formernas konsekvenser, t.ex. för hur personer skadar sig själva eller som brukar olika tyg och mycket annat. Diskussioner om "natur" och "kultur" blir än mer perifera om det redan är tydligt att de utgör empiriska kategorier. Biologi, som vetenskap om det som är, är en mänsklig produkt, och att tänka på "naturen" i sig låter sig inte göras. Den svenska skogen inte alls är "naturlig"; i själva verket finns få träd som inte på ett eller annat sätt är resultatet av mänsklig verksamhet. Det mänskliga varats görande, som indikerades ovan, är startpunkten för reflektion och empiriskt arbete.

Låt mig ta ett exempel, som är hämtat från ett fack som står mig nära, ekonomisk sociologi, för att mer konkret kunna diskutera konsekvensen för teories giltighet och hållbarhet. Många sociologer har kategoriskt förkastat rational choice för att det är en orealistisk teori, och menat att teorin är grundfalsk. Andra sociologer har lika kategoriskt talat sig varma för denna ansats och sett den som en sanning. Positionen som jag företräder menar att båda dem som kritiserar och förespråkar rational choice huvudsakligen har fel, men ingen är utan poäng.

3 Vi kan dock inte utesluta det ur vardagspråket, då den som ligger hemma i en säng kan stämplas som "asocial".

Det förefaller mig rimligt att se saken på följande vis. Rational choice är ett modus, eller kanske bättre en stil (White 2008), som kan användas av personer i vissa sammanhang, men det behöver alltså inte vara ett universellt antropologiskt korrekt eller falskt antagande. Den socioontologiska ansatsen är således öppen för att se hur, och vilken form, eller stil, som är bäst att förklara en viss situation. Men argumentation om människans vara låter sig inte göras empiriskt, eller med hjälp av sociologin som vi känner den. Genom att det som tidigare var ett förgivettaget antagandet görs till en empirisk variabel snarare än en ontisk premiss skapar vi oss flexibilitet, och kan därmed hantera mångfalden, olikheter och variation som uppträder empiriskt i det sociala livet.

Det så kallade mikro-makro problemet är ytterligare ett exempel på ett pseudo-problem som vi kan utmönstra. Jag fick redan som A-kurs student lära mig att det var ett viktigt problem, men nog inte varför och hur. Kollegor har berättat för mig att det kanske är det viktigaste problemet, och läser man James Colemans (1990) *Foundations of Social Theory* kan man tro det. Det finns även böcker skrivna om detta problem av kända sociologer som Jeffrey Alexander med flera (Alexander et al. 1987). Problemet handlar om att vi som sociologer skall klara av att förbinda i en vetenskaplig förklaring det som kallas mikronivån men det som kallas makronivån. Men vad är premissen för att detta överhuvud skall vara ett problem?

Premissen som finns hos Coleman, Alexander och alla de andra är att det på något sätt finns åtminstone två nivåer, och andra har diskuterat upp till sju olika nivåer (Aspers 1997; Brante 1997a; 1997b) som måste förbindas med varandra i vetenskapliga förklaringar. Ingen ifrågasätter just tanken om ontologiska nivåer. Jag menar att vi återigen kan se hur samhällsvetenskapen har producerat en skillnad mellan nivåer som är "ontologiskt", eller i vår mening, ontiskt åtskilda. Men litteraturen är mer oklar om hur dessa skall förbindas. Hur kan enskilda handlingar förbindas med generella utvecklingstendenser som ökade självmord, eller globalisering?

Man antar ofta att dessa nivåer har någon slags status som Durkhemianska sociala fakta, vilka tänks vara skilda, men som måste föras samman. Det skulle leda för långt att i detalj reda ut statusen på dessa nivåer enligt olika teorier. Tanken om nivåindelning som varandes i världen är ett typiskt problem som skapas av forskare. Den så kallade realismen, ofta med föresatsen "kritisk", har ägnat mycket tanke åt att avgöra hur många nivåer av verkligheten som finns. Jag hävdar att detta arbete mestadels är förspilt, men även kontraproduktivt. Man har utgått från en tanke om en verklighet som finns, och som ser ut på ett visst sätt, men inte utrett detta.

Men hur skall vi då exempelvis kunna analysera och förklara relationer mellan det som är "globalt" och det som är "lokalt"? Ett svar är att detta inte går, vilket kommer sig av att frågan är felställd. Visst kan vi koppla samman statistik om ökat resande med förändringar i matutbudet på rese-mål i Burma. Men problemet ligger nog i skapandet av nivåer och begrepp som skall förklara och förklaras. Genom att vi försöker förklara det vi själva skapar men något annat vi själva skapat – och då båda grundar sig på postulat om hur det är snarare än på en undersökning om hur det är – är det kanske inte svårt att förstå hur vi kan hamna i svårlösta "forskningsfrågor".

Sammanfattande slutsats

Vad jag försökt bidra med kallar jag alltså för socioontologi. Det är en nystart för sociologin. Jag har talat om att tänka sociologi, men startpunkten har varit den tänkta sociologin, och att vi tänker sociologiskt. Att försöka förbättra sociologin genom att starta utifrån hur vi tänker sociologiskt menar jag är att låsa in sig i redskapsboden inifrån, kasta ut nyckeln, och sedan försöka beskriva boden från utsidan.

Alternativet till den ontiska förgivettagenheten innebär att utgå från en undersökning och ett därtill kopplat perspektiv som kan göra anspråk på att handla om ontologi. Detta kunde uppnås genom att vi ställde oss på den kunskapsbas som Heidegger fenomenologiskt utredda ontologi erbjuder oss. På basis av detta kunde vi utlinjera det som vi kallade socioontologi. Jag menar att detta är exempel på att tänka sociologi. Att tänka sociologi är att tänka om det som redan är tänkt som sociologi. Jag har endast kunnat snudda vid hur den av socioontologin beredda jorden skall brukas. Det finns således inte här utrymme för att göra dessa tankar empiriskt rättvisa. Men vi kan tydligt se att en praktisk tillämpning är möjlig, och också fruktbar. Grundarbetet, likväl som det mer tillämpade forskningsarbetet, måste fortsätta, och till detta arbete bjuder jag in er för att delta de nästkommande 25 åren.

Vi har nu genomfört en dekonstruktion av sociologi och sociologiskt tänkande, och en presentation av vad det är att tänka sociologi, samt slutligen visat exempel på resultat. Man kan ju tycka att jag varit väl hård mot sociologin, då få ansatser har erhållit beröm, och då jag betonat omtänket som strategi. Men de tankar om sociologi som jag presenterar är inte möjliga annat än att det finns ett sociologiskt tänkande som nått framgång. Framgången ger sig tillkänna genom att vi har varit medskapare av det sociala livets elementära former och uttryck. Vad jag beskrivit är en reflexiv process, som utmärker sociologin, även om jag medger att den reflektion jag gjort, att tänka sociologi, leder längre än vad de flesta andra reflektioner vilka endast handlar om att tänka sociologiskt.

Det är förstås min ambition att inte bara tala om att tänka sociologi, utan att faktiskt tänka sociologi. Jag överlåter till er att bedöma, efter detta föredrag, om jag har tänkt sociologi, eller tänkt sociologiskt.

Det är helt klart att uppsatsen inte rymmer ett fullständigt alternativ till vad som kritiserar. En behandling av vad som mer konkret krävs av den som skall tänka sociologi saknas. Detta är en uppgift, som även om den påbörjats, inte ännu är slutförd. Det kan inte heller förväntas ske i ett slag; den rådande traditionen har vuxit i hundra år och att röja upp måste vara ett första steg.

Referenser

- Alexander, Jeffrey , Bernhard Giesen, Richard Münch, and Neil Smelser (Eds.). 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press.
- Aspers, Patrik. 1997. "Vetenskaplig Realism" *Sociologisk Forskning* 34(4):73–80.
- Aspers, Patrik. 2001. "Vad skulle det annars vara – Om socialkonstruktivism." *Sociologi idag* 31(2):23–39.
- Bauman, Zygmunt. 1990. *Thinking Sociologically*. Oxford: Blackwell.
- Berger, Peter. 1964. "Review of 'Truth in the Religions: A Sociological and Psychological Approach' by W. Montgomery Watt." *American Sociological Review* 29(2):291–92.
- Berger, Peter, and Thomas Luckmann. 1991. *The Social Construction of Reality, A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Bourdieu, Pierre. 1991. "The Political Ontology of Martin Heidegger." Cambridge: Polity Press.
- Brante, Thomas. 1997a. "Kausal realism och sociologi." *Sociologisk Forskning* 34(1–2):311–55.
- Brante, Thomas. 1997b. "Replik: om kausal realism." *Sociologisk Forskning* 34(4):81–91.
- Callon, Michel (Ed.). 1998. *The Laws of the Market*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Coleman, James. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Elias, Norbert. 1987. *Die Gesellschaft der Individuen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Gadamer, Hans Georg. 1990. *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Band 1, Hermeneutik. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Gadamer, Hans Georg. 1993. *Wahrheit und Methode, Ergänzungen, Register*. Band 2, Hermeneutik II. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Heidegger, Martin. 1962. *Die Technik und die Kehre*. Pfullingen: Verlag Günther Neske.
- Heidegger, Martin. 1975. *Die Grundprobleme der Phänomenologie, Gesamtausgabe, II. Abteilung, Vorlesungen 1923–1944*, Band 24. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 1994. *Einführung in die phänomenologische Forschung, Gesamtausgabe, II. Abteilung: Vorlesungen 1919–1944*, Band 17. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 1996. *Brev om Humanismen*. Stockholm: Thales.
- Heidegger, Martin. 2001a. *Einleitung in die Philosophie, Gesamtausgabe, II. Abteilung: Vorlesungen*, Band 27. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 2001b. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hugemark, Agneta. 1994. *Den fångslande marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten*. Lund: Arkiv.
- Lakatos, Imre. 1970. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Pro-

- gram." Pp. 91–196 in *Criticism and the Growth of Knowledge*, edited by I Lakatos and A Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luhmann, Niklas. 1995. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Mauss, Marcel. 1985. "A category of the human mind: the notion of person; the notion of self." in *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*, edited by Michael Carrithers, Steven Collins, and Steven Lukes. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mill, John Stuart. 2000. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. Kitchener: Batoche Books.
- Schütz, Alfred. 1996. *Collected Papers IV*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Searle, John. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society, An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- White, Harrison. 2008. *Identity and Control, How Social Formations Emerge*. Princeton: Princeton University Press.

Recensioner

Yvonne Hirdman (2010) *Den röda grevinnan: En europeisk historia*. Ordfront.

Att forska om faktiska människors verkliga liv inbegriper många olika forskningsfält. Ulrich Beck säger i *Risksamhället*: ”I så måtto skulle den *biografiska* forskningen /.../ vara någonting i stil med en tvärvetenskaplig samhällsforskning ur subjektens perspektiv, en forskning som bryter mot den specialiserade sociologins schema” (1986/1998 s. 221, emfas HE).

Ett storslaget biografiskt exempel på en sådan tvärvetenskaplig samhällsforskning är Yvonne Hirdmans bok om sin egen mor, ”Den röda grevinnan”. Jag läste den när den kom och trots att den nu har två år på nacken vill jag recensera den eftersom den är så värdefull och då den inte tidigare har anmälts i denna tidskrift. Sidhänvisningarna gäller ursprungliga boken, inte pocketboken. Som historiker och genusforskare går Hirdman vetenskapligt tillväga men hon skriver skönlitterärt.

Hirdmans mamma, Charlotte Schledt föddes 1906 och hennes liv följs tills hon föder Yvonne 1943 som sitt tredje barn. Därpå tar Charlottes eller Lotties dagbok slut. Snabba anteckningar följer i boken upp Lotties liv även efter kriget men i huvudsak är det om Hirdmans familj och det är ”en annan historia”. Mamma Lottie dog 1966, 59 år gammal.

Vi lär alltså känna Europa genom Lotties liv under ett halvt sekel, genom världskriegen, kommunismens politik på det ödesdiga 1930-talet, misstanken på Lotties pappa om sexuella övergrepp på Lotties syster Leni och alla flyttningar mellan länderna i Europa. Hur tätt ihopsittande länderna i Europa är och hur dramatisk historia de genomgått! Inspirerad av ”Den röda grevinnan” sökte jag genast, dock utan resultat, en gästprofessur i Uni-Graz i Österrike för att just få uppleva Centraleuropa. Boken är alltså smittsam.

Europa var en enhet för den medelklass Lottie tillhörde, något pappans liv illustrerar. Pappa Fritz, uppvuxen i *Hamburg*, var först anställd i *Riga* och sedan i *Dorpat*. I Dorpat förlovade han sig år 1905 med Lotties mamma Emelie och vår huvudperson, Lottie föddes där 1906. I 1907 reser familjen till *Oxford* och pappan arbetar i staden på en bokhandel. Pappan ärver pengar och vill ha en egen bokhandel. Han köper hälften av en bokhandel i universitetsstaden *Czernowitz* i språkblandade Bukovina (ukrainska, rumänska, tyska m.m.) och dit flyttar de 1912, nu med tre barn. Vad är då Bukovina? Stort som Gotland ungefär förklarar Hirdman och fortsätter i ett citat som är belysande för boken, full av detaljer, i en berättande ton där värdeomdömen vävs in på ett livgivande sätt:

Det låg liksom längst ner i det habsburgska kejsardömet Österrike-Ungern, som en liten avslutande tarm, omslutet av Ryssland och Rumänien. Efter första världskriget hamnar det lilla hertigdömet under Rumänien. 1940 kommer delar av det under Sovjet, som en konsekvens av icke-angreppspakten mellan Hitler och Stalin, när de

i hemlighet bytte länder och landområden mellan sig, som de två rövare de var. Och när Sovjetunionen föll sönder blev av norra Bukovina, där Czernowitz ligger, en del av Ukraina, medan resten fortsatte att vara rumänskt. Alla dessa olika 'herrar' under ett århundrade – det är inte illa. Eller snarare, det var ju det det var.” (s. 58)

Pappan fortsätter flytta. Han tar över en filial till bokhandeln i Czernowitz i den lilla grannstaden *Radautz* 1914. Där kommer Första världskriget med brist på pengar och mat, och med ryska invasioner. Pappan och mamman flyttar vidare när Lottie sedan länge flyttat ut. Det blir år 1932 en bokhandel i *Leipzig*, ”centrum för bok- och förlagsvärlden i Tyskland”. Där dör pappan 1938 och mamman 1939. Hur normal var en yrkesbana med sådana flyttningar i den tyska medelklassen, Hamburg, Riga, Dorpat, Oxford, Czernowitz, Radautz, Leipzig?

Centrum i boken är händelseutvecklingen på 1930-talet. Lottie gifte sig 1929 med den kommunistiske greven Alexander Stenbock-Fermor. Han skrev senare självbiografen ”Den röde greven”. Efter tre år skilde Lottie sig och hon levde sedan tillsammans med kommunisten Heinrich Kurella. Så kom Hitler till makten i januari 1933 och i mars tvingades Lottie fly till Schweiz. Där var det kommunistisk verksamhet som gällde. Hon kastades ut från Schweiz 1934. Via två månader i Prag kom hon till Moskva, där hennes Kurella fanns. Just det året mördades Leningrads partichef Sergej Kirov. Hirdman skriver att mordet på Kirov utlöste den stora terrorn, först mot de egna i partitoppen, sedan mot immigranterna som liksom Lottie flytt till Sovjet, och ”sedan mot vem som helst”. Lottie gör en sen abort, sin tredje abort. Skräcken breder ut sig. ”Utopia svartnar”. Man finner ”trotskistiska kontrarevolutionärer och fascistiska spioner överallt bland de utländska kommunisterna”. Så 1936 häktas Süsskind, en god vän som Lottie vet inte kan vara den förrädare han anklagas för att vara. Hirdman skriver om Lottie och Heinrich: ”De sitter ju där /.../ som två jesuiter som försöker förstå det som sker innanför de ideologiska ramarna.” (s. 270) Hirdman skrev sin doktorsavhandling om Sveriges kommunistiska parti 1939–1945 (1974) och hon kommenterar nu:

Att jag kunnat glömma den läxa min avhandling gav mig, det var ju min stora upptäckt – tyckte jag då – att inse att det inte försiggick något slags 'double-talk' inne i de svenska kommunisternas krets, utan att fraserna, propagandan, ideologin, allt var införlivat, gjort till deras eget.” (s. 271)

Sedan pusslar Hirdman ihop som i en deckare de olika trådar som leder fram till att Kurella avrättas i oktober 1937. Det sker efter en skenrättegång där han av tortyr erkänner sig skyldig till det ena otroliga efter det andra.

Via Lettland till Danmark, vidare till Frankrike, sedan Norge och till sist Sverige och giftermål med Einar Hirdman – det blev rutten för Lottie, denna gång flykting undan Stalinterrorn, en flykt som började i februari 1937, många månader före Kurellas avrättning. . Men var hon inte samtidigt spion åt Sovjetunionen? Och gjorde Lottie i så fall detta för att rädda sin Heinrich Kurella? En recension kan inte skänka klarhet i dessa ringlande händelseförlopp men spännande och tragiskt är det, både psykologiskt och storpolitiskt.

Boken börjar i Stocksund 1966 när familjen städar efter den döda Lottie. Den

vuxna Yvonne Hirdman finner sin mamma Lotties dagbok slängd i en papperskorg. Hon tar hand om den men den får ligga oläst i fyrtio år till dess att Hirdman börjar forska om sin mammas liv. Det finns också brev kvar som Lottie släpat med sig ”tills de hamnade under min säng” (s. 201). Och Reinhard Müller finns, som forskar om akterna i Kominterns arkiv om olika av Stalin misstänkta kommunister. Mängder av andra källor tillkommer så boken är väl belagd.

Vilken är Hirdmans metod? Hon visar konkret hur hennes mors liv påverkas av samhällets stora historiska händelser och hur de många människornas enkla handlingar får effekter på de stora händelserna. Hon berättar, citerar, visar fotografierna. Hon hittar inte osynligen på i de luckor som finns i materialet. Hon använder vad jag vill kalla, ”kanske-metoden”: ”Kanske lästes det högt ur den då aktuella ryske idealisten och socialisten Tjernytjevskijs utopiska roman” (s. 46). Eller ”kursiv-metoden”: ”*Och där kliver han av tåget – så kort han är? får det genom Emilies huvud. En riktig balt! En aristokrat! Tänker Fritz förtjust.*” (s. 139) Läsaren förstår efter ett tag att kursiverad text är fiktiva stycken.

Hirdmans inställning till sin mamma är nyfiken och kanske samtidigt: Hur kunde mamman göra som hon gjorde? Men Hirdman försäkrar: ”Jag dömer inte – hur i hela fridens namn skulle jag kunna döma? Jag har aldrig suttit utomlands, hemlös, med min älskade kvarlämnad i det stora gråa fängelse som Moskva är” (s. 308). Boken är en skoningslös kritik av kommunismen men den är inte en uppgörelse med mamman, Lottie. Vi ser den vackra kvinnan på ett drygt 40-tal foton, vi följer detaljrikt hennes liv. Jag kan ändå uppleva att Lottie känns något vag och konturlös. Kan det vara en felsyn? Är det på grund av de många motsägelserna i det verkliga livet och Hirdmans alla försiktiga tolkningar som Lottie framstår som så oerhört mångfasetterad och att just det ger känslan av vaghet? Skulle en mer stereotyp skildring ha gett känslan av en tydlig personlighet?

Vilken kritik har jag mot Den röda grevinnan? I stort sett ingen. Jag har inte historisk kunskap nog för att argumentera emot tolkningarna av makrokaraktär, orsakerna till Hitlers maktillträde eller framväxten av Stalins terror. Det kan vara svårt att komma ihåg alla namn, som i Dostojevskij-romanerna, man har dopnamn, gifter sig och får som kvinna nya efternamn, man har smeknamn och inom kommunistiska rörelsen även tacknamn. Och personerna vimlar, särskilt på 1930-talet. Det kan också vara svårt att hålla reda på vad som hänt och när. Den här recensionen består av arbetskrävande rekonstruktioner av innehållet i boken, man letar och letar, och det är en avspegling av Hirdmans eget arbete som ju är ett enormt rekonstrueringsarbete av det som hänt. Det som hänt är i sin tur så ömsesidigt invävt och svårtolkat. Men ”Den röda grevinnan” är oavslutligt intressant, medryckande berättad och suveränt framarbetad med historikers envishet. Det är sannerligen inte en förenklad skildring av det stora och lilla livets ömsesidiga beroenden som Hirdman ger. Det är en utmärkt Europas historia.

Hedvig Ekerwald, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Mikael Rostila och Susanna Toivanen (red.) (2012) *Den orättvisa hälsan: Om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Liber.

Den förväntade livslängden i Sverige är längre för högutbildade än för medelutbildade och lågutbildade. Högutbildade kan förvänta sig att leva fyra år längre än lågutbildade. Jämför man läget 1986 med 2003 har för båda könen skillnaderna ökat och för kvinnors vidkommande har skillnaderna mellan hög- och lågutbildade blivit dubbelt så stora, 2 år 1986 och 4,3 år 2003.

Det är svårt att tänka sig något mer orättvist än att hela sociala grupper får kortare liv på grund av sociala villkor. Att dö tidigare på grund av hur vi ordnat samhället är den yttersta orättvisan.

Den orättvisa som detta återspeglar är ämnet för nyutkomna *Den orättvisa hälsan*. Det är en välkommen bok för sociologer. Vad gäller klass publicerades 2010 *En fråga om klass: levnadsförhållanden, livsstil, politik* (red. Oskarsson, Bengtsson och Berglund). I den tas utbildning, inkomst, arbetsvillkor, konsumtion m.m. upp men inte det viktiga området hälsa. I denna bok får vi det.

I hälsoforskningen har sedan 1980 stora framsteg gjorts vad gäller hälsans sociala faktorer. Många är de nya teoretiska mekanismer och metodologiska grepp som forskningen resulterat i och dessa är intressanta även för sociologer som håller på med helt andra fält. *Den orättvisa hälsan* ger en god överblick över den tvärvetenskapliga forskningen. De 27 författare som bidrar är främst epidemiologer, folkhälsovetare och sociologer och redaktörerna är sociologer, vid CHES, Centre for Health Equity Studies, ett samarbete mellan Stockholms universitet och Karolinska institutet.

Den orättvisa hälsan är indelad i tre delar. I del I ges en bakgrund genom introducerande begrepp dels för social stratifiering, dels för socialepidemiologi. I del I presenteras även i tre kapitel de viktigaste undersökningarna om ojämlikhet i hälsan för klass, kön och etnicitet. Faktorer bakom hälsa, från globala faktorer till stressmekanismer inne i våra kroppar, behandlas i del II. Hur ser hälsan ut globalt och vad betyder grannskap, sociala nätverk, levnadsvanor, kultur, tillgång till sjukvård och så kallade psykobiologiska faktorer för hälsa? I del III behandlas ojämlikhet i hälsa över livscykeln, barns, ungas och äldres hälsa samt skolans och arbetslivets betydelse.

Ett viktigt begrepp i *Den orättvisa hälsan* är "den sociala gradienten". Den innebär att de sociala faktorerna är verksamma på alla nivåer i ett hierarkiskt system. En högre position, dvs. en position med högre status, är starkt förknippad med bättre hälsa och längre liv. Undantaget som jag menar måste förklaras är kön där kvinnor lever längre än män trots att de har lägre status än män. I övrigt medför små skillnader i social status även skillnader i hälsa. En studie har funnit att det till och med är så att disputerade män lever längre än odisputerade män med lång akademisk utbildning. Det är alltså inte fråga om tröskelvärden i de sociala villkorens inverkan på hälsan. Den sociala gradienten är störst för våra vanliga sjukdomar som hjärt-kärlsjukdomar, psykisk sjukdom, övervikt och typ 2-diabetes. Några få sjukdomar är dock vanligare

ju högre status man har. Exempel på det är malignt melanom, astma och bröstcancer. (Dödligheten i bröstcancer är dock större bland lågutbildade kvinnor.)

Kön och klass samverkar på intressanta vis. Med kvinnoförtryck och fattigdom har kvinnor levt kortare liv än män, exempelvis i länder som Indien, Pakistan och Bangladesh, särskilt genom att dö unga i barnafödelse. Men sedan 2006 har kvinnor märkvärdigt nog en förväntad längre livslängd över hela jorden. I Sverige har kvinnor haft längre liv än män ända sedan vi började mäta livslängd på 1700-talet. Säger det något om barnmorskornas starka ställning i Sverige eller om en mer allmän kulturell anda som främjat jämställdhet? Det var störst skillnad mellan könen i livslängd bland äldre i början av 1980-talet (fyra år) medan männen sedan dess höjt sin förväntade livslängd mer än kvinnorna (1,47 år längre liv mot kvinnornas 0,95 år bara sedan år 2000). Skillnaderna mellan könen har varit stora och först efter år 2000 har högutbildade män kommit ikapp och fått en något längre förväntad livslängd än lågutbildade kvinnor.

Jag skulle kunna tänka mig att en relativt ostressad tillvaro under hemmafruepoken (1930–1960), parallellt med fåbarnsidealet, samt kvinnoidealet att inte dricka så mycket alkohol kan spela in. Med stressigt yrkesarbete och mer likartad konsumtion av alkohol och tobak skulle då skillnaden i livslängd mellan könen minska. I Sverige röker kvinnor till och med i större utsträckning än män, vilket är mycket ovanligt i världsmåttstock. Hemmafruepoken tas inte upp av *Den orättvisa hälsan*. Man tar upp att kvinnor kanske är biologiskt starkare än män, även på fosterstadiet överlever kvinnliga foster lättare än manliga foster. Man tar också upp att kvinnor anammat manliga beteenden som är skadliga för hälsan och hänvisar också till könsskillnader i sjukvårdsbehandling. Men trots att män har kortare liv än kvinnor är det kvinnor som rapporterar mer ohälsa, oftare söker läkare och äter mer medicin, det som brukar kallas köns- och hälsoparadox. Skulle man också kunna tala om en klass- och hälsoparadox? Den visar sig i att högutbildade, liksom kvinnorna, oftare söker läkare, dvs. oftare upplever sig vara sjuka, trots att de som grupp lever längre.

En liten kritik jag har gäller huvudmodellen för boken (bild 1.1), där upstream- och downstream-faktorer har översatts till avlägsna och närliggande faktorer. Den hydrologiska meningen med uppströms och nerströms kommer bort. I meter kan fabriken som släpper ut gifter i ån som förser oss med vatten ligga avlägset men faktorn verkar här och nu, vi får i oss giftet med vattnet. Den omedelbara effekten av en källa längre upp i ån framkommer inte i begreppet ”avlägsen faktor”. På samma sätt kan den i modellen ”avlägset” liggande faktorn ”sociala och ekonomiska policyer” genom förändringar i pensions- och försäkringssystem omedelbart påverka oss. I övrigt innehåller *Den orättvisa hälsan* många intellektuellt spännande resonemang såsom healthy worker effect, kontextuell-kompositionell, inverse equity law, och proportionell universalism.

Den fina och vetenskapligt grundliga boken *Den orättvisa hälsan* utgör ett viktigt bidrag till att uppfylla vårt gemensamma mål enligt svenska hälso- och sjukvårdslagen från 1982 (1997:142 § 2): ”Målet är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården skall ges med respekt för alla människors lika värden och

för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård skall ges företräde till vården.”

Hedvig Ekerwald, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Sociologförbundet har ordet

Sociologidagarna 2012

– 50-årsjubileum och ett nytt format för Sociologidagarna!

Det har gått två år sedan Sveriges sociologförbund senast hade en sammankomst, då i Halmstad och under beteckningen årsmöte. Årets version av Sociologidagarna var inte bara en nystart och premiär för det nya tvåårsformatet, det var också 50 år sedan det första årsmötet ägde rum i Uppsala. Deltagarmässigt och aktivitetsmässigt var Sociologidagarna 2012 en stor succé! Mer än 200 deltagare, fler arbetsgrupper än någonsin tidigare (14 st) med intressanta ämnen, välbesökta workshops, inspirerande tal av keynote speakers, samt en uppmaning till nystart för sociologiskt tänkande i talet av den avgående ordföranden Patrik Aspers. Den stora uppslutningen av Sveriges sociologer glädde den lokala kommittén och eftersom det stora flertalet deltagare valde att bli medlemmar i förbundet medförde Sociologidagarna också ett välkommet tillskott av nya medlemmar till Sveriges sociologförbund.

Arrangörgruppen bestod av Göran Ahrne som representant för Sociologiska institutionen SU, Michael Gähler för SOFI och Adrienne Sörbom för SCORE. I denna grupp ingick även Patrik Aspers som representant för SSF och Petter Bengtsson som höll i trådarna. På torsdagskvällen anordnades, i samarbete med Liber och Studentlitteratur, ett välbesökt mingel där förlagen presenterade författare och deras aktuella verk medan åhörarna hade möjlighet att äta och dricka efter dagens intellektuella verksamhet.

Under middagen på fredagen delades pris för bästa avhandling och bästa artikel ut. Eftersom priserna inte hade delats ut på två år var konkurrensen hård! Det blev Magnus Haglunds avhandling *Enemies of the People: Whistle-Blowing and the Sociology of Tragedy* som fick utmärkelsen ”Bästa avhandling som har skrivits i Sverige under perioden 2009–2011”. Segerstedspriset för bästa artikel vanns av Marita Flisbäck Risberg för artikeln *Familjebildning och konstnärskapets fria vingar*. Prisutdelare för bästa artikel var Carl Göran Heidegren och Eva Kärfve. Göran Therborn delade ut pris för bästa avhandling och höll dessutom ett tal under middagen som bland annat berörde Sveriges Sociologförbunds (50-åriga!) utveckling.

En del av innehållet under årets Sociologidagar var förvisso kopplat till 50-årsjubiléet, men det nya formatet med tvåårs intervall, fler arbetsgrupper med presentationer, samt ett schema som var fastlagt innan konferensens början, borde ge en bra grund att utgå från även för nästa arrangör av Sociologidagarna, som är Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Lycka till!

Vi vill också passa på att tacka de personer på Sociologiska institutionen SU utan vars hjälp Sociologidagarna inte kunnat genomföras. Karin Helmersson Bergmark för institutionens stöd på alla områden, Snorri Karlsson för allt arbete med hem-

sidan, Lina Bäckstrand för hjälp med fakturering, Maria Bagger-Sjöbeck för hjälp med lokalbokningar, Maria Lind för hjälpen med praktiska göromål och press, samt de studenter som hjälpte till under Sociologidagarna.

För den lokala kommittén:

Petter Bengtsson

Doktorand på Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag.

Artikelförfattare erhåller en pdf-fil av publicerade bidrag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Fotnoter bör undvikas eller användas endast mycket sparsamt. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är Word.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@miun.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat

blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Replik

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Redaktörerna har ordet

Inte bara jämställdhet: Beslutet om föräldraledighet, moderskaps- och faderskapsideal och idéer om barns bästa
Jenny Alsarve och Katarina Boye

Mode, senmodernitet, identitet
Joakim Landahl och Fereshteh Ahmadi

Gästkrönika: Att tänka sociologi, föredrag den 16/3 2012 vid Sociologidagarna i Stockholm
Patrik Aspers

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.
Sociologisk Forskning
c/o Institutionen för samhällsvetenskap
Mittuniversitetet
831 25 Östersund